

IMÁGÓ BUDAPEST

Pszichoanalízis — társadalom — kultúra

Az Imágó Egyesület lapja

Alapítva: 2010-ben

2016/3-4

GYÓGYÍTÓ KAPCSOLAT ÉS EMPÁTIA KOLLEKTÍV ÁLDOZATTUDAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK I. – GYÓGYÍTÓ KAPCSOLAT ÉS EMPÁTIA

Bevezetés (Csabai Márta)	3
Csabai Márta: Terapeuták terápiában: nehéz esetek?	7
Szemerey Márton: A viszontátétel és az empátia terhei: A testélmény szerepe a vikariáló traumatizáció kialakulásában	25
Székely Zsófia: A szülés során létrejövő segítő kapcsolat újraértelmezése a modern pszichoanalitikus elméletek fényében	41

TANULMÁNYOK II. – KOLLEKTÍV ÁLDOZATTUDAT

Előszó (Kővágó Pál)	57
Fülöp Éva, Kővágó Pál, Benza Málna, Kovács Katalin, Kelenhegyi Olga Sára: Áldozat és még inkább áldozat	59
Balogh László Levente: Az áldozat metamorfózisai a kultusztól a politikáig	93

MŰHELY

Vajda Júlia: „Abda előtt -- szürkületbe *egy bakterházba *beszaladtam”, avagy egy történet arról, ahogy a munkaszolgálatból megszökött nők bátorsága háttérbe szorul	107
--	-----

ARCHÍVUM

Friedrich Melinda: Ferenczi Sándor a Zeneakadémián	119
E SZÁMUNK SZERZŐI	133
ENGLISH SUMMARIES	134

• IMÁGÓ BUDAPEST •

ISSN 2062-5383

5. évfolyam, 3-4. szám, 2016
**GYÓGYÍTÓ KAPCSOLAT ÉS EMPÁTIA
KOLLEKTÍV ÁLDOZATTUDAT**

Főszerkesztő:
BORGOS ANNA

Szerkesztőbizottság:
AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA, BÓKAY ANTAL (elnök), CSABAI MÁRTA,
ERDÉLYI ILDIKÓ, ERŐS FERENC, HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE, SZÉKÁCS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai:
BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, CSABAI MÁRTA, DOBOS ELVIRA,
ERŐS FERENC, GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA, KOVÁCS
PETRA, KŐVÁRY ZOLTÁN, LÉNÁRD KATA, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA

Jelen számot szerkesztette:
CSABAI MÁRTA ÉS KŐVÁGÓ PÁL

Tördelő szerkesztő:
KOVÁCS ANNA

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:
imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>
A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Copyright by Imágó Egyesület, 2016
Felelős kiadó: ERŐS FERENC, alapító főszerkesztő

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ

Csabai Márta

Gyógyító kapcsolat és empátia – kihívás, terher és erőforrás

Az utóbbi évtizedek pszichoterápiás és orvosi pszichológiai/szociológiai szakirodalmában egyre inkább előtérbe került a gyógyító kapcsolat belső szerkezetének, hatásmechanizmusainak a vizsgálata és az a kérdés, hogy a kapcsolat összetevői és speciális jellemzői milyen érzelmi kihívásokat jelentenek a szakemberek számára. Egyre szélesebb körben foglalkoznak a kutatók a terápiás munka stressz-tényezőivel és ezek közül is azzal, hogy a fokozott érzelmi megterhelés és empátiás igénybevétel miként járulhat hozzá a szakemberek kiégéséhez, a terápiás kapcsolat színvonalának és hatékonyságának romlásához, vagy akár a szakember stressz-eredetű megbetegedéséhez. Míg a korábbi kutatások elsősorban a kliensek érzéseire, élménymegélésére fókuszáltak a terápiás folyamatok vizsgálatában, és a terapeuta oldalát főként a kommunikáció, vagy a terápiás intervenciók technikai vonatkozásai mentén kutatták, manapság egyre több figyelem irányul a szakemberek élménymegélésének, tapasztalatainak részletes elemzésére is. Ezek a kutatások rávilágítottak, hogy a terápiás hatás és a jó kapcsolat egyik alapfeltétele – a szakember empátiás viselkedése és kongruens érzelmi jelenlétre való képessége – állandó fejlesztést és odafigyelést igényel.

Az empátia és a jó terápiás kapcsolat, a szakember megfelelő érzelmi bevonódása hagyományosan egyértelműen pozitív alapfeltételként reprezentálódott a témával kapcsolatos szakirodalomban, és kevesebb figyelem irányult arra, hogy ezeknek a tényezőknek létezik-e javasolt mértéke, netán optimuma. Bár már Bálint Mihály óta közismert tétel, hogy a gyógyító szakember viselkedésének, az „orvosgyógyszernek” is lehetnek mellékhatásai, ez a kérdés kevésbé jelent meg a kutatásokban abból a szempontból, hogy ezek a mellékhatások érinthetik-e és milyen módon a szakember érzelemszabályozását, megküzdési készségeit és egészségét. Viszonylag hosszú időnek kellett eltelnie, mire elfogadottá válhatott az általános szakmai diskurzusban, hogy nem csupán azért kell az empátia és a kapcsolati készségek témájával foglalkozni, hogy ezek az alapkészségek folyamatosan jó színvonalon rendelkezésre álljanak a megfelelő gyógyító munkához, hanem azért is, mert ezek hiánya vagy éppen

„túlادagolása” ártalmas is lehet a szakember testi-lelki egészsége és a terápiás folyamat egésze szempontjából.

A gyógyító kapcsolat pszichodinamikus – elsősorban pszichoanalitikus kiindulópontú – és fenomenológiai, interszjektív megközelítései általában jelentős figyelmet fordítanak a szakember terápiás helyzetben átélt saját tapasztalataira, élményeire. Ezeket a jelenségeket hagyományosan a gyógyító kapcsolat belső terében értelmezték, többnyire mint terápiás hatótényezőket. Ahhoz, hogy a terápiás jelenlét (bevonódás) és viszontáttételi érzések egyes mozzanatait mint a szakember személyes stressz-forrásait vizsgálják, azokra az interdiszciplináris kutatásokra is szükség volt, melyek az empátia jelenségvilágát a klasszikus pszichoterápiás folyamat- és hatásvizsgálatokon és orvosi pszichológiai kommunikációs modelleken túl idegtudományi kísérletes modelleket és vizsgáló eljárásokat is bevonva szemlélték. Részen ehhez a kutatási irányvonalhoz kapcsolódtak azok a megközelítések, melyek a modern csecsemőkutatások eredményeit kapcsolták össze a pszichoanalitikus és fenomenológiai szemléletű kortárs pszichoterápiás elméletekkel. Ezek rámutattak, hogy az empátias megnyilvánulásokban felismerhetők a korai anya-gyerek kapcsolat jellegzetességei, és az, ahogyan a terapeuta képes rezonálni a kliens szavakba nem foglalható tudattartalmaira, a preverbális kor interszjektív viselkedésmintázatát tükrözi. A testi, nonverbális vonatkozásokkal kapcsolatban új szempontot jelentettek továbbá azok a kiegészítő kutatások is, melyek a gyógyító szakemberek feldolgozatlan stressz-folyamatait valószínűsítették az egészségügyi szakemberek körében megemelkedett fizikai egészségproblémák hátterében.

Folyóiratunk jelen számának három tanulmánya foglalkozik – három különböző szempontból – a fenti kérdésekkel. Szemerey Márton „A viszontáttétel és az empátia terhei. A testélmény szerepe a vikariáló traumatizáció kilakulásában” című írásában a testi viszontáttétel jelenségével kapcsolatos szakirodalmi áttekintés mellett rámutat arra, hogy a gyógyító szakember érzelmi ráhangolódásának és empátiájának fontos eleme lehet a kliens nehezen szimbolizálható érzéseinek és traumáinak önkéntelen átvétele, mely – ha nem tudatosan – komoly stresszforrássá és rizikófaktorrá válhat a terapeuta számára. Felhívja a figyelmet a tudatos jelenlét, a másokra való intenzív figyelés és ráhangolódás mellett a folyamatos önészlelés és önreflektivitás, illetve a külső és belső nézőpontok váltogatásának szükségességére. Ezen konklúzió különös jelentőségét az adja, hogy egyaránt alkalmazható minden gyógyítósegítő helyzetre: az egészségügyi kommunikáció bármely dialogikus helyzetére, a pszichológiai tanácsadásra vagy a pszichoterápiára.

Székely Zsófia „A szülés során létrejövő segítő kapcsolat újraértelmezése a modern pszichoanalitikus elméletek fényében” című tanulmánya szintén középpontba állítja az áttétel és viszontáttétel, illetve a gyógyító kapcsolat kérdését. A szülés körüli segítői kapcsolat és a korai anya-gyerek kapcsolat mintázatait a pszichoterápiában megjelenő anyai erotikus

áttételhez illeszti. A pszichoanalitikus kutatásokból jól ismert az anya-csecsemő kapcsolat intermodális jellege, azaz az a jelenség, hogy az egyik fél válasza nem feltétlenül ugyanabban a kommunikációs modalitásban jelenik meg, mint a másiké. Ez igen fontos jellemzője lehet bármely gyógyító interakciónak, így a szakemberek széles köre számára lényeges a jelenség meg- (és fel-)ismerése. További fontos párhuzam, hogy a szülést átmeneti jelenségként (Winnicott nyomán átmeneti térként) értelmezi a szerző. Kiemeli, hogy ez egy én-támogató környezet, mely fokozatosan belsővé válik – hasonlóképp a terápiás folyamatokhoz is, melyek szintén az én-integrációt és önállóságot erősítik. Ennek a folyamatos tudatosítása a gyógyító/segítő szakember számára protektív tényező lehet a túlzott bevonódással, másodlagos traumatizációval és kiégéssel szemben.

A harmadik tanulmány, Csabai Márta „Terapeuták terápiában: Nehéz esetek?” című írása azzal foglalkozik, hogy mit jelent a szakember számára a „másik oldalon” állni, azaz kliens pozícióba kerülni. Ez a kérdés több szempontból is igen fontos: a személyes terápia saját-élménye alapvető tapasztalatot jelent a szakember számára az empátiás készség fejlesztésére, az érzelmszabályozási folyamatok és az önismeret erősítésére, az önreflexiók képesség növelésére. Ezek mind segíteni fogják a klienseivel való kapcsolatát és terápiás munkájának hatásosságát. A személyes terápiának azonban nem csupán a gyógyító kapcsolati készségek fejlesztésében van szerepe, hanem a mentálhigiéné biztosításában, a stresszkezelésben és a kiégés megelőzésében is. A tanulmány bemutatja, hogy a terapeuták számára sokszor nehézséget jelent a nem kiképzési vagy továbbképzési céllal, hanem tisztán a személyes problémák megoldása vagy a saját testi-lelki egészség megőrzése céljából végzett terápia. Három világhírű pszichoterapeuta és klasszikus szerző: Heinz Kohut, Harry Guntrip és James Bugental írásai és visszaemlékezései adják az alapot az elemzéshez. Mivel tapasztalt szakemberekről van szó, élesen körvonalazódnak azok a kihívások – a kontroll, a bevonódás-elköteleződés és a függőség kérdései –, melyek egyébként minden gyógyító kapcsolat fontos dilemmáit és nehézségeit jelentik.

* * *

Csabai Márta

TERAPEUTÁK TERÁPIÁBAN: NEHÉZ ESETEK?

Nemzetközi felmérések szerint a pszichológiai szolgáltatást nyújtó szakemberek nagyjából háromnegyede legalább egyszer életében részt vesz sajátélményű terápiaiban (Geller, Norcross és Orlinsky, 2005). Tulajdonképpen ők a pszichoterápiák legnagyobb felhasználói, ennek ellenére mégsem született sok szisztematikus kutatás ezzel a terápiás formával kapcsolatban. Sokkal több tanulmány foglalkozik a szupervízióval, annak elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Bár már az 1980-as években is születtek tanulmányok a terapeuták saját terápiajáról (Kaslow, 1984; Freudenberger, 1986), igazából csak az 1990-es évektől kezdtek kutatásokat végezni – azt is szórványosan – ezen a területen (Norcross, Geller és Kurzawa, 2000, 2001).

A nemzetközi szakirodalom „személyes terápiának” (*personal therapy*) nevezi a szakemberek saját terápiaját. Európában ezt a sajátélményű terápiát általában elvárják a szakemberektől a képzés során, de az Egyesült Államokban vagy Ausztráliában ez általában csak a pszichoanalitikusok képzésében követelmény.

A kevés szisztematikus vizsgálatból úgy tűnik, hogy általában az adott életkori szakaszokban felmerülő feladatokhoz kapcsolódó szorongások motiválják leginkább a személyes terápia igénybevételét (Norcross, Geller és Kurzawa, 2000, 2001). Ez lehet akár a család és a karrier összeegyeztetése, akár életközépi válság. A leggyakoribb problémák, melyekkel a terapeutáknál jelentkeznek a szakemberek: házassági/párkapcsolati problémák, depresszió, szorongás és stressz, interperszonális konfliktusok, az önmegértés és a fejlődés szükséglete, karrier- és munkahelyi problémák (Norcross és Connor, 2005). A személyes terápia tehát nem csupán a képzés, hanem a személyes fejlődés, az individuáció szempontjából is fontos. Megerősíti a gyógyító szerepet és a terápia hatásosságába vetett hitet is. Vannak olyanok is, akik elsősorban a segítő szakma gyakorlásából eredő stresszt akarták csökkenteni, másodsorban pedig személyes növekedést elérni (Liaboe, Guy, Wong

és Deahnert, 1989). Egy felmérésben négyezer szakembert kérdeztek meg arról, mi volt a legnagyobb hatással a fejlődésükre. A legtöbben azt választották, hogy a kliensekkel való találkozások, az esetmegbeszélő szupervíziók és a saját személyes terápiájuk – tehát nem a formális képzések, tanfolyamok (Orlinsky, Botermans és Rønnestad, 2001). Ennek ellenére mégsem veszik igénybe megfelelő mértékben a szakemberek a személyes terápiát.

Érdekesek azok a kutatások, melyek azt vizsgálták, hogy a terapeuták miért *nem* vettek igénybe terápiát. A válaszok között szerepelt, hogy féltek a stigmatizációtól; nem találtak megfelelő szakembert saját maguk számára; féltek attól, hogy nem lesz teljes titoktartás; nem érezték szükségesnek; vagy úgy gondolták, hogy saját maguk is tudják kezelni magukat, vagy éppen nem bíztak a terápia hatékonyságában(!) (Burton, 1973; Deutsch, 1985; Holzman et al, 1996; Farber, 2000; Bearse és mtsai, 2013). A válaszok hasonlóak voltak a terapeuták karrierjének különböző szakaszaiban: kezdőknél és tapasztalt szakembereknél egyaránt. A felmérésekből az derült ki, hogy inkább azok kerestek segítséget, akik korábban is jártak terápiába, közülük is nagyobb számban azok, akik hosszabb ideig.

Nagyon kevés kutatás született azzal kapcsolatban, hogy a szakemberek hogyan keresnek maguknak terapeutát. Az elérhető források szerint a legfőbb kritériumok a kompetencia, a klinikai tapasztalat, a szakmai hírnév, a meleg, gondoskodó attitűd és a nyitottság voltak (Norcross és Connor, 2005). Azt, hogy milyen kényes és nehéz kérdés lehet a terapeuta-választás (és a kliens-szerepbe kerülés) egy tapasztalt szakember számára, jól illusztrálja az alábbi idézet, mely egy családterapeutától származik:

„Inkább egyéni, mint csoportterápiába akartam menni. Egyedül csak magamnak akartam a terapeutát. Mivel a legkisebb gyerek voltam egy négygyerekes családban, ahol kevés érzelmi jóban volt részem, nem akartam osztozni a terapeután. Egy tapasztalt pszichológusnőt kerestem, aki korban hasonló hozzám, és könnyen elérhető helyen van, aki humanista beállítottságú, kedves és belátó. Nem szerettem volna, hogy dogmatikus legyen, hogy azt gondolja, csak ő tudja az igazat, hanem hogy figyeljen rám és segítsen a növekedésben. Az is fontos volt, hogy a terapeutámhoz ne járjon senki olyan, akit ismerek, és nem akartam olyanhoz járni, akit a kollégáim ismernek. Több olyan embert is ismertem, akik ugyanahhoz a terapeutához jártak, és nem akartam egy ilyen vérfertőző közösség tagja lenni. Olyasvalakit akartam, aki egyedül csak az enyém. És végül, hosszú terápiát akartam, mert tudtam, hogy el fog tartani egy darabig, amíg feldolgozzuk az ügyeimet.” (Hill, 2005, 132-133.)

Érdekes, hogy a tudományos eredményességet, publikációs aktivitást kevésbé tartották fontosnak, tehát itt nem számított ez a fajta szakmai reputáció vagy teljesítmény. Általában személyes referenciák alapján választották a terapeutát, és többnyire fontos volt az elméleti orientáció is, így legtöbbször a saját irányvonaluknak megfelelően választottak. Elsősorban pszichodinamikusan orientált, eklektikus, vagy humanisztikus megközelítésűt (még a viselkedésterapeuták is sokszor választottak pszichodinamikus terápiát saját maguknak!). A tera-

peuták terapeutái, akik sok szakembert kezeltek, általában idősebbek, magasabban képzetek voltak, és gyakran tanítottak egyetemeken is.

A témával kapcsolatos különböző tanulmányok szerint a szakemberek az alábbi előnyöket nevezték meg saját terápiájukkal kapcsolatban (Norcross és Grunebaum, 2005):

- Javítja az érzelmi és mentális működést, és csökkenti a neurotikus mintázatokat.
- Teljesebb megértéshez juttat a személyes és interperszonális dinamikával és konfliktusokkal kapcsolatban: így világosabb észleléssel, kevesebb zavarral és viszonttételi reakcióval tud dolgozni a szakember.
- Csökkenti a terápiás munkával járó stresszt.
- Fontos szocializációs tapasztalatot ad: megerősíti a pszichoterápia érvényességével kapcsolatos hitet, és saját tapasztalattá teszi a transzformációs potenciál erejét; elősegíti a gyógyító szerep internalizálását.
- Mivel a szakember a kliens szerepében van, ez a helyzet tovább érzékenyíti a kliensek reakcióival és szükségleteivel kapcsolatban, és növeli a tiszteletet a kliensek erőfeszítéseiről.
- A szakember első kézből figyelhet meg terápiás technikákat, modelleket, és sajátíthat el interperszonális készségeket.

Nehézségek és kihívások a szakemberek terápiájában

Bár sok minden változott az utóbbi száz évben a szakemberek személyes terápiája és szupervíziója terén, változatlanul érvényesek Freud alábbi gondolatai:

„Aki a neurózisok lényegével tisztában van, nem fog csodálkozni, ha azt hallja, hogy még olyan egyén is, aki nagyon jól tudja végezni az analízist másokon: ugyanolyan heves ellentárlást [sic!] produkálhat, és éppúgy viselkedhet, mint akármelyik laikus halandó, mihelyt ő maga lesz objektumává a pszichoanalízisnek.” (Freud, 1913/2003, 351.)

Számos más szerző is foglalkozott azzal, hogy milyen nehéz „okosnak lenni a saját ügyünkben”, és még a legtapasztaltabb és legképzettebb terapeuták számára is komoly nehézséget jelenthet a segítségkérés (Kaslow, 1984; Fleischer és Wissler, 1985; Bridges, 1993; Gabbard, 1995; Barse et al, 2013.). Ez az egyik legfontosabb identitás-konfliktus és narcisztikus sérülés, amellyel a pszichoterapeuták küzdenek, amikor saját terápiába mennek. Egy amerikai felmérésben a megkérdezett szakemberek mindegyike azt nyilatkozta, hogy bármennyire is felkészültek voltak szakmailag és intellektuálisan, mégsem tudtak „ellenállni az ellenállásnak” (Geller, Norcross és Orlinsky, 2005). A szakemberek nyomást éreznek arra, hogy „jó kliensek” legyenek a terápiában. Ez sokszor vezet ellenállásokhoz, bonyolult áttételi feszültségekhez.

Berman (2005) izraeli pszichoanalitikus szerint a segítő szakemberek gyakran a másokra (a kliensre) projiciálják a segítség igényével és a gyengeséggel kapcsolatos vágyaikat, ők maguk pedig az erőhöz és a szakértelemhez ragaszkodnak. Ez akkor látszik legjobban, amikor hosszú idő után a szakember újra terápiába megy, miközben már másokon segített. Ez a terápia nagyon fájdalmas lehet, mert sikere a „projektált visszatérésén” múlik, azaz azon, hogy mennyire képes újra magáénak érezni a tagadott dependencia-szükségleteket, és elviselni a túlságosan magabiztos énkép megingását. A terapeutával mint kollégával való identifikálódás leblokkolhatja a dependencia-szükségleteket és a tudat közelébe törekvő áttételi fantáziákat. A tekintélyszemélyként idealizált kollégával való azonosulás jelentősen gátolhatja a negatív érzelmek kifejezését is. Ez történt a fentebb már idézett családterapeutával is (Hill, 2005), aki, bár kisebb-nagyobb kihagyásokkal 12 évig járt személyes terápiába ugyanahhoz a szakemberhez, 28(!) év alatt, mégsem tudta megjeleníteni és elfogadni a 12 év és 580 ülés során óhatatlanul (és szakmailag szükségszerűen) keletkező negatív indulatait vele kapcsolatban. Érdemes megfigyelni, hogy miként hárítja ezt:

„Soha nem voltam dühös Ronára. Zavart, hogy ülés közben kötöget, és szóltam is neki, hogy hagyja abba, és néha bosszantott, ha későn kezdte az ülést, de kifejezett haragot soha nem éreztem iránta. Hogy ez így volt, mindkettőnknek tulajdonítom. Ami őt illeti, tényleg jó volt, tehát nem volt miért haragudni rá. Ő egy nyugodt, összeszedett személy. [...] Ami engem illet, nekem tényleg problémám van a harag kifejezésével mások felé, a férjemet és a gyerekeimet kivéve. Még mindig van bennem egy rész, ami fél attól, hogy dühös legyen Ronára, mert akkor nem fog szeretni és el fog utasítani engem. De mivel nincs is, amiért haragudjak rá, arra sincs szükségem, hogy ezen a témán dolgozzunk.” (Hill, 2005, 136-137.)

Hasonlóképp kihívást jelenthet a terapeuta részéről jelentkező viszontáttételi reakció. Ilyen például, ha a nála terápiában lévő szakembert magában szakmailag megítéli – pl. „És még ez az ember gyógyít másokat!”. Ezeket a rivalizáló viszontáttételi érzéseket fel kell ismerni és átdolgozni, hogy a szakember empátiával tudjon fordulni a terapeuta-kliens felé. A „terapeuta terapeutája” szerep és a szakember-klienssel való kapcsolat áttételi nehézségeit foglalja össze az alábbi idézet, amely rímel a fentebb idézett családterapeuta (Hill, 2005) esetére is:

„A »terapeuta terapeutája« szerep mindenképp nárcisztikus kihívást jelent, hasonlót, mint az »ügyvéd ügyvédje« vagy az »orvos orvosa«. [...] A terapeuta erős vágyat érezhet, hogy összejátsszon a kliensben lévő páciens szükséglettel a tökéletesség és a mindentudás iránt, ami túlzott és irreális elvárásokat ébreszt saját terapeutai képességeivel kapcsolatban. Ez a csábítás azt a meglehetősen negatív és destruktív csapdát tartalmazza, hogy a terapeuta elmulasztja elemezni a kialakuló pozitív áttételt és a kliens vele való azonosulását. Ily módon mind a kliens, mind pedig a terapeuta számára nehézséget okoz a kliens negatív reakcióinak, így a terapeuta iránti ellenségességének és elégedetlenségének elemzése is.” (Fleischer és Wissler, 1985, 589.)

Gyakran előfordul, hogy amikor egy terapeuta-kliens beszél a szakmai problémáiról, azt sokkal nehezebb a terapeutának mélyebb pszichodinamikai szintre fordítani és azon a szinten értelmezni, mert saját szakmai involváltsága ezt nehezíti (könnyebben megy ez az értelmezés bármely más „civil” foglalkozásával). Hasonlóképp a kliens óvatos lehet, hogy közös ismerősöket, kollégákat említsen, mert tart attól, hogy „nem megfelelően” beszél róluk. Vagy éppenséggel a közös barát vagy kolléga, aki tudja, hogy kihez jár, kéri, hogy bizonyos dolgokat ne mondjon el róla a terapeutának. Ez sokat elvesz a folyamat spontaneitásából, és lojalitás-konfliktusokhoz vezethet. Az olyan személytelenítő megfogalmazások, mint „egy ismerősöm azt mondta” – ahelyett, hogy megnevezné az illető barátot, vagy kollégát –, a mélyen gyökerező bizalmatlanság talajára helyezik a kapcsolatot. Ugyanígy nehezíti, esetenként blokkolja a spontán asszociációk áramlását, ha a kliens-terapeuta információkkal rendelkezik a terapeuta szakmai vagy személyes életéről, és ezeket érinthetetlen titkokként kezeli magában, így az azokkal kapcsolatos témákat is kerüli (pl. tudja, hogy a terapeuta házastársa súlyosan beteg, ezért „tapintatból” nem említi a saját családtagja betegségével kapcsolatos aggodalmait).

Szintén kihívást jelent, ha olyan terapeuta-kliens jár a terapeutához, akinek a szemlélete, képzettsége jelentősen eltér az övétől, és az ebből eredő dinamika (pl. rivalizálás, közelség-távolság) keveredik az egyéb pszichodinamikával. Viszont az sem biztos, hogy szerencsés, ha túlságosan azonosak a nézeteik, és a terapeuta egyenesen mentora/szupervízora is a terapeuta-kliensnek, mert ez olyan merev azonosulást jelenthet egy projiciált szülő-figurával, ami megakadályozza a saját, autonóm szakmai én kialakulását.

A pszichológusok, pszichoterapeuták csak igen ritkán kapnak speciális képzést azzal kapcsolatban, hogy miként kezeljék a hozzájuk terápiába járó kollégákat. Ilyen ritka képzési és terápiás formának és a magyar gyökerek miatt „hungarikumnak” is tekinthető a pszichoanalitikus szakirodalom a kontroll-analízissel és terápiás szupervízióval kapcsolatban (vö. Kovács, 1933; Nemes, 1999; Bakó, 2014; Erdélyi, 2013; Szőnyi, 2013). A kontroll-analízis azt jelenti, hogy a terapeuta saját korábbi (kiképző) analitikusához viszi szupervízióba az eseteit. Valójában nincs szisztematikus tudás arról, hogy pontosan mi különbözteti meg a „normál kliensekkel” és a szakemberekkel végzett terápiát. Amint az alábbi híres esetekből kiderül, talán nem is lehet mindig megkülönböztetni.

Heinz Kohut és a titokzatos Mr. Z.

Heinz Kohut (1913–1981), osztrák-amerikai pszichoanalitikus, a szelfpszichológia irányzatának alapítója. Élete vége felé, 1979-ben közölte több szempontból is meghatározó esettanulmányát „Mr. Z. két analízise” címmel. A tanulmánnyal kapcsolatban számos kortárs és életrajz-szerző határozottan vélelmezte, hogy valójában maga Kohut rejtőzik a „Mr. Z.”

megjelölés mögött, és az ő esetéről van szó. Kohut Ruth Eisslerhez járt analízisbe Chicagóban, de nem szerette, ezért abbahagyta ezt a terápiát, és ettől fogva saját magát analizálta – ahogy egyébként Freud is tette. Nála, vagy lányánál, Anna Freudnál is előfordult, hogy saját anyagát úgy prezentálta, mintha páciensektől származott volna (Saltzman, 1998). Charles Strozier (2001) Kohutról szóló biográfiájában egyenesen úgy kezeli Mr. Z. esettörténetét, mintha az Kohut memoárja lenne.

Bárki legyen is az eset alanya, az biztos, hogy Kohut végezte a két (ön)analízist. Az első analízis idején, ami négy és fél évig tartott, heti öt alkalommal, Mr. Z. a húszas éveiben járt, és a nőkkkel való kapcsolat kialakításának problémáival, illetve különböző pszichoszomatikus tünetekkel (tenyérrizzadás, szívdobogás, gyomorpanaszok) jelentkezett Kohutnál. Az első analízis befejezése után öt évvel következett a második, hasonló időtartamban és gyakorisággal. Mr. Z. továbbra is sikertelen volt a nőknél, és ha képes volt is kapcsolatra, az csak mazochisztikus fantáziák által kísérve volt lehetséges a számára. A munkában sikertelennek, az életben általában boldogtalannak érezte magát. Az első analízist még a klasszikus freudi elvek szerint végezte Kohut, a másodiknál viszont már saját módszerét alkalmazta, melyben megjelentek a szelf szerkezetével, a nárcisztikus áttételekkel és a szelftárggyal kapcsolatos gondolatai és analitikus technikái is.

Kohut 1981-ben bekövetkezett halála után azonnal megindultak a szóbeszédok és találgatások „Mr. Z.”-vel kapcsolatban, és a kortársak számos párhuzamot találtak Kohut személyes tulajdonságai és életrajza, illetve az eset jellegzetességei között, sőt Kohut felesége és fia is megerősítette, hogy valószínűleg saját magáról mintázta Mr. Z. alakját (Saltzman, 1998). Ilyen párhuzam például, hogy Kohut apja is hosszan távol volt a családtól az I. világháborúban, és miután visszatért, súlyos depressziótól szenvedett. Kohut – hasonlóképp „Mr. Z”-hez – szintén otthon tanult egy házitanítóval, akihez nagyon kötődött, és akit a nyári tábor tanárával azonosítottak az esettanulmányban. Kohutot is sérülékeny embernek írták le, akinél a nárcizmus iránti érdeklődés nem csupán elméleti, hanem személyes kiindulópontú volt, és ezért is védekezett sokszor távolságtartással és mások látszólagos elutasításával. Többen azt vélelmezték, hogy a Mr. Z első analízise valójában Kohut Ruth Eisslerrel folytatott terápiáját írja le, a második pedig az ön-analízisét. Paul Ornstein, aki barátja, kollégája és szerkesztője is volt Kohutnak, sokkal fontosabbnak tartotta e párhuzamoknál, melyeket egyébként ő sem vetett el, hogy a két analízisben miként tükröződik Kohut elméletének fejlődése (Saltzman, i.m.). Érdekes viszont, hogy bizonyos azonosságokat a mester és barát iránti tisztelet nem engedett elképzelni az utódoknak. Paul Tolpin, aki analízisbe is járt Kohuthoz, így számolt be erről Saltzmannak:

„Olyan sok közös pont volt az ő története és Mr. Z. között. De valószínű, hogy bizonyos részeket a saját, másokat pedig a páciensek eseteiből rakott össze. Nehéz ugyanis elképzelni,

hogy Kohut a saját széketét megkóstolta volna, mint ahogy az az esettanulmányban áll. [...] Azt hiszem, nem szeretünk így gondolni a vezetőinkre. Nekik olyan egészséges embereknek kell lenni, akik képesek megérteni a betegeket.” (Saltzman, 1998, o. n.)

Hangsúlyozza továbbá, hogy valójában az számít, hogy egy szerző megállapításai autentikusak legyenek, és valós tapasztalatból származzanak – legyen az saját vagy kliensei esete és tapasztalata. Utolsó, posztumusz művében maga Kohut (1984) is erre utal az eset kapcsán, kiemelve a második analízis jelentőségét elméletei fejlődése szempontjából:

„Világosan láttam a második analízisben, hogy ez a páciens biztosan szembesített engem, sok más analizáltamhoz hasonlóan, azzal a felismeréssel, hogy a szükségletei elsődlegesek, valóságos és nem defenzívek voltak. De míg korábban [...] csendesen meghoztam a kompromisszumaimat a fennálló elmélettel és technikával kapcsolatban, most nagyobb szükségét éreztem annak, hogy vizsgálat alá vegyem azokat az erőket, melyek azt követelték, hogy figyelembe vegyem, amit látok és ahogy látom. Ezek az erők azt súgták, hogy nem csupán ki kell állnom az új felismerések mellett a klinikai helyzetben, hanem [...] az egyéni pszichológia eredményeit általánosabb szintre kell emelnem, egy gondosan megválasztott, jól definiált terminológiában megfogalmazni, és a szélesebb tudományos közösség elé tárni.” (Kohut, 1984, 88.)

Ebből az idézetből is kitűnik, hogy a (saját) eset feldolgozása és bemutatása egyfelől az analitikus elmélet, másrészt maga az elméletalkotó és analitikus – Kohut – szakmai autonómiájának fejlődését is illusztrálja. Amint Strozier (2001) biográfiája is utal rá, nem kevés küzdelem és bátorság volt szükséges ahhoz, hogy a korabeli amerikai analitikus közösségben a teória és a módszer evolúcióját nagyrészt a gondolatok egymástól való átvétele, nem pedig az önálló ötletekkel való előrukkolás jelentette. Ez magyarázhatja azt is, hogy Kohut Mr. Z. alakja mögé rejtőzve tudta csak bemutatni, hogy mit jelent terápiában lenni egyik vagy másik technika – és egyik vagy másik szakember – mellett. Hasonló dilemmák és a szakmai fejlődés változásai tükröződnek a következő híres személyes terápiáról szóló esetben is.

Harry Guntrip esete a „befejezett és vég nélküli” analízisekkel

Harry Guntrip (1901–1975) a brit tárgykapcsolati iskola egyik meghatározó alakja volt. Terápiás és elméletalkotó munkássága mellett személye azért is érdekes, mert egyike azoknak, akik igen hosszú és alapos pszichoterápiában vettek részt, még hozzá világviszonylatban is meghatározó jelentőségű analitikusoknál, de a terápia mégsem járt sikerrel – és minderről részletes beszámolót, saját esetelemzést is adtak (Guntrip, 1975/2005). Guntrip esete azért is nagyon fontos és tanulságos, mert – amint a fentiekben Kohutnál is láttuk – bevilágít abba a folyamatba is, hogy az analízis hatására miként formálódott a saját elmélete, sőt a tárgykapcsolati pszichológia klasszikus paradigmája is. Egy másik párhuzam Kohuttal, hogy önfeltáró esetbeszámolójukat mindketten az életük végén közölték.

Guntrip első analízisét Ronald Fairbairnnél, a másodikat pedig Donald Winnicottnál, a tárgykapcsolati irányzat két alapító atyjánál folytatta. 1949-ben olvasta Fairbairn írásait, és azért ment hozzá, mert ugyanazon az elméleti platformon álltak. Fairbairn azt mondta neki, hogy „Nem tudom, mi más motiválhatna bennünket, hogy pszichoterapeuták legyünk, mint hogy magunknak is voltak problémáink.” (Guntrip, i.m. 64.)

Az értelmezést önmagában nem tartotta gyógyító erejűnek, hanem azt gondolta, hogy a kapcsolat gyógyít. Addigra már Guntrip is foglalkozott egy könyvében a kapcsolat jelentőségével az analízisben (Guntrip, 1949). Mind Fairbairn, mind pedig Winnicott irányultsága erősen a freudi elméletben gyökerezett, de különböző módon ágaztak el onnan, majd végül ismét közeledtek egymáshoz, amit Fairbairn világosabban felismert. Az 1950-es években Fairbairn ortodoxabb volt a technika terén, mint Winnicott. Guntrip több mint ezer órát töltött Fairbairnnél 1949-től 1959-ig, és több mint 150-et Winnicottnál 1962 és 1968 között. Minden ülésről feljegyzéseket készített, és megőrizte az összes levelezésüket is. Winnicott meg is jegyezte neki, hogy senkivel nem találkozott korábban, aki ilyen pontosan tudta volna, hogy ő miket mondott az előző ülésen.

Guntrip azért ment terápiába, hogy megszüntesse a testvére halálával kapcsolatos amnéziáját, „bármi legyen is mögötte”, és megértse a szerinte ide kapcsolható „skizoid izolációját” és realitás-hiányát, melyet anyjával való korai kapcsolata okozhatott. Egyik analízis sem tudta megszüntetni ezt a 3 és fél éves kori traumatikus emlékével kapcsolatos amnéziáját. Viszont később, jóval az analízisek után megszűnt a probléma. Amint Guntrip fogalmazott: „felpuhult” az elfojtás.

Amint beszámol róla, a testvére, Percy halála után négy év küzdelmet folytatott az anyjával a kapcsolatért, majd feladta, és anyjától érzelmileg eltávolodva nőtt fel. Fairbairn nagy jelentőséget szentelt ennek a terápiában, rendszeresen visszavitte Guntripet a háromszemélyes ödipális konfliktushoz, a kleini „tárgy-hasításhoz” és a Fairbairn-féle „ego-hasításokhoz”. Amikor Guntrip az Ödipusz-komplexusról kérdezte Fairbairnt, ő meglepetésére azt válaszolta, hogy az Ödipusz-komplexus középponti jelentőségű a terápiában, de az elmélet szempontjából elhanyagolható.

Amikor az öccse meghalt, és Guntrip, aki akkor három és fél éves volt, meglátta őt az anyja ölében meztelenül, kérlelte az anyját, hogy ne engedje el Percy-t, majd amikor az anya kiküldte őt a szobából, hirtelen olyan súlyosan megbetegedett, hogy az orvosok nem tudtak vele mit kezdeni. Anyja elküldte őt a testvéréhez (Guntrip nagynénjéhez), ahol a családi közegben helyrejutott.

„Fairbairn és Winnicott egyaránt azt gondolták, hogy meghaltam volna, ha anyám nem küld el akkor magától. Ennek az emléke teljesen el volt fojtva. Az amnézia egész életemben kitartott, két analízisen át, hetvenéves koromig, három évvel ezelőttig. De közben ott működött

bennem és megjelent fel nem ismert analóg események hatására. 26 éves koromban az egyetemen jó barátságba kerültem egy fiúval, aki fivér-figura lett számomra. Amikor hazamentünk a nyári szünetre (én az anyámhoz), rám tört egy titokzatos kimerüléssel járó betegség, ami azonnal elmúlt, ahogy eljöttem otthonról és visszamentem a kollégiumba. Nem merült fel bennem, hogy a kollégium ugyanazt jelentette, mint a nagynéném családja.” (Guntrip, i.m. 69.)

Hétéves koráig Guntrip ki volt téve az anyja dühödt támadásainak, majd ahogy iskolába került, sikerült valamennyire „függetlenítenie” magát. A Fairbairnnél töltött analízis során öccse halálával és ezen időszak – tehát Guntrip három és fél éves korától hét éves koráig tartó – történéseivel foglalkoztak: a félelmekkel, haraggal, büntudattal, átmeneti pszichoszomatikus tünetekkel.

A terápiás kapcsolat és a tárgykapcsolatok

Fairbairn nem volt annyira jó a személyes kapcsolatteremtésben, mint amennyire azt az írásaiban hangsúlyozta, sokkal inkább „technikai értelmező” volt, legalábbis a Guntrippal való kapcsolatban. Korábban sokat dolgozott pszichotikusokkal, regresszióban lévő páciensekkel és gyerekekkel, és ez alapján jutott arra a következtetésre, hogy nem a személy fejlődési szintje, hanem a kapcsolat minősége a fontos a terápiában. Ennek ellenére Guntrip azt élte meg nála, hogy Fairbairn egyre inkább visszatért a klasszikus, értelmező analitikus szerepébe, miközben Guntripnak arra volt szüksége, hogy a súlyos gyerekkori trauma szintjére regrediáljon. Ezt írja Fairbairnről:

„Az üléseken formális volt, intellektuálisan precíz, értelmező analitikus, de az ülések után az elméletet beszéltek meg, és akkor felengedett, így megláthattam Fairbairn emberi arcát, ahogy szemtől szembe beszélünk. Valójában a megértő, jó apám volt az ülések után; az áttételben az üléseken pedig a domináló, rossz anyám, aki pontos értelmezéseket szabott ki rám.” (Guntrip, i.m. 66.)

Érdekes, ahogy Guntrip bemutatja a két analitikus rendelője és az atmoszféra különbségét. Fairbairn edinburghi házában elegáns, arisztokratikus, de súlyos bútorokkal berendezett, feszélyező környezetben folyt az analízis. Guntrip az ülések hosszú során át feszengett a díványon, attól félve, hogy a mögötte ülő analitikus akár fejbe is verheti, amíg egyszer rájött, hogy ő választotta ezt a kényelmetlen pozíciót, és nyugodtabban is elhelyezkedhet. A több mint ezer ülés úgy telt el, hogy Fairbairn soha nem nyújtott neki kezét. Majd amikor Guntrip realizálta, hogy a legutolsó ülés után is így engedte volna el az analitikus, hirtelen kinyújtotta a kezét Fairbairn felé:

„Kinyújtottam felé a kezem, és ahogy megfogta, hirtelen néhány könnycseppet láttam legördülni az arcán. *Megláttam ennek az éles elméjű és szégyenlős természetű embernek a meleg szívét.* Később mindig meghívott a feleségemmel együtt teára, amikor az anyósomat látogattuk Perthshire-ben.” (Guntrip, i.m. 69. Kiemelés az eredetiben.)

Ezzel szemben Winnicott rendelője sokkal színesebb, kellemesebb, „páciens-barát” volt, és maga Winnicott is közvetlenebbül viselkedett (teázott az ülés során, barátságosan kezét nyújtott a pácienseknek, stb.).

1957-ben hirtelen meghalt Guntrip barátja, régi kollégiumi társa, akivel kapcsolatban 1927-ben átélte az első „Percy-betegséget”. Majd Fairbairn is hosszú időre megbetegedett. Ez idő alatt írta meg Guntrip – részben az analízis hatására, részben a kieső saját terápiát „pótlandó” – a később *Schizoid Phenomena, Object-Relations and the Self* (1968) címmel megjelent könyvének három fejezetét.

Amikor 1959-ben Fairbairn visszatért a munkába, a következő fontos értelmezést adta Guntripnek: „Azt hiszem, a betegségem óta már nem vagyok sem a jó apa, sem a rossz anya a maga számára, hanem a fivére, aki cserbenhagyja magát.” (Guntrip, i.m. 72.) Guntrip erre felismerte, hogy nem tudja megoldani a problémáját az analízisben. Be akarta fejezni a terápiát, de azt érezte, hogy akkor utána már nem lesz ott számára Fairbairn segítségként. Így ír erről:

„Miután Fairbairn fivérem lett az áttételben, az ő *elvesztése* akár úgy, hogy befejezem az analízist vagy úgy, hogy folytatom az ő haláláig, Percy halálát reprezentálta volna, én pedig a traumatikus esemény teljes hatása alatt ott maradnék egyedül. Tudott volna-e segíteni ezen Fairbairn áttételi analízisben? Abban az esékeny állapotában nem, úgyhogy kiterjesztettem az analízist még az év végéig. Sok ok miatt hálás lehettem azért, hogy velem maradt ebben a gyenge állapotában is, mindaddig, amíg elértem a kritikus belátást.” (Guntrip, i.m. 72. Kiemelés az eredetiben.)

Winnicottal Fairbairn ismertette meg Guntripot. Hat éven keresztül járt hozzá, összesen körülbelül 150 órát. Az ő segítségével sikerült feltárni, hogy Guntrip anyja eredetileg teljesítette a természetes anyai funkciókat, és csak az öccse halála után lett depressziós és rideg, bántalmazó. Winnicott segítségével tehát rekonstruálni tudták a jó anyát – akivel annak idején nem alakult ki kapcsolat. Winnicott szerint Guntripnek már Percy halála előtt is lehetett valamilyen betegsége, és azt érezhette, hogy az anyja magára hagyja. Percyre saját koragyerekkori szelfjeként tekinthetett, mint akinek szüksége van a törődésre. Amikor meghalt, Winnicott értelmezése szerint Guntripnek „semmije sem maradt”, és összeomlott. Winnicott ezt így kapcsolta össze az analízis történéseivel:

„A maga problémája az, hogy az összeomlással járó betegség soha nem oldódott meg valójában. Ennek ellenére kellett életben tartania magát. De nem veheti biztosra, hogy tovább tud élni. Keményen kell dolgoznia a saját létezéséért. Fél attól, hogy megállítsa a cselekvést, a beszédet; ébren kell maradnia. Attól fél, hogy meg fog halni egy „résben” két dolog között, mint Percy, mert ha megállítja a cselekvést, a mama nem tud semmit sem csinálni. Nem tudta megmenteni Percyt és magát sem. Attól fél, hogy én sem tudom életben tartani, ezért a havonkénti üléseink közti réseket összeköti a feljegyzéseivel.” (Guntrip, i.m. 74.)

Majd később:

„Elkezdett attól félni, hogy elhagyom magát. Attól fél, hogy a csend az elhagyással egyenlő. A rés nem azt jelenti, hogy maga elfelejti az anyját, hanem hogy az anyja elfelejti magát, és ezt most átéli velem. Megtalál egy korábbi traumát, amiből talán soha nem épül fel a Percy-féle trauma ismétlése nélkül. A velem kapcsolatos áttételben emlékeznie kell arra, hogy az anyja elhagyta magát.” (Guntrip, i.m. 75.)

Guntripre nagyon nagy hatással volt ez az értelmezés. A Percy halálával kapcsolatos amnéziát azonban ebben az analízisben sem sikerült feloldani, de később rájött, hogy a Winnicottal való analízis jelentős mértékben formálta a haláleset traumájával kapcsolatos attitűdjét. Rávilágított arra, hogy nem csak Percy halála volt a trauma, hanem az a félelem, hogy egyedül marad az anyával, aki nem tudja őt megtartani.

Guntrip 1969-ben találkozott utoljára Winnicottal. Nagyon érdekes, hogy egy évvel ez után, 1970-ben (69 éves korában) orvosai azt mondták Guntripnek, hogy súlyosan agyon dolgozta magát, és ha nem megy nyugdíjba, „a természet megteszi a magáét”. Ezt az „anya-természet” támadásaként értelmezte, amely most végleg lerombolja az aktív szelfjét. Megfigyelte ugyanis, hogy amikor pihent, mindig erős késztetést érzett, hogy visszamenjen a múltba, konkrétan a fivér-figurának tekintett barátja 1938-as halálához. Amikor a nyugdíjba vonulást, a „teljes pihenést” javasolták neki, úgy érezte, szembe kell néznie ezzel, és elhatározta, hogy megírja az élettörténetét. Eközben megbetegedett, tüdőgyulladást kapott, és öt hétre kórházba került, ahol azt tanácsolták neki, hogy pihenjen, mert „túl aktív”. Ekkor realizálta, hogy a nyugdíjba vonulás – és általában a pihenés – az anyával való küzdelemben szenvedett vereséget, „az aktív szelf feladását” reprezentálta számára.

1971-ben Winnicott megbetegedett, majd meghalt. A halálhírről értesülve Guntrip álmában megjelent az anyja, tiszta feketében, és nem nézett Guntripra, aki ott állt a másik oldalon, teljesen ledermedve. Először azt hitte, hogy itt is a Percy trauma ismétléséről van szó. Azonban meglepetésére egy hosszú álom-sorozat kezdődött, ahol bejárta az összes házat – visszafelé az időben –, ahol lakott, majd végül eljutott a gyerekkori házba, ahol apja mindig támogató, anyja pedig ellenséges volt – de Percy nem jelent meg. Végül azonban elkövetkezett a „mindent magyarázó” álom, mely feloldotta a sok évtizedes amnéziát is öccse halálával kapcsolatban:

„Egy másik férfival voltam, saját magam megkettőződéseként, és mindketten egy halott tárgy felé nyúltunk. Hirtelen a másik férfi összerogyott. Rögtön ezután az álom átváltott egy kivilágított szobára, ahol újra láttam Percy-t. Tudtam, hogy ő az: egy nő ölében ült, akinek nem volt arca, karja, vagy melle. Csak egy puszta öl volt, amiben ülni lehet, nem egy személy. Percy mélyen depressziósnak tűnt, a szája legörbült, én pedig megpróbáltam felvidíteni.” (Guntrip, i.m. 77.)

Guntrip úgy értelmezte az álmot, hogy az elérhetetlen halott tárgy Percy volt, aki mögött azonban ott volt az „arctalan”, fekete depressziós anya, aki egyikükhöz sem tudott kapcsolódni. Ez az álom vezette el Guntripot a kiinduló trauma feldolgozásához, melyet a Fairbairnrel és Winnicottal végzett hosszú analízisek anyagának újragondolása és jegyzetei újraolvasása révén valósított meg – húsz év után! Értelmezése szerint ez azért történhetett meg, mert tudattalan fantáziájában Winnicott foglalta el a rég halott anya helyét. Winnicott, akit nem érzett halottnak (a halála után sem), ellentétben anyjával, aki már életében is halott volt a számára, és így nem engedte, hogy Guntrip akadálytalanul megélhesse a „valódi szelfjét”. Apját mindig élőnek érezte, a halála után is. Guntrip itt Winnicott azon szállóigéjét idézi mely szerint „nincs olyan, hogy csecsemő”, hanem csak csecsemő és anya van, illetve Fairbairn azon gondolatát, hogy az alapvető pszichikus realitás a személyes tárgykapcsolat. Ugyanez vonatkozik a terápiára is, amely Guntrip értelmezésében „interakciók folyamata, két változó függvénye, azaz két személy együttműködése a szabad, spontán növekedés érdekében, ahol az analitikus ugyanúgy növekszik, mint a kliense”. (Guntrip, i.m. 78). Guntrip összegzésében Fairbairn szerepe az „apai” funkció volt, ahol „pontos, logikus koncepciók” segítségével lehetett megvilágítani a folyamatokat, míg Winnicott „imaginatív hipotézisekkel” közelített a „valódi és hamis szelfek” világában való eligazodásban. Felhívja a figyelmet arra is, hogy valószínűleg nincs olyan analitikus, aki a kliens minden igényét ki tudná elégíteni (minden problémájával tudna dolgozni). Azonban hangsúlyozza azt is, hogy ha valaki meg tudja találni a „jó tárgyat” az analitikusában, az egyszerre áttételi és valós kapcsolati élmény.

Az eset utóélete a későbbi értelmezésekben

Guntrip esetével több szerző is foglalkozott a későbbiekben, és voltak, akik némiképp csalódottan megjegyezték, hogy Guntrip, aki maga is jelentős teoretikus volt (a poszt-freudiánus és poszt-kleiniánus irányvonal egyik legfőbb képviselője), és a 20. század legkreatívabb analitikusaival töltött hosszú éveket terápiában, csupán a „gyilkos anya áldozata” értelmezést tudta kihozni az analíziséből (Carveth, 2007). Felvetik, hogy vajon miért nem tudott eljutni ahhoz az evidensen kínálkozó értelmezéshez, hogy megnyomorította őt a testvére halálával és az anyával kapcsolatos, saját gyilkos indulataiból redő büntudat.

Carveth (i.m.) szerint Guntrip tüneteit a 19. században neuraszténiaként, ma pedig krónikus fáradtság szindrómaként diagnosztizálnák. Úgy vélte, hogy a Guntrip által kidolgozott személyes kapcsolati terápia (*personal relations therapy*), amely valójában Guntrip saját analízise is volt (Carveth szerint nem valódi analízis), a szülőkhöz fűződő kapcsolat helyreállítását, jóvátételét szolgálja. Ebből a szempontból pozitív, viszont veszélye lehet, hogy kiszolgálja az analitikus megoldatlan omnipotencia-igényét, azáltal, hogy „új, valódi kapcsolatot” kínál. Vajon ezért lett félretéve (félrenézve) Guntrip analízisében a destrukció és a büntudat prob-

lémája? Továbbá Carveth felveti azt is, hogy amikor Guntrip a súlyos regresszióban lévő skizoid páciensek terápiájával kapcsolatban azt írja, hogy „szó szerint újjászülettek”, személyiségük alapjaitól „újranövekedtek”, akkor nem a *furor sanandi*, azaz a gyógyító szenvedély elhatalmasodását látjuk-e egy olyan szakembernél, aki lelkipásztorként is dolgozott. Carveth talán kissé erős iróniával azzal vádolja Guntripot, hogy a valós vagy képzeletbeli bűnök (mágikus) jóvátételének tudattalan vágyától hajtva mintegy Jézussal szeretne azonosulni, aki Lázárt feltámasztotta. Hasonlót fogalmazott meg Ronald Markillie, Guntrip barátja és kollégája is:

„A legnagyobb kritika, amit vele kapcsolatban megfogalmazhatok, és ami engem meglepett, az volt, hogy szövetségre lépett a pácienseivel a rossz tárggyal szemben, ami még tovább rontotta a folyamatot. [...] Ennek következtében a páciens még dependensebb lett, mint valaha; képtelenné vált a reparációra, mivel nem játszhatta végig az eseményekben a saját részét.” (Markillie, 1996, 769.)

Guntrip esetével foglalkozva több szerző felhívja a figyelmet arra, hogy valójában kiélte a testvére meggyilkolásával kapcsolatos fantáziáját az analitikusaival: egyiknek sem engedte, hogy sikeres legyen az analízisében (nem tudták megoldani az öccse halálával kapcsolatos amnéziát), ily módon impotenssé tette őket, elvette tőlük a megbízatásukat (Carveth, 2007; Padel, 1996; Glatzer és Evans, 1977). Viselkedését az analitikusaival való rivalizáció, a másik személyt destruáló intenzív és kényszeres versengés jelének tekintik. Nárcisztikus grandiozitásként értelmezik, hogy Guntrip analízise azt a benyomást kelti, mintha senki más nem tudná őt analizálni, csak saját maga. A tények valahol valóban ezt igazolják: az amnézia feloldása és a rejtély kulcsának megtalálása csak akkor következhetett be, amikor az analitikusok (és a szülők) már meghaltak, amikor a rejtély tovább nem boncolható, a személy tovább nem analizálható. Ezt erősíti az is, hogy az analízisét és az életét összefoglaló tanulmány közvetlenül a halála után jelent meg, magán viselve a halál, a minden jelentést felülíró erő tabusító pecsétjét. Markillie (1996) is megjegyzi, hogy a cikk címeként inkább azt kellett volna adnia Guntripnek, hogy „Ön-analízisem”. Ami a bűntudat problémájának „elnézését” illeti, Carveth (2007) szerint ez abból adódott, hogy valószínűleg elviselhetetlen volt, nem tolerálható a szelf által, és így ki kellett telepíteni, rá kellett vetíteni az anyára. Önellátó terápiájában jobb anyja tudott lenni saját magának, az általa végzett analízisekben pedig a pácienseinek.

Kettős tükörben: James Bugental és terapeuta-kliensei

James Bugental (1915–2008), nagyhatású amerikai humanisztikus-egzisztencialista pszichoterapeuta ötven éves praxisa során számos szakember terápiáját végezte: klinikai pszichológusokét, pszichiáterekét, családterapeutákét és szociális munkásokét (Heery és Bugental, 2005). Megfigyelése szerint a terapeuták gyakran azért mennek terápiába, mert

ők is szeretnének részesülni „abból a jóból”, amit a páciensek kapnak: a fejlődés, a változás és a személyes növekedés lehetőségéből.

Bugental tapasztalata alapján teljesen más olyan személyekre figyelni, akik maguk is képzetek a figyelésben. Egyfelől ők nagyon motiváltak a munkára (hogy magukra figyeljenek), másfelől viszont nem tudják kikapcsolni, hogy a másokra – a terapeutára – is folyamatosan figyeljenek, tehát a „másod-terapeuta” vagy a szakmai kritikus mindig ott dolgozik bennük. Az, hogy ez a „másod-terapeuta” állandóan ott dolgozik – értékel, kritizál, jóváhagy, jutalmaz –, rengeteg ellenállást is létrehoz. Hasonlóképp megjelenik a versengés is, amit azonban a terapeutának nem az üzenet tartalma („én jobban tudom”), hanem a folyamat oldaláról kell megragadnia. Hasonlóképp gyakori, hogy a kliens-terapeuta megpróbálja „haverságba” vonni a terapeutát, más kollégákkal kapcsolatos megjegyzéseket téve cinkos összekacsintással, vagy szakmai megbeszéléssé alakítani az ülést, „valójában partnerek vagyunk” felkiáltással. Ez nagy kihívást és csábítást jelenthet a terapeutának, hiszen mindenki szereti, ha szakmailag értékelik. Azonban a „haverság” nem szolgálja sem a kliens, sem a terápiás folyamat érdekét, így ilyenkor érdemes szupervíziót igénybe venni. Hasonlóképp segíthet a szupervízió a terapeuta számára saját teljesítményszorongása leküzdésében, és óvhatja a másik véglet, a „mindentudó szuperterapeuta” kép kialakításától is.

Bugental egy esetpéldával világította meg, hogy milyen nehéz egy tapasztalt szakembernek saját problémájával terapeutához fordulni:

„Laura, nevezzük így, egy állami mentális egészségügyi ellátónál dolgozott húsz éve, és most saját maga számára kért időpontot. Első telefonhívásában több kérdést felvet a titoktartással kapcsolatban. Közös-e a rendelőm előtere valaki mással? Láthatja-e bárki is, amikor hozzám jön, vagy távozik tőlem? A hangja nagyon óvatos. Szeretne biztosítékot, hogy senki nem tudja meg, hogy hozzám jár. Teljes bizonyossággal nem ígérhetek meg semmit, de azt igen, hogy a találkozásaink köztünk maradnak.

Amikor az első interjúra jön, hallom a szorongást a hangjában. Nem a szavaira koncentrálok, hanem a dallamra a szavai mögött. Sírást hallok a hangjában. A rövid találkozás során nagyon elkülönültnek tűnik a terápiás munkájától. Azért lép ki a saját szakmai területéről, mert egy olyan típusú pszichoterápiát szeretne, ami teljesen különbözik a saját gyakorlatától. A fizikai jelenlétem biztosítása átmenetileg csökkenti a feszültségét, ami azt jelenti, hogy a munkánk máris elkezdődött.” (Heery és Bugental, 2005.)

Laura több évig járt a terápiába, ahol főként az ellenállások átdolgozása zajlott. Fokozatosan jobban érezte magát a bőrében: sikerült elfogadnia saját másságát egy rendszerben (az állami ellátásban), amely nem tükrözte teljesen az ő értékeit. Végül megtanult egy új eljárást, melyet magánpraxisban folytatott tovább, az állami munkahelyén pedig félállásban maradt.

Bryan Wittine (2005) a San Franciscói C.G. Jung Intézet munkatársa. Amikor Bugentalhoz ment, már túl volt különböző terápiákon. De úgy érezte, egyik sem adta meg az élet

értelmével, a spiritualitáshoz való viszonytal kapcsolatos dilemmák mélyebb feldolgozásának a lehetőségét. A konkrét esemény, ami miatt terápiába ment, egy tízéves házasság utáni válás volt.

Wittine úgy érezte, hogy Bugental „tanította meg” a valódi Én és a konstruált Szelf elkülönítésére. Valamiképp apjának is tekintette a terapeutát, mivel saját apját távoli figurának érezte, és mindig kereste a „jó” apát. Az anyja szeme fénye volt (és mint írja, ezért fejlesztett ki egy grandiózus ént), miközben apja azt szeretette volna, hogy olyan legyen, mint a többi fiú, ne pedig olyan kreatív, művészi hajlamú gyerek. Ezért az apjával soha nem tudott azonosulni, és a férfi mentorokat is kerülte.

Bugental az első telefonbeszélgetéskor közölte, hogy heti 3-4 alkalommal kell mennie, és egy óra 75 dollárba kerül. Ez nagyon nagy befektetés volt Wittine számára, főként hogy másfél óra autóútra volt a rendelője.

Bugental terápiája az itt és mostra fókuszált, a kliensnek saját testérzéseit kellett megfigyelnie és éreznie, és ezáltal előhívni az aggodalmait, gondolatait, majd újra megfigyelni, hogy ezek milyen érzéseket váltanak ki benne.

A legmeghatározóbb élményt és a legnagyobb változást elősegítő tapasztalatot az jelentette Wittine számára, amikor Bugental egy alkalommal legmélyebb saját érzéseit osztotta meg vele. Ez annak kapcsán történt, hogy egyszer Bugental megbetegedett, de Wittine nem kapta meg az értesítést, és feleslegesen autózott oda és vissza másfél órát. Amikor az ezzel kapcsolatos neheztelését szóvá tette, Bugental hosszan hallgatott, majd a következőt mondta:

„Igazad van. Saját bajaimmal voltam elfoglalva. [...] A barátom, Al halálával, a barátság végével [...] a magánrendeléselem bezárásával, végével, [...] azzal, hogy közeledik az életem vége...” Wittine itt úgy érezte, hogy megnyílik alattuk a föld, és bejutnak a nagy, szent, föld alatti kamrába:

’Sokat gondolsz a halálra, Jim?’

’Elég sokat, Bryan.’

’Félsz tőle?’

Most ismét csend lett, még mélyebbre kerültek a kamrában:

’Nem, nem félek különösebben. Már nem. Régebben félttem. Most már inkább kíváncsi vagyok, nagyon kíváncsi.’” (Wittine, 2005, 119.)

Wittine tudta, hogy ez a legmélyebb igazság, mivel a kamra energiája tele volt pozitív elektromossággal. Ez volt a terápiája egyik leginkább gyógyító pillanata, mert úgy érezte, hogy egy apafigura megnyílt neki, és megmutatta, hogy méltó a bizalmára (amiről úgy érezte, hogy apjától nem kapta meg).

A hároméves analízis Bugentalnak a magánrendelésből való visszavonulása miatt, Wittine szerint „idő előtt” ért véget. Annak ellenére, hogy a Bugentallal folytatott analízis

igen komoly sikereket hozott Wittine szakmai és magánéletében egyaránt, csak további hosszú analitikus munka során dolgozta fel a fontos mentor és apafigura elvesztését és az idealizáló pozitív áttételt:

„Biztos vagyok benne, hogy a terápiám évekig tartott volna még, ha Bugental a praxisban marad. [...] A lezárás traumatikus volt számomra, és pár hónappal utána új terapeutát kezdtem keresni. Ez a keresés fájdalmas és csalódáskeltő volt, mert egyik terapeuta sem Bugental volt. Sok évig tartott, amíg feldolgoztam ezt a lezárást, és internalizálni, integrálni tudtam Bugental képét. Évekbe került, míg jungi analitikusoknál sikerült »feldolgoznom« őt, és el tudtam kezdeni a pszichoterápiát olyan kreatív és autentikus módon, ami nem tűnt az ő egyszerű másolatának. [...] Még mindig magam mellé képzelem, hogy ott ül, amikor a klienseimet hallgatom. De ugyanúgy érzem magamban a jungi analitikusaim és eset-konzulenseim jelenlétét is. Időnként arra gondolok, hogy elődeim egész tanácsa vesz körül, és terelgeti fiatalabb kollégájuk karrierjét.” (Wittine, 2005, 127.)

Zárszó helyett Wittine utolsó mondatát hangsúlyozhatjuk: a terapeuták és más segítő foglalkozású szakemberek személyes terápiájának egyik legfontosabb hozadéka az lehet, hogy az „elődök tanácsa” integráns módon feldolgozva és beépülve a szakember szakmai énjébe segítse a saját esetekkel kapcsolatos munkát és a személyes növekedést.

IRODALOM

- BAKÓ T. (2004). Belső szupervízió és kontrollanalízis. *Thalassa*, 15(2):118-127.
- BEARSE, J.L. – MCMINN, M.R. – SEEOBIN, W. – FREE, K. (2013). Barriers to Psychologists Seeking Mental Health Care. *Professional Psychology: Research and Practice*, 44(3):150-157.
- BERMAN, E. (2005). On analyzing colleagues In: Geller, J.D., Norcross, J.C. és Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 235-254.
- BRIDGES, N. A. (1993). Clinical dilemmas: Therapists treating therapists. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63:34-44.
- CARVETH, D.L. (2007). Self-Punishment as Guilt Evasion: The Case of Harry Guntrip. *Canadian Journal of Psychoanalysis/Revue Canadienne de Psychanalyse*, 15(1):57-76.
- ERDÉLYI I. (2013). Interszubjektivitás és kontroll analízis kombinációja pszichoanalitikus szupervízióban. In: Erdélyi Ildikó: *Álomkönyv. Pszichoterápiás álommunka*. Budapest: Oriold és Társai. 93-113.
- FLEISCHER, J.A. – WISSLER, A. (1985). The therapist as patient: Special problems and considerations. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 22(3):587-594.

- FREUD, S. (1913/2003). A pszichoanalitikus kezelés előfeltételei. Tanácsok a gyakorló analitikus számára. Ford. Ferenczi Sándor. In: Erős Ferenc (szerk.): *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Budapest: Európa. 348-361.
- FREUDENBERGER H.J. (1986). The health professional in treatment: symptoms, dynamics, and treatment issues. In: Scott CD, Hawk J. (eds.): *Heal Thyself: The Health of Health Care Professionals*. New York: Brunner/Mazel. 185-193.
- GABBARD, G.O. (1995). When the patient is a therapist: Special challenges in the psychoanalysis of mental health professionals. *Psychoanalytic Review*, 82(5):709-725.
- GELLER, J.D. – NORCROSS, J.C. – ORLINSKY, D.E. (2005): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- GLATZER, H.T. – EVANS, W.N. (1977). On Guntrip's analysis with Fairbairn and Winnicott. *International Journal of Psychoanalytic Psychotherapy*, 6:81-98.
- GUNTRIP, H. (1949). *Psychology for Ministers and Social Workers*. London: Independent Press.
- GUNTRIP, H. (2005). My experience of analysis with Fairbairn and Winnicott. How Complete a Result Does Psychoanalytic Therapy Achieve? In: Geller, J.D., Norcross, J.C. and Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 63-81. (Eredeti megjelenés: 1975, *International Review of Psychoanalysis*, 2:145-156.)
- HAZELL, J. (1991). Reflections on my experience of psychoanalysis with Guntrip. *Contemporary Psychoanalysis*, 27(1):148-66.
- HEERY, M. – BUGENTAL, J.F.T. (2005). Listening to the listener. An existential-humanistic approach to psychotherapy with psychotherapists. In: Geller, J.D., Norcross, J.C. és and Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 282-296.
- HILL, C. (2005). The role of individual and marital therapy in my development. In: Geller, J.D., Norcross, J.C. and Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 129-145.
- KASLOW, F. W. (ed., 1984). *Psychotherapy with psychotherapists*. New York: Haworth.
- KOHUT, H. (1979). The two analyses of Mr. Z. *International Journal of Psycho-Analysis*, 60(1):3-27.
- KOHUT, H. (1984). *How Does Analysis Cure?* Chicago: University of Chicago Press.
- KOVÁCS V. (1993). Kiképző analízis és kontroll-analízis [1933]. In: Kovács Vilma: *Fortunatus öröksége*. Budapest: Párbeszéd Könyvek. 67-76.
- MARKILLIE, R. (1996). Some personal recollections and impressions of Harry Guntrip. *International Journal of Psychoanalysis*, 77(4):763-71.
- NEMES L. (1999). Viszontáttétel és kiképző analízis. In: Bokor László (szerk.): *Pszichoanalízis és analitikus kiképző terápiák*. Budapest: Animula. 199-203.

- NORCROSS, J.C. – CONNOR, K.A. (2005). Psychotherapists entering personal therapy. Their primary reasons and presenting problems. In: Geller, J.D., Norcross, J.C. and Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 192-201.
- NORCROSS, J.C. – GRUNEBaum, H. (2005). The Selection and characteristics of therapists' psychotherapists. A research synthesis. In: Geller, J.D., Norcross, J.C. és Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 201-214.
- NORCROSS J.C. – GELLER, J.D. – KURZAWA, E.K. (2000). Conducting psychotherapy with psychotherapists, I.: prevalence, patients, and problems. *Psychotherapy*, 37:199-205.
- NORCROSS, J.C. – GELLER, J.D. – KURZAWA, E.K. (2001). Conducting Psychotherapy with Psychotherapists II. Clinical Practices and Collegial Advice. *J. Psychother Pract Res*, 10(1):37-45.
- ORLINSKY, D.E. (ed. 2005). *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 282-297.
- ORLINSKY, D.E. – BOTERMANS, J-F. – RØNNESTAD, M. H. (2001). Towards an empirically grounded model of psychotherapy training: Four thousand therapists rate influences on their development. *Australian Psychologist*, 36(2):139-148.
- PADEL, J. (1996). The case of Harry Guntrip. *International Journal of Psycho-Analysis*, 77(4):755-61.
- SALTZMAN, R. (1998). Heinz Kohut, and the invention of Psychoanalytic self psychology. In: Robert Saltzman: *Psychotherapy as a personal confession*.
<http://www.dr-robert.com/PSYCHOTHERAPY%20AS%20PERSONAL%20CONFESSION.html>
- STROZIER, C.B. (2001). *The Making of a Psychoanalyst*. Chicago: Farrar, Straus & Giroux.
- SZŐNYI G. (2013). Személyes terapeuta és szupervízor – gondolatok a budapesti szupervíziós modell kapcsán. *Pszichoterápia*, 22(1):28-37.
- WITTINE, B. (2005). The I and the Self: Reminiscences of existential-humanistic psychotherapy. In: Geller, J.D., Norcross, J.C. és Orlinsky, D.E. (eds.): *The Psychotherapist's Own Psychotherapy. Patient and Clinician Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. 114-129.

* * *

Szemerey Márton

A VISZONTÁTTÉTEL ÉS AZ EMPÁTIA TERHEI

A testélmény szerepe a vikariáló traumatizáció kialakulásában

„Azzal a készséggel születünk, hogy [...] átéljük, amit mások tapasztalnak és részt vegyünk élményükben annál fogva, ahogyan idegrendszerük megragad bennünket. Az egyik valódi kérdés nem az, hogy ‘Mégis hogy történik ez?’ Erről egyre pontosabb képünk van. A valódi kérdés az, hogy ‘Hogyan állítjuk meg ezt a folyamatot azért, hogy ne legyünk állandóan valaki más idegrendszerének a foglya.’ Kell lennie jónéhány féknek a rendszerben, és feltehetően ez egy nagyon izgalmas kutatási terület lesz, amellyel eddig nem foglalkoztak.”
(Stern, 2002)

Jelen tanulmány a vikariáló traumatizációval foglalkozik.¹ Az anyag összeállításakor két észrevétel vezetett. Az egyik, hogy az empátia és a viszontáttétel összefüggéseinek kérdése évtizedek óta foglalkoztatja a pszichoanalízis elméletalkotóit, és bár a végső válasz talán még nem tisztázott, a kettő lényegében közeli viszonyát illetően egyetértés látszik uralkodni. Fenichel (1945 [1990]) és Klein (idézi Brown, 2011) egyaránt a viszontáttétel alapos analízisében látják az empatikus készség működésének előfeltételét. Reich (1966 [1973]) számára a fő különbséget az jelenti, hogy míg az empátia az én működéséhez köthető, a viszontáttétel az ösztönén késztetésein alapul. Abend (1986) szerint mindkét jelenség az analitikus tudatalan receptivitásának egy-egy oldalát képviseli. Bollas (1987) hangsúlyozza, hogy a viszontáttételi élmények átélése időnként önmagában is az empátia aktusának tekinthető. Zepf és Hartmann (2008) modelljében az empátia a viszontáttétel egy aspektusaként szerepel, amely abban segíti az analitikust, hogy tudatossá vált viszontáttételi reakcióit a páciens belső világának megértése érdekében alkalmazza. Sokban hasonlít erre Geltner (2013) álláspontja is, aki a különböző viszontáttételi reakciók elemzésének részeként ismerteti az empátia megje-

¹ A tanulmányban egységesen a *vikariáló traumatizáció* kifejezéssel utalok arra, amikor a pszichoterápiás szcénában működő szakemberek, mindenek előtt a pszichoterapeuták, traumatizált személyekkel végzett munkájuk révén traumatizálódnak (Rothschild, 2006; Pearlman és Caringi, 2009). A hazai szakirodalomban előfordul a *másodlagos*-, a *vikarizációs*- és a *behelyettesítő traumatizáció* kifejezés is (Bakó, 2009; Herman, 2011).

lenési formáit. Ha nem is egyezik valamennyi szerző álláspontja az empátia és a viszontáttétel kapcsolatának részleteiről, látható módon jellemzően egymással szorosan összefüggő jelenségekként kezelik azokat. Ez az, ami miatt a viszontáttétel is releváns területnek tekinthető, amikor az empátia szerepét vizsgáljuk a vikariáló traumatizáció létrejöttében.² Egy további szempont, hogy jelen dolgozat mind a viszontáttétel, mind az empátia esetében a terapeuta testélményének kérdését középpontba állítva foglalkozik a vikariáló traumatizációval. Ezt az a felismerés indokolja, hogy az elmúlt években számos olyan publikáció született, amely a viszontáttételt, illetve az empátiát kifejezetten a pszichés trauma terápiájával kapcsolatban vizsgálja (Wilson és Lindy, 1994; Pearlman és Saakvitne, 1995; Siegel, 1996; Dalenberg, 2000; Wilson és Thomas, 2004; Pearlman és Caringi, 2009), mégis ezek legtöbbször csak érintőlegesen foglalkozik a terapeuta testérzeteivel és azok hosszútávon megmutató, esetenként traumatizáló hatásával.

A testben átélt viszontáttétel és a vikariáló traumatizáció

A viszontáttétel mint testélmény a pszichoanalízisben

A pszichoanalitikus szakirodalom esetleírásait olvasva számos olyan helyzettel lehet találkozni, amelyben a viszontáttételi reakció gondolatok, érzések, fantáziák vagy álmok mellett testi érzetek formájában is jelentkeznek. Boyer (1979) a terápiás ülés során tapasztalt álmoságra révén tudta felismerni páciense felé érzett visszautasítását és haragját. Jacobs egyik páciensével kapcsolatban említi a következőket: „Rendszeresen azt vettem észre, hogy szívverésem gyors, a szám száraz, a zsigereim pedig feszültek és görcsösek. Egyre inkább világossá vált számomra, hogy mindez az elhallgatott dühöm jele, amely a rám irányuló rejtett dühre való válasz.” (Jacobs, 1986, 298.). Egy másik példa Anzieu (1985 [2016]) részletekbe menő elemzése a szagingerekre adott viszontáttételi válaszairól, amelyek egy férfival zajló analízis folyamatában váltak meghatározóvá. McLaughlin (1991) pedig egy terápiás elakadás kapcsán számol be egy önmaga számára szokatlan, mesterkélt kézmozdulat ismétlődéséről, amelyet idővel a viszontáttétel részeként tudott azonosítani. Mások mellett Bollas (1987) és Ogden (1992a) ugyancsak említést tesznek a terapeuta testérzeteinek lehetséges szerepéről a viszontáttétel mélyebb megértésében.

Úgy tűnik, hogy bár nem mindenki esetében megfigyelhetők, a terapeuta viszontáttételi reakcióinak igen változatos fiziológiai válaszok is részét képezhetik (Stone, 2006). Ezt a jelenséget, amely során az analitikus a terápiás kapcsolat keretében páciensére testi válasz-

² Egy harmadik idevágó témakört képvisel a projektív identifikáció és a vikariáló traumatizáció összefüggéseinek kérdése, ennek kifejtése azonban meghaladja e tanulmány terjedelmi korlátait, így eltekintek a taglalásától e helyen.

reakciókat is mutat, Gabbard (1986) fiziológiai viszontáttételnek (*physiological countertransference*) nevezi.³ A borderline személyiségzavar terápiája kapcsán tesz említést róla, hogy a viszontáttétel e formája „magában foglalja a szimpatikus kisülés megjelenéseit, mint például heves szívdobogás, száraz száj és remegő végtagok.” (Gabbard és Wilkinson, 2000, 5). Krueger (2002) ide sorolja a terapeuta arra irányuló impulzusait is, hogy a páciens magához szorítsa, elringassa, megrázza, vagy egyéb módon illesse testét. Plakun (2007) áttekintésében az álmoságon, az agresszív és szadisztikus impulzusokon valamint a szexuális arousalon túl külön felhívja a figyelmet a terapeuta hangszínében, testtartásában és viselkedésében megmutatkozó, olykor alig észrevehető változásokra. Yarom (2015) a viszontáttételi reakciók testi dimenzióját a terapeuta valamennyi fizikai folyamatára kiterjesztve kettős osztályozást javasol: a külsőleg kifejeződő válaszokat, amilyenek a megbetegedés vagy a testsúlyszokatlan mértékű változása, szembeállítja az olyan belsőleg tapasztalható jelzésekkel, mint az émelygés, a fejfájás és gyomorpanaszok, az éhség, a szomjúság vagy a zsibbadtság.⁴

A viszontáttételi reakciók testi vonatkozásának terápiás jelentőségét a legtöbb szerző nem választja el a viszontáttételnek általában tulajdonított alapvető szereptől (Jacobs, 1973). Yarom megfogalmazásában a terapeuta viszontáttételben tapasztalt testérzetei „a páciensek archaikus kommunikációs formáira adott válaszok egyik módjaként” (Yarom, 2015, 138-9.) értelmezhetők. Szerinte ezek egyik fő funkciója, hogy rajtuk keresztül tud megnyilvánulni a terapeuta „fizikai készségessége külsőleg megjeleníteni valamely testi-érzelmi állapotot, amelyet a páciens egyelőre nem képes elfogadni és megismerni.” (Yarom, 2015, 150.). E gondolattal egybevágóan McDougall (1989, 10-11.) a pszichoszomatikus panaszokkal érkező személyekkel kapcsolatban hívja fel a figyelmet az erős szomatikus reakciókra, amelyek a viszontáttétel részeként alkalmasint „készületlenül érhetik” az analitikust. A tünet által hordozott lelki tartalom gyakran olyasvalamire mutat, ami érzelmileg és nyelvileg csak részlegesen reprezentálható, így marad a szomatizáció, vagy esetenként a viszontáttétel, amikor a tünetek a terapeuta testélményében kezdenek megjelenni.⁵ Mindez azért is

³ Field (1989) szóhasználatában ez a megtestesült viszontáttétel (*embodied countertransference*). További nevek a pszichoanalitikus szerzőknél: Wyre (1998) a test-alapú viszontáttétel (*body-based countertransference*) kifejezést használja; Krueger (2002) szomatikus viszontáttételnek nevezi (*somatic countertransference*); Yarom (2015) a testi viszontáttétel (*bodily countertransference*) nevet választja.

⁴ Az idézett szerzők egyike sem elemzi a példákat a tekintetben, hogy komplementer vagy konkordáns viszontáttételi reakciókról (Racker, 1957) van-e szó. Soth (2005) egy szupervíziós munka leírásában bemutatja, ahogy mindkét fajta reakció megjelenhet a terapeuta testélményében.

⁵ A szomatizáció és a testi viszontáttétel együttes és a terápia szempontjából kulcsfontosságú jelenlétére példa Fonagy egy részletes leírása egy cukorbeteg páciense egyre súlyosbodó látásproblémái és saját szemsérülése összefüggéséről (Fonagy, Gergely, Jurist és Target, 2004, 388-410.). Egy másik esetbemutatóért, ahol ugyancsak a szemproblémák és a látás jelentik mind a szomatizáció, mind a viszontáttétel hordozó közegét, ld. Yarom, 2015, 151-155.

figyelemreméltó, mert más szerzők a traumatizált páciensekkel való munkában találták különösen fontos jelzőrendszernek a testi viszontáttételt. Wrye és Welles (1993; 1994) a korai anya-gyermek viszonyban elszenvedett traumatikus élményekre utaló test-alapú viszontáttételről ír. Siegel (1996) négy páciensével folytatott analitikus munkáját mutatja be, amelyekben a viszontáttételben megjelenő testérzetek jóval azt megelőzően utaltak a gyermekkori szexuális bántalmazásra, hogy a páciensek emlékei az incestusról megjelentek volna a terápia előrehaladtával. Ugyancsak a gyerekként szexuális abúzust elszenvedett személyek terápiájáról írja Pearlman és Saakvitne (1995), hogy sok terapeuta számol be fejfájásról, álmoságról, zsibbadtságról, genitális fájdalomról, fojtogató érzésről, a hangjuk elvesztéséről, sírásról, szexuális arousalról és más a terápiás üléshez köthetően jelentkező váratlan fizikai reakciókról. Mint írják, „Testi viszontáttéti válaszok bármely pszichoterápia folyamán előfordulhatnak, ám a gyermekkori szexuális abúzus testi kontextusa és az ilyen terápiákban állandóan jelenlevő disszociatív folyamatok ezeket a viszontáttéti válaszokat sokkalta gyakoribbá teszik.” (Pearlman és Saakvitne, i.m., 92.).

Teher alatt: amikor a test hordozza a viszontáttétel súlyát

Mint látható, a viszontáttétel testi vonatkozásai egyfelől nem nyerne jelentősen eltérő értelmezést az érzéseken, fantáziaképeken, gondolatokon és egyéb jelenségeken keresztül megnyilvánuló viszontáttéti reakciókhoz képest, másfelől azonban kitűnik, hogy elsősorban a pszichoszomatikus betegségek, a preverbális kor élményvilága és a gyermekkor traumatikus eseményeinek akár a felnőttéig hordozott fiziológiai-érzelmi lenyomata az, ami a legerősebb testi válaszokat kiváltja a viszontáttéti dinamikában.⁶ Főként a súlyos mentális zavarok esetében jellemző, hogy a mentalizáció részleges vagy teljes hiánya folytán a tudatállapot és a fizikai valóság viszonylatában a pszichés ekvivalencia a meghatározó lelki működésmód. Ilyenkor a szimbolizációs tartományon kívül maradó élményanyag a legkorábbi életszakaszra jellemző testi reprezentáción keresztül tud utat találni magának a kifejeződés irányába.

„Amikor a pszichés valóság csekély mértékben integrált, a test túlzottan központi szerepet vesz fel a szelférzet folytonosságáért. [...] A pszichés ekvivalencia tartós fennállása hozzájárul, hogy bizonyos fizikai állapotok túlságosan nagy jelentőségre tesznek szert a szelffel kapcsolatban. Azok a mentális állapotok, amelyek nem tudnak reprezentálódni gondolatok vagy érzelmek formájában, a testi tartományban fognak kifejeződni.” (Fonagy, Gergely, Jurist és Target, 2004, 405.)

⁶ Az előzőleg felsorolt tanulmányok a gyermekkori traumatizációt elszenvedett páciensek terápiáit taglalták, azonban a háborús veteránok, balesetet szenvedett személyek és más, felnőttkorban traumatikus életeseményen átesett páciensek terápiája során is megjelenhet a testi viszontáttétel. Ld. Rothschild, 2006; Egan és Carr, 2008; Booth, Trimble és Egan, 2010.

A testi viszontáttétel ilyen esetekben az áttételi dinamika erősségének megfelelően rendkívül intenzív és megterhelő is lehet. Az analitikust alkalmasint érő hatás mértékét jól érzékelteti a leírások szóhasználata. A fiziológiai viszontáttétel létrejöttéről szólva Gabbard és Wilkinson kiemeli, hogy a borderline páciens „vádaskodó támadásai akár a terapeuta szakmai identitásának velejéig hatoló csapást is jelenthetnek.” (Gabbard és Wilkinson, 2000, 5.). Fónagy megfogalmazásában némely személyiségzavaros páciens „nem egyszerűen azért gyakorol nyomást az analitikusra, hogy reprezentálja egy részét, hanem (a pszichés ekvivalencia túlsúlya miatt) hogy váljon magává a szelf-reprezentációból kirekesztett résszé.” (Fónagy, Gergely, Jurist és Target, 2004, 407.). Azt a jelenséget pedig, amikor a páciens regresszív állapotban elveszíti az énhatárok és a fizikai elkülönültség tudatát, egynek megélve önmaga és a tárgy (az analitikus) testét is, McDougall (1989) áttételi ozmózisnak nevezi. Mint írja, felismerte, hogy a terápiának abban a szakaszában, ahol az ozmotikus, regresszív fúzió határozta meg közös munkájukat, tőle a páciense „megtagadta a jogot az individuális testre és a személyes identitásra” (McDougall, 1989, 151.).

A súlyos mentális zavarokkal, feldolgozatlan traumatikus élményekkel vagy valamely pszichoszomatikus betegséggel küzdő páciensek azonban nem az egyetlen csoport, amelynek társaságában a terapeuta tapasztalhatja magán a viszontáttétel testi jeleit. A pszichoanalízis kapcsolati iskolájának megjelenése óta fokozatosan növekszik azon szerzők száma, akik a terápiás helyzetben közösen és kölcsönösen formált élményvilág testi vonatkozásairól is említést tesznek. A terápiás tér résztvevőinek fizikai szerepét vizsgálva az analitikus testi jelenlétének meghatározottságát több szerző is (Burka, 1996; Balamuth, 1998; Krueger, 2002) összefüggésbe hozza Ogden *analitikus harmadik* koncepciójával. Ez nem más, mint „az analitikus pár interszjektíven létrehozott tapasztalata” (Ogden, 1994a, 94.). Ogden maga is a viszontáttételben megváltozó testélményen keresztül mutatja be, ahogy a közösen formált analitikus térben a páciens projekciója révén a terapeuta testi érzeteiben jelennek meg bizonyos tudattalan, lehasított énrészek.⁷ „Hűs fuvallatot éreztem, ahogy átmossa arcom és beáramlik a tüdőmbe, feloldva a túlhevült, levegőtlen szoba fojtogató csendjét” (Ogden, 1994b, 7.). Ezt az élményt Ogden a következőképp építi be páciensének felkínált értelmezésébe: „Aztán azt mondtam, úgy érzem, mintha néha olyan reménytelenül fullasztónak élné meg az óráinkat, talán úgy érezhette magát, mint akit fojtogatnak valamiben, ami levegőnek tűnik, ám valójában vákuum” (Ogden, 1994b, 7.). A terápiás folyamat értékelésében Ogden hangsúlyozza, hogy „a szabad légzés és a fulladás fizikai érzetei a jelentés növekvő fontosságú hordozói voltak.” (Ogden, 1994b, 10.).

Elengedhetetlen, hogy az analitikus elbírja a viszontáttételi reakciókon keresztül lassan

⁷ A viszontáttétel, a projektív identifikáció és az empátia viszonyához ld. Ogden, 1992b, 68-73. ill. Tansey és Burke, 1995.

kibontakozó felismerések szükségszerű bizonytalanságát, mivel ezzel teszi lehetővé, hogy a páciens a terapeutát „az áttételi viszonyban tárgy-identitásba manipulálja. Ha a saját identitásérzetünk stabil, akkor ennek elvesztése a klinikai térben nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a páciens felfedezze saját magát” (Bollas, 1987, 203.). Ezt a gondolatot viszi tovább Yarom (2015), aki szerint az interszjektív működésmód létrejöttében lényeges szerepet kap az analitikus készsége rendelkezésre bocsátani az áttételi dinamika számára testét is, hogy az tárgyként (Winnicott, 1971) elősegítse a tudattalan tartalmak megjelenését. Az időben elhúzódó tartóssággal, fokozatosan és ismétlődően megjelenő testérzetek, amelyek a terapeuta élményvilágában egyre inkább tudatosíthatóvá válnak az ülések sorozatában, lényeges információforrást képviselhetnek az áttétel alakulására nézve. Ezt a fajta tárgy-identitást ismeri fel Burka saját testérzeteinek változásában, amit a különböző páciensekkel felépülő sokféle áttételi viszony függvényeként értelmez: „néha zömöknek és öntudatosnak érzem magam, néha érzékinek és elevennek, néha anyainak és táplálónak, néha összeaszottnak és üresnek. Egy és ugyanaz a testem törékenynek tűnik egy nagydarab férfi mellett, de hatalmasnak egy aprócska nő társaságában.” (Burka, 1996, 17.).

Az indulatáttételről Freud nem kevesebbet állít, minthogy ez „lesz az a csatatér, amelyen valamennyi egymással küszködő erőnek találkoznia kell.” (Freud 1916-17 [2006, 371.]). Ebben a megfogalmazásban egyszerre érzékelhető az áttételi viszony alapvető terápiás jelentősége, ám annak potenciális ereje is. Az eddig elmondottak alapján jól látható, milyen terhet jelenthet a viszontáttétel egy-egy terápiás folyamatban, amit olykor a terapeuta teste kénytelen hordozni. Az analitikus sebezhetősége (Harris és Sinsheimer, 2008), amelynek csupán egy része a traumás viszontáttétel (Bakó, 2009; Herman, 2011), az érzelmi kihíváson túl mélyen testi élmény is lehet. Ez az, ami miatt a viszontáttétel testi vonatkozásairól szükséges említést tenni egy dolgozatban, amely azt vizsgálja, fiziológiai szempontból miként vezet a terapeuta túlterhelődéséhez, akár traumatizálódásához segítői feladatának végzése. Az alábbiakban egy másik lényeges terápiás eszköz, az empátia testi dimenziójával foglalkozom, amely az elmúlt évtized számos kutatásának témája, és amelynek összefüggéseit a segítői kiégéssel egyre több kutató emeli ki.

A testben átélt empátia és a vikariáló traumatizáció

Azonosulás, utánzás, beleézés: empátia a pszichoanalízisben és az idegtudományban

Míg a viszontáttétel megjelenése a terapeuta testélményében elsősorban az utóbbi néhány évtizedben keltette fel a pszichoterápiás szakma figyelmét, arról, hogy az empátia nem csupán mentális és érzelmi, de fizikai természetű jelenség is, már a legkorábbi megfogalmazások tudósítanak. Adam Smith (1759 [2013]) ugyan a szimpátia (*sympathy*) valamint a társ-

érzés (*fellow-feeling*) kifejezéseket használta annak leírására, ahogyan a belső utánzás révén ismeretekhez és megértéshez jutunk mások érzéseit illetően, általánosan elfogadott, hogy a későbbi korokban empátiának nevezett jelenséget írta le. Egyik példája, amelyben érzékelteti a test részvételét e belső utánzás folyamatában: „Amikor látunk egy ütést, amely egy másik ember lábát vagy karját célozza és rögvest el is éri, természetyszerűen összerándulunk és hátrébb húzzuk saját lábunkat vagy kezünket” (Smith, 1759 [2013, 2.]). A 20. század hajnalán a német filozófus, Lipps (1903) a beleérzés (*Einfühlung*) esztétikai élményéről kifejtett magyarázatába ugyancsak bevonta a belső utánzás (*Nachahmung*) és a szervi érzetek (*Organempfindungen*) koncepcióit, ami már a mai empátia-elméletek közvetlen elődjének tekinthető.

A beleérzés azután Freud elméletalkotásában – részben Lipps gondolatmenetének hatására (Lábadi, 2011) – a másik ember megismerésében megkerülhetetlen eszközzé lépett elő. Mint egy 1921-ből származó lábjegyzetében írja, „Az azonosulástól az utánzáson keresztül vezet az út a beleérzéshez, tehát annak a mechanizmusnak a megértéséhez, mely egyáltalán lehetővé teszi, hogy állást foglalhassunk mások lelkiélete felől.” (Freud, 1921 [1995, 220. n44.]). Az azonosulás, az utánzás és az empátia összefüggését megvilágítva Freud olyasvalamire mutatott rá, ami napjaink agy kutatási eredményeinek fényében még egyértelműbbnek látszik, ám a klinikai gyakorlat már akkor is igazolta észrevételeit. Alig egy évtizeddel később, 1933-ban írja egyik tanítványa: „A páciens kifejező mozdulatai önkéntelenül *utánzást* idéznek elő saját szervezetünkben. E mozdulatok utánzása révén »érzékeli« és megértjük a kifejezést magunkban, és következképpen a páciensben” (Reich, 1949 [1972, 362.]). Theodor Reik (1936) úgy vélekedik az empátiáról, hogy átmeneti azonosulás révén jön létre és lehetővé teszi a következtetést a másik személy szándékaira vonatkozóan. Fenichel pedig Freud felismerésével egybevágoan írja az érzelmek korai megjelenítéséről, hogy az

„részben a mimetikus izomzat beidegződéseiből áll. E tény alapján a mimetikus kifejezéseket a személyközi kommunikáció archaikus módjának tekinthetjük. A gyerekek számára, mielőtt elsajátítják a beszédkészséget, ez a [kommunikáció] egyetlen módja. A felnőttek körében továbbra is ez határozza meg számos kapcsolatukat másokkal; [...] az arckifejezés akaratlan érzelm-ekvivalenst jelent, amely az empátia révén tudósít a megfigyelőknek az alany érzéseinek természetéről.” (Fenichel, 1945 [1996, 318-9.]).

A pszichoanalízis későbbi képviselői közül Bady jóval romantikusabban fogalmaz, amikor az általa „szenzoros képek” – vizuális képek, kinesztetikus érzetek, szaglászervi és hallási észleletek – függvényeként értelmezett empátiát azonosítja a képességgel, „hogy a másik bőrébe helyezük magunkat és meghalljuk, megszagoljuk, meglássuk, megízleljük és megérintsük a benne lakozó rózsákat és gazonövényeket” (Bady, 1984, 530.). Hozzá hasonlóan Zanooco, de Marchi és Pozzi (2006) az elsődleges folyamatokhoz köthető verbális-akusztikus és motoros képek analitikus munkában betöltött szerepére mutat rá, amelyek a

terapeuta és a páciens közös élményeként tudattalanul is előidézük az utánpótlást és így az ún. szenzoros empátia alapját jelentik.

A társas interakciók neurológiai hátterére irányuló kutatások nagyban alátámasztani látszanak Freud (1921) megállapítását. Kutatók egy csoportja szerint az empátia ugyanis nem más, mint a felismerése „egy másik személy érzelmi állapotának belsőleg megalkotott szomato-szenzoros reprezentációk által, amelyek azt szimulálják, ahogyan a másik érezhet” (Adolphs, Damasio, Tranel, Cooper és Damasio, 2000, 2683.) De Waal (1998) ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy utánpótlás nem lehetséges azonosulás nélkül. Damasio pedig az empátia kialakulásáról az alábbi megfigyeléseinek ad hangot:

„Amikor szemtanúi vagyunk másvalaki cselekvésének, agyunk testi érzékelésért [felelős része] előidézi azt a testi állapotot, amelyben mi volnánk, ha mi magunk mozognánk és mindezt a legvalószínűbben nem passzív szenzoros mintázatokon keresztül teszi, hanem a motoros struktúrák preaktivációjával – cselekvésre készen, ám még a cselekvésre való engedély hiányában – és némely esetben valós motoros aktivációval. [...] A viszony, amit létrehoztunk saját testi állapotaink és azok számunkra kialakult jelentősége között, transzformálható mások általunk szimulált testi állapotaira, ami miatt komoly jelentőséget tulajdoníthatunk a szimulációnak. Mindazok a jelenségek, amelyeket az *empátia* szó jelöl, sokban támaszkodnak erre a rendszerre.” (Damasio, 2012, 111-2.)

Az idegtudomány dinamikus fejlődésével a korábbinál jóval pontosabb képet kapunk az empátia biológiai megalapozottságáról (Lábadai, 2011), és ezzel párhuzamosan egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak neki fejlődéslélektani és terápiás szempontból egyaránt. Fonagy, Steele et al. (1995, 268-9.) végkövetkeztetése szerint „A biológiai szükséglet, hogy megértve érezzük magunkat [...] szinte minden más célt felülír.” Hasonló álláspontot képvisel Foshá (2003, 228.), aki rámutat, hogy „az empátia központi eszközzé válik az emberi lény legalapvetőbb adaptációs céljainak szolgálatában”. Mindez alátámasztja a beleélés (Buda, 2012) és az empatikus ráhangolódás készségét övező megkülönböztetett figyelmet, amely a segítő szakmákban tapasztalható, ám a kutatások arra utalnak, hogy az empátia csak bizonyos feltételek mellett tölti be társas érzelmszabályozó szerepét.

Az empátia mint stressz-forrás a terápiás kapcsolatban

A preverbális időszak diádikus interakciós mintáit leíró vizsgálatok rámutatnak, hogy a non-verbális közlésekből felépülő legkorábbi közös élmények egyik funkciója a ritmusok és az időzítés kialakítása. „A ritmikus viselkedés, az igazodások, összehangolódások és a szekvenciális tükrözés, amelyek különböző szenzomotoros modalitásokon keresztül jelenhetnek meg, az anya-gyermek kommunikáció interaktív folyamából emelkednek elő.” (Ammaniti és Gallese, 2014, 144.). Ebbe a folyamba ágyazódnak a megemelkedett izgalmi szinttel járó pil-

lanatok is, amelyek egy része, mint pl. a fájdalmas sírás, a társas érzelemszabályozó működés aktiválódását eredményezi. Az ilyenkor megfigyelhető érzelem-tükrözés, amely része a szülő megnyugtató magatartásának, ugyancsak ritmusokban jelentkezik. A szülő nem folyamatosan tükrözi a gyermek felzaklatott érzelmi állapotát, hanem csupán „rövid periódusokra »száll be«, az empátikus érzelem-visszatükröző viselkedés rövid és intenzív epizódjaira, hogy aztán »időt kérjen«, szünetet, mielőtt újra visszatérne a tükrözéshez. (Fonagy, Gergely, Jurist és Target, 2004, 172.). Mindez ráadásul nem korlátozódik az empátikus érzelemtükrözésre, hanem az empátia általános tulajdonságának tekinthető, amelynek eredője a társas interakciók egészére jellemző szekvencialitás és ritmikusság. „A tükröző aktusok idői eloszlásának e ciklikus vonása természetes következménye lehet a másvalaki érzelmi állapotával való empátikus azonosulás alapvető jellegének: az empátikus érzelemkifejezések legtöbbször rövid kommunikációs aktusok vagy gesztusok, mintsem folyamatosabb állapot-kifejezések.” (Fonagy, Gergely, Jurist és Target, 2004, 172.).

Ezzel egybevágh az anya-gyermek viszony érzelemszabályozó működéseinek kétirányú koordináltságával kapcsolatos vizsgálatok számos eredménye. A kölcsönös igazodás, amely a társas érzelemszabályozás előfeltétele is, időben váltakozó mértékben jelenik meg. Ezt írja le Beebe és Lachman *interaktív kontingencia* fogalma, amelynek tárgyát „azok a pillanatról pillanatra folyamatosan bekövetkező igazodások” jelentik, „amelyeket minden személy megtesz, válaszul a partner viselkedésében bekövetkezett változásokra.” (Beebe és Lachman, 2014, 46.). A kontingencia kutatás ennek megfelelően „a személyközi kommunikáció magas érzelmi töltetű pillanatainak mögöttes idői struktúráját írja le.” (Ammaniti és Gallese, 2014, 144.). Az eredmények azt mutatják, hogy míg a biztos kötődés jele a közepes mértékű interaktív kontingencia, addig a magasabb és az alacsonyabb mértékű kétirányú koordinálás az anya túlstimuláló, elárasztó, inkonzisztens és egyéb, a bizonytalan kötődéssel összefüggő viselkedésével korrelál (Jaffe, Beebe et al, 2001). Amikor az anya-gyermek diád bármely tagja szakadatlanul és intenzíven igazodik a másikhoz, az a biztonság hiányára és a társas érzelemszabályozás diszfunkciójára utal, ahogy a természetét tekintve szakaszosan jelentkező empátikus azonosulás állandósulása is.

A fentebb elmondottak az anya-gyermek interakciókon túl a terápiás kapcsolat viszonylatában is mérvadó megállapítások. Egy esetleírás alább olvasható töredéke azt a terápiás helyzetet mutatja be, amikor az empátikus azonosulás elveszíti alapvető ritmikus jellegét és egy folyamatos, elárasztó élményként egyszerre fenyeget a terapeuta túlterhelődésével és a terápiás munka akadályoztatásával.

„A páciens belefeledkezik a tehetetlenség és a kétségbeesettség érzésébe. Semmi nem sikerül. Nem talál magának társat. Minden nő, aki felé közelít, visszautasítja. Mi lehet vele a baj? Nem tud elég pénzt keresni. Úgy érzi, örökre szegény marad. Túl gyengének érzi magát, hogy bármit is kérjen, ha pedig mégis megteszi, nem érzi magát hatékornak. Nem tud aludni, nem talál

semmit amit szívesen enne, mégis kövér és képtelen sportolni. Mikor körülnéz, úgy tűnik, mindenki képes megszerezni, amit akar – mindenki, őt kivéve. Az uralkodó érzés a kudarc. A páciens ugyan hangosan beszél az analitikushoz, ám ettől eltekintve semmi jelét sem mutatja, hogy tudatában lenne, hogy egy másik személlyel együtt van ott a szobában.

Az analitikus hallgatja ezt és kezdeti érzése az empátia. Tudja, hogyan érezhet. Ő is volt így. Azonban hamar elkezd saját magán gondolkodni. A páciens mondandója eszébe juttatja, milyen kellemetlen [ember] a férje. Csak azért ment hozzá, gondolja magában, mert kétségbeesett és nem mert kitartani, amíg talál egy jobb férfit. Ő is megtörtnek érzi magát és képtelennek anyagiilag előre jutni. A kollégáira gondol. Úgy látja, mind több pénzt keresnek, mint ő. Hogy csinálják? Lehet, hogy a súlyát kontroll alatt tudja tartani, de pár kilót még simán leadhatna. Úgy látja, neki sem sikerül soha rávenni magát, hogy sportoljon. Romlik az egészsége? Ha igen, semmit sem tehet érte. Sosem tudta igazán irányítani az életét. Ő is kudarcnak érzi magát. Pár percenként képes a figyelmét visszavinni a páciensre, aki továbbra is a depressziójába süllyedve [beszél]. Arra lesz figyelmes, hogy hasonló fizikai pozícióban vannak: a páciens a díványon törekeny és ernyedtt, ő pedig magába roskadva nyomja a fotelt. Úgy tűnik, harmóniában mozognak; olyannyira, hogy még a lábukat is egyszerre teszik keresztbe és vissza. Mégis borzasztó teher a terapeuta számára, hogy fókuszált maradjon. Elvértve felrémlik a gondolat az analitikusban, hogy az élete azért nem ilyen rossz; alapvetően egész elégedett. De aztán visszasüllyed saját depressziójába, csak részlegesen tudatában annak, amit a páciens mond.” (Geltner, 2013, 86-7.)

„Az analitikus érzései saját magáról a páciens önmagával kapcsolatos érzéseinek tükörképe.” (Geltner, 2013, 87.), olvasható a bemutatott terápiás helyzet elemzésében. „A páciens teljesen előidézte az analitikusban azt, ahogy ő van. Az analitikus nem egyszerűen megérti érzelmileg a páciens érzéseit olyan differenciált módon, ahogyan az empátia esetében történik, hanem ténylegesen ugyanazt érzi, amit a páciens.” (Geltner, 2013, 87.) Jól érzékelhető a fenti leírásban, ahogy az empatikus ráhangolódás állapotában az egyre elárasztóbb érzelmi bevonódással együtt előbb a terapeuta belső képei saját testélményéről az életében, majd tartása és mozdulatai is a páciens tükörképeként kezdenek funkcionálni. Schore így ír arról a javarészt önkéntelen, testi azonosulási mechanizmusról, amely az empátia hátterében áll:

„Fontos hangsúlyozni, hogy a terápiás szövetségen belül az empatikus kommunikációs mozzanatok nem akaratlagosan történnek. A terapeuta nem annyira „tesz valamit,” mint inkább „tanul a pácienssel lenni,” nem a nyilvánvaló viselkedéshez igazodva, vagy imitálva azt, hanem rezonálva a páciens belső állapotainak külső kifejeződésére. [...] E nonverbális kommunikációs mozzanatok a hang tónusában, a testtartásban és az arckifejezésben nyilvánulnak meg, mindkét fél tudatosságának mezején kívül, ám az áttételi és viszontáttételi reakciók ezekre válaszul jönnek létre.” (Schore, 2003, 143.)

Az akaratlagosan kevésbé befolyásolható empatikus rezonálás természetesen általánosságban a terápia egyik különösen értékes eszközét jelenti. Mégis meg kell jegyezni, hogy úgy tűnik, nagy szerepe van a segítői kiégés és a vikariáló trauma kialakulásában is. Amennyiben a terapeuta önkéntelenül is empatikusan azonosul súlyosan traumatizált, mentális zavarral élő,

krízisbe került vagy más okból erős stressz alatt lévő pácienseivel, a napjában többször ismétlődő élmény elkerülhetetlenül magával hozza a belső erőforrások kimerülésének kockázatát. Narvaez vélekedése erről:

„Előfordul, hogy egy személy képes empatikus válaszokra, ám az önszabályozása alulszervezett, így egy másik személy stresszállapota azonos mértékű stresszé válik számára. [...] Amikor másvalaki stresszállapota anélkül idézi elő a saját stresszállapotot, hogy elérhető volna a külső segítség vagy az önszabályozás, működhet ugyan az empátia, ám egy olyan »együttérzést« képvisel majd a másik stresszállapota iránt, amely aktiválja a saját stresszválaszokat és elárasztóvá válik. Ez természetesen fizikai vagy érzelmi meneküléshez vezethet (pl. az áldozat hibáztatásához), vagy lebénuláshoz.” (Narvaez, 2014, 99.)

Batson, Early és Salvarini (1997) szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy amikor a személyes distressz túl magas egy áldozat jelenlétében, a segítői viselkedés teljes gátlás alá kerül. Ez már a kiégés és a vikariáló traumatizáció felé vezető utat jelenti, amikor a terapeuta fiziológiai és érzelmi állapotát kordában tartó önszabályozó rendszere egyre kevésbé működőképes és fokozatosan feléli belső tartalékait. Ha a folyamat nem áll meg, a terápiás munka alapját jelentő holding funkció (Winnicott, 1965) betöltése nehezen teljesíthető feladattá válik, amely újra meg újra kihívás elé állítja a szakembert. A megterhelő viszontlátási reakciókhoz hasonlóan az empátia esetében is igaz, hogy mindazok a hatások, „amelyek külön-külön önmagukban nem okoztak volna traumát, összegezhetik hatásait” (Laplanche és Pontalis, 1994, 487.). Ennek nyomán jelentkezhet a kiégési szindróma és a poszttraumás stressz zavar valamennyi tünete, amire ugyancsak számos példával szolgál a klinikai szakirodalom (Rothschild, 2006; Buechler, 2012).

Fékek után kutatva: testi tudatosság az önszabályozás szolgálatában

Bár az elmondottak alapján minden jel arra mutat, hogy az empatikus ráhangolódás jelenős mértékben biológiailag előhuzalozott, akaratlagosan kevésbé befolyásolható idegrendszeri mechanizmusokra épül, a segítői kiégés és a vikariáló traumatizáció megelőzésében sokak szerint mégis nagy szerep jut az automatizmusok minél nagyobb tudatosításának. Ezt tükrözi a ráhangolódás önkéntelen és belsőleg kontrollált formáinak a különböző empátia-modellekben ismétlődően megjelenő különválasztása is. Decety és Meyer (2008) külön neurobiológiai kategóriába sorolja az automatikus érzelmi megosztást, amely segíti az anya szinkronizálását a gyermek érzelmeivel, és az anya tudatosságát a szelf és a másik különbségéről, amely az anyai szelf elválasztását szolgálja a gyermektől, így támogatva az anya mentalizációs készségét. Shaw (2003) éles határvonalat tételez fel a test passzív, receptív működés módja és a testileg is tudatosan átélt empátia között. Míg az előbbinél fellépő változásokat informatív mivoltuk értékelése mellett is tehetetlenül, alkalmasint szorongástól kísérve konstatálja magán a terapeuta, addig az utóbbi egy „aktívabb folyamat”, amelyben „megvan

a potenciál a megértésre” (Shaw, 2003, 142.). Sletvold meglátása szerint pedig „döntő fontosságú, hogy az analitikus képes legyen nem csak kapcsolatban maradni szükségleteivel és empatizálni a pácienssel, de megtalálni annak is a módját, hogy hátrébb lépjen, visszavonuljon az »azonosulások hálójából« és felvegyen egy harmadik, távolibb és objektívabb pozíciót.” (Sletvold, 2014, 111.). Ez a fajta objektivitás, folytatja, „következésképpen képesség arra, hogy egyensúlyozzuk a saját testünkben érkező benyomások és a másiktól érkezők között.” (Sletvold, 2014, 111.).

Abban, hogy a testi tudatosság a segítői kiegészítés és a vikariáló traumatizáció megelőzésének eszközévé váljon, nagy segítséget nyújthat a terapeuta testélményére is érzékeny szupervízió. A testi érzetek figyelmes bevonása révén a szupervízor támogatni tudja a segítő szakembert saját érzései és a páciens élményvilágának elkülönítésében, ami az önszabályozás szolgálatába állítja a közös munkát.

Összefoglalás

A terapeuta testélményében a terápiás kapcsolattal összefüggésben bekövetkező változások értékes információforrást jelenthetnek a páciens belső állapotát illetően. A viszontáttétel testi reakciói gyakran olyan érzetokről és érzelmekről tudósítanak, amelyek valójában a páciens élményvilágához tartoznak, ám sem szimbolizálni, sem átélni nem könnyű őket számára. A testben átélt empatikus ráhangolódás ehhez képest azt teszi lehetővé, hogy a terapeuta megtapasztaljon egy olyan élményt, ami valamely mértékben, esetenként megszólalásig hasonló a páciens által ténylegesen megélt belső világ pillanatnyilag leginkább meghatározó testi-érzelmi árnyalataihoz. Ebből következik az is, hogy mind a viszontáttétel, mind az empatikus ráhangolódás magában hordozza annak a kockázatát, hogy a tartósság és az erősség növekedésével a terapeutát elárasztó élménnyé váljon. Az arousal-szint intenzív ingadozásai, az ólmos nehézség érzése, az émelygés és a fejfájás, a bénult ledermedés vagy éppen a belső remegés egytől egyig olyan testi élmény, ami a kísérő érzelmi állapotokkal együtt tartósan ismétlődve könnyedén a terapeuta túlterhelődését eredményezheti. Így válhat a testben átélt viszontáttételi reakció és empatikus ráhangolódás a segítői kiegészítést és a vikariáló traumatizációt elősegítő rizikófaktorok egyikévé. A két folyamat pszichofiziológiai hátterét kutató szakemberek mindkét esetben a terapeuta testélményében bekövetkező változások folyamatos és tudatos elemzésére biztatnak; valamint arra, hogy a receptivitás, az odafordulás, az azonosulás és a nyitott ráhangolódás mellett törekedjen a terapeuta fenntartani belső önállóságát, önmagára irányuló figyelmét: egyszerre beleengedve magát a terápiás kapcsolat hullámzó mélységeibe és kívül is maradva, a partról figyelve a terápia folyamatának kibontakozását.

IRODALOM

- ABEND, S.M. (1986). Countertransference, empathy, and the analytic ideal: the impact of life stresses on analytic capability. *Psychoanalytic Quarterly*, 55(4):563-575.
- ADOLPH, R. – DAMSIO, H. – TRANEL, D. – COOPER, G. – DAMASIO, A.R. (2000). A role for somatosensory cortices in the visual recognition of emotion as revealed by three-dimensional lesion mapping. *Journal of Neuroscience*, 20:2683-2690.
- AMMANITI, M. – GALLESE, V. (2014). *The Birth of Intersubjectivity: Psychodynamics, Neurobiology and the Self*. New York: Norton.
- ANZIEU, D. (1985). *The Skin-Ego*. London: Karnac, 2016.
- BADY, S.L. (1984). Countertransference, sensory images, and the therapeutic cure. *Psychoanalytic Review*, 71(4):529-539.
- BAKÓ, T. (2009). *Sorstörés: A trauma lélektana egy pszichoterapeuta szemszögéből*. Budapest: Psycho Art.
- BALAMUTH, R. (1998). Re-membering the Body: A Psychoanalytic Study of Presence and Absence of the Lived Body. In: L. Aron and F.S. Anderson (eds.), *Relational Perspectives on the Body* (263-286). Hillsdale: Analytic Press.
- BATSON, C.D. – EARLY, S. – SALVARINI, G. (1997). Perspective taking: Imaging how another feels versus imaging how you would feel. *Personality and Social Personality Bulletin*, 23:751-758.
- BEEBE, B. – LACHMANN, F.M. (2014). *The Origins of Attachment: Infant Research and Adult Treatment*. New York: Routledge.
- BOLLAS, C. (1987). *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known*. New York: Columbia University Press.
- BOOTH, A. – TRIMBLE, T. – EGAN, J. (2010). Body-Centered Countertransference in a Sample of Irish Clinical Psychologists. *The Irish Psychologist*, 36(12):284-289.
- BOYER, L.B. (1979). Countertransference with severely regressed patients. In: L. Epstein and A.H. Feiner (eds.), *Countertransference* (347-74). New York: Jason Aronson.
- BROWN, L.J. (2011). *Intersubjective Processes and the Unconscious: An Integration of Freudian, Kleinian and Bionian Perspectives*. London: Routledge.
- BUDA B. (2012). *Empátia: A beleélés lélektana*. Budapest: L'Harmattan.
- BUECHLER, S. (2012). *Still Practicing: The Heartaches and Joys of a Clinical Carrier*. New York: Routledge.
- BURKA, J.B. (1996). The Therapist's Body in Reality and Fantasy: A Perspective from an Overweight Therapist. In: B. Gerson (ed.), *The Therapist as a Person* (255-276). Hillsdale: Analytic Press.
- DALENBERG, C.J. (2000). *Countertransference and the Treatment of Trauma*. Washington: American Psychological Association.
- DAMASIO, A. (2012). *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain*. New York: Vintage.
- DE WAAL, F.B.M. (1998). No imitation without identification. *Behavioral and Brain Sciences*, 21:689.

- DECETY, J. – MEYER, M. (2008). From emotional resonance to emphatic understanding: A social developmental neuroscience account. *Development and Psychopathology*, 20:1053-1080.
- EGAN, J. – CARR, A. (2008). Body-centered countertransference in female trauma therapists. *Éis-teacht*, 8(1):24-27.
- JAFFE, J. – BEEBE, B. – FELDSTEIN, S. – CROWN, C. – JASNOW, M. (2001). Rhythmas of dialogue in infancy. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 66(2):1-132.
- FENICHEL, O. (1945). *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*. New York: Norton, 1996.
- FONAGY, P. – GERGELY, G. – JURIST, E. – TARGET, M. (2004). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other.
- FONAGY, P. – STEELE, M. – STEELE, H. – LEIGH, T. – KENNEDY, R. – MATOON, G. – TARGET, M. (1995). Attachment, the reflective self, and borderline states. In: S. Goldberg, R. Muir and J. Kerr (eds.), *Attachment theory: Social, developmental and clinical perspectives* (233-278). Hillsdale: Analytic Press.
- FOSHA, D. (2003). Dyadic Regulation and Experiential Work with Emotion and Realtedness in Trauma and Disorganized Attachment. In: M.F. Solomon and D.J. Siegel (eds.), *Healing Trauma: attachment, mind, body, and brain* (221-281). New York: Norton.
- FIELD, N. (1989). Listening with the Body: An Exploration in the Countertransference. *British Journal of Psychotherapy*, 5(4):512-522.
- FREUD, S. (1916-17). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Budapest: Gabo, 2006.
- FREUD, S. (1921). Tömegpszichológia és én-analízis. In: Erős F. (szerk.), *Tömegpszichológia* (185-248.). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- GABBARD, G.O. (1986). The treatment of the „special” patient in a psychoanalytic hospital. *International Review of Psychoanalysis*, 13:333-347.
- GABBARD, G.O. – WILKINSON S.M. (2000). *Management of Countertransference with Borderline Patients*. New York: Jason Aronson.
- GELTNER, P. (2013). *Emotional Communication: Countertransference Analysis and the Use of Feeling in Psychoanalytic Technique*. London: Routledge.
- HARRIS, A. – SINSHEIMER, K. (2008). The Analyst’s Vulnerability: Preserving and Fine-Tuning Analytic Bodies. In: F.S. Anderson (ed.), *Bodies in Treatment* (255-273). Hillsdale: Analytic Press.
- HERMAN, J. (2011). *Trauma és gyógyulás: Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest: Háttér Kiadó – NANE Egyesület.
- JACOBS, T.J. (1973). Posture, gesture, and movement in the analyst: cues to interpretation and countertransference. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 21(1):77-92.
- JACOBS, T.J. (1986). On countertransference enactments. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 34:289-307.
- KRUEGER, D.W. (2002). *Integrating Body Self and Psychological Self: Creating a New Story in Psychoanalysis and Psychotherapy*. London: Routledge.
- LAPLANCHE, J. – PONTALIS, J.B. (1994). *A pszichoanalízis szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LÁBADI, B. (2011). A megérezett Másik – kapcsolat a pszichoanalízis és az idegtudomány között. *Imágó Budapest*, 1(3):39-50.

- LIPPS, T. (1903). Einfühlung, innere Nachahmung un Organempfindungen. *Archive für die Gesamte Psychologie*. Vol. 1, Part 2, 465-519. Leipzig: W. Engelmann.
- MCDUGALL, J. (1989). *Theatres of the Body: A Psychoanalytic Approach to Psychosomatic Illness*. New York: Norton.
- MCLAUGHIN, J. (1991). Clinical and theoretical aspects of enactment. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 39:595-614.
- NARVAEZ, D. (2014). *Neurobiology and the Development of Human Morality: Evolution, Culture, and Wisdom*. New York: Norton.
- OGDEN, T. (1992a). *The Primitive Edge of Experience*. New York: Jason Aronson.
- OGDEN, T. (1992b). *Projective Identification and Psychotherapeutic Technique*. London: Karnac.
- OGDEN, T. (1994a). *Subjects of Analysis*. New York: Jason Aronson.
- OGDEN, T. (1994b). The Analytic Third: Working with the Intersubjective Clinical Facts. *International Journal of Psychoanalysis*, 75:3-19.
- PEARLMAN, L.A. – SAAKVITNE, K.W. (1995). *Trauma and the Therapist: Countertransference and Vicarious Traumatization in Psychotherapy with Incest Survivors*. New York: Norton.
- PEARLMAN, L.A. – CARINGI, J. (2009). Living and Working Self-Reflectively to Address Vicarious Trauma. In: C.A. Courtois and J.D. Ford (eds.), *Treating Complex Traumatic Stress Disorders* (202-224). New York: Guilford.
- PLAKUN, E.M. (2007). Perspectives on Embodiment: From Symptom to Enactment and From Enactment to Sexual Misconduct. In: J.P. Muller and J.G. Tillman (eds.), *The Embodied Subject: Minding the Body in Psychoanalysis* (103-116). New York: Jason Aronson.
- RACKER, H. (1957). The Meanings and Uses of Countertransference. *Psychoanalytic Quarterly*, 26:303-357.
- REICH, A. (1966). Empathy and Countertransference. In: *Psychoanalytic Contributions* (344-368). New York: International University Press, 1973.
- REICH, W. (1949). *Character Analysis*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1972.
- REIK, T. (1936). *Surprise and the Psychoanalyst*. London: Kegan Paul.
- ROTHSCHILD, B. (2006). *Help for the Helper: The Psychophysiology of Compassion Fatigue and Vicarious Trauma*. New York: Norton.
- SCHMITH, A. (1759). *The Theory of Moral Sentiments*. New York: EMP, 2013.
- SCHORE, A.N. (2003). *Affect Regulation and the Repair of the Self*. New York: Norton.
- SHAW, R. (2003). *The Embodied Psychotherapist: The Therapist's Body Story*. London: Routledge.
- SIEGEL, E.V. (1996). *Transformations: Countertransference During the Psychoanalytic Treatment of Incest, Real and Imagined*. Hillsdale: Analytic Press.
- SLETVOLD, J. (2014). *The Embodied Analyst*. New York: Routledge.
- SOTH, M. (2005). Embodied Countertransference. In: N. Totton (ed.), *New Dimensions in Body Psychotherapy* (40-55). Maidenhead: Open University Press.
- STERN, D.N. (2002). *Attachment: From early childhood through the lifespan* (Cassette Recording, No. 609-617). Los Angeles: Lifespan Learning Institute.

- STONE, M. (2006). The analyst's body as a tuning fork: embodied resonance in countertransference. *Journal of Analytical Psychology*, 51(1):109-124.
- TANSEY, M.J. – BURKE, W.F. (1995). *Understanding Countertransference: From Projective Identification to Empathy*. Hillsdale: Analytic Press.
- WILSON, J.P. – LINDY, J.D. (1994). *Countertransference in the Treatment of PTSD*. New York: Guilford.
- WILSON, J.P. – THOMAS, R.B. (2004). *Empathy in the Treatment of Trauma and PTSD*. New York: Routledge.
- WINNICOTT, D.W. (1965). *The Maturational Process and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press.
- WINNICOTT, D.W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock.
- WYRE, K.H. (1998). The Embodiment of Desire: Relinking the Bodymind Within the Analytic Dyad. In: L. Aron and F.S. Anderson (eds.), *Relational Perspectives on the Body*. (97-116). Hillsdale: Analytic Press.
- WRYE, H.K. – WELLES, J. (1993). Erotic terror: male patient's horror of the maternal erotic transference. *Psychoanalytic Inquiry*, 13:240-257.
- WRYE, H.K. – WELLES, J. (1994). *The Narration of Desire*. Hillsdale: Analytic Press.
- YAROM, N. (2015). *Psychic Threats and Somatic Shelters: Attuning to the Body in Contemporary Psychoanalytic Dialogue*. London: Routledge.
- ZANOCCO, G. – DE MARCHI, A. – POZZI, F. (2006). Sensory empathy and enactment. *International Journal of Psychoanalysis*, 87:145-158.
- ZEPF, S. – HARTMANN, S. (2008). Some thoughts on empathy and countertransference. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 56(3):741-768.

* * *

Székely Zsófia

A SZÜLÉS SORÁN LÉTREJÖVŐ SEGÍTŐ KAPCSOLAT ÚJRAÉRTELMEZÉSE A MODERN PSZICHOANALITIKUS ELMÉLETEK FÉNYÉBEN

„A gyermekszületés, amikor valakinek a testéből kettő (vagy több) jön létre; olyan alkotó folyamat, mely a nő testében és emlékeiben is visszhangot kelt.”

(Pamela Klassen, id. Beck, 2006, 453.)

Bevezetés

A születést – a magzatból újszülötté válás átmenetét – jellemző biológiai és pszichológiai tényezők együttmozgását számtalan kutatás vizsgálja, elméleti és gyakorlati kérdésfeltevés-
sel (pl. Varga és Suhai-Hodász, 2000; Leboyer, 2002; Odent, 2003; Varga, 2011; Varga, Andrek és Herczog, 2011). A társas kapcsolataink alapvető mintázatának tartott korai anya-gyerek kapcsolat alakulásának tudományos feltérképezése is alapos: ebben többek között megjelenik a pszichoanalitikus paradigma, a tárgykapcsolat-elméletek, az anyai funkciók gyermeki személyiségfejlődésre gyakorolt hatásának fókuszja (pl. Andrek, 1997; Raphael-Leff, 2010; Hidas, Raffai és Vollner, 2013). A vajúdás, szülés folyamata azonban sokkal kevesebb tudományos érdeklődésre tarthat számot, ha a nő életében, személyiségfejlődésében betöltött szerepéről, vagy egyszerűen csak mint önálló pszichés folyamatról gondolkodunk; azaz, ha feminista paradigmában, fenomenológiai, vagy akár hermeneutikai szempontból vizsgáljuk. A szülés életünket hosszútávon meghatározó esemény; történetét, történéseit egész életünkön át hordozzuk, fejlődési mérföldkőnek, azaz fejlődési krízisnek tekintjük (Hajduska, 2010; Kitzinger, 2006, 2008; Varga, Andrek és Herczog, 2011). A szülés élménye, annak narratívája, mint minden más élettörténeti narratíva, identitás-meghatározó (Péley, 2002; Erős, 2004; László, 2008). Ez a narratíva azonban többnyire nehezen hozzáférhető – ennek több oka is lehetséges. Egyrészt a szülés mélyen a természetbe ágyazott fo-

¹ Jelen cikk a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 2013. évi konferenciáján elhangzott „Pszichoanalízis és szülés” című előadásom átdolgozott változata.

lyamat, ebből adódóan preverbális, ösztönös esemény, az én-érzetek, én-állapotok nehezen verbalizálhatók (Molnár és Frigyes, 2012). Másrészt maga a vajúdás folyamata egyre fokozódó módosult tudatállapottal jár együtt, mely a kitolásban a „testi-lelki megnyílás maximumában” csúcsosodik ki (Molnár és Frigyes, 2012). Értelemszerűen háttérbe szorul az élmények akár jelen pillanatbeli, akár későbbi szóbeli megfogalmazása, továbbá az ön-reflexió lehetősége is. A szülés élménye végső soron mindig titokzatos marad, elbeszélhetetlen történet, hermeneutikai rejtély. Ha a szülés valamilyen okból traumatikus volt, az elbeszélés további nehézségekbe ütközik, hiszen ebben az esetben a személyes történet a pszichés trauma hatásai alapján szerveződik – így a trauma természetéből adódóan válik tabuvá, töredezetté, nehezen megoszthatóvá (Kitzinger, 2008; Herman, 2011, Székely, 2016).

A feminista paradoxon

Az anyaság és a nőiség fogalma a patriarchális társadalmakban hagyományosan összefonódik (Kende, 2002). A két fogalom kölcsönösen definiálja egymást, így determinisztikusak. Az anyaságnak univerzális, veleszületett jellegét hangsúlyozza ez a megközelítés. A relativisztikus megközelítések a szociális konstrukciók, a környezeti kontextus szerepét hangsúlyozzák (Kende, 2002). Bár a feminizmus nem egységes megközelítés, általánosságban elmondható, hogy a feminista paradigma szerint sem a biológiai adottságok, sem a társadalmi konstrukciók nem lehetnek alapjai semmilyen megkülönböztetésnek, a nő azért rendelkezik emberi jogokkal, mert ember, önmeghatározásához nem szükségesek sem a biológiai adottságok, sem a társadalmi konstrukciók definíciói. Ez a szemlélet azonban a hétköznapi helyzetekben alig, vagy sokszorosan félreértelmezett módon jelenik meg. A várandósság-szülés tematikájában, ahol a női test értelemszerűen előtérbe kerül, könnyen ellentmondásba keveredhetünk az ösztönösség, testiség és az öntudatos (sic!), joggyakorló felnőtt nő létmódjainak megélésében. Ez az egyszerű kifejezés: „elment szülni” sok mindent elárul, mit is gondolunk napjaink női szerepeiről. A közfelfogás szerint – mely nagyrészt a patriarchális nézőpontot képviseli – a szülés és a kisgyermekes időszak elvon, kivon, eltávolít valamitől, és ha már beleestünk, minél hamarabb túl kell lenni rajta, mert lemaradunk valamiről. Ha nem is lemaradunk, de a munkát majd ott kell folytatnunk, ahol abbahagytuk, mintha mi sem történt volna bennünk. Ugyanakkor, az analitikus pszichológiai nézőpont szerint minden egyes nő várandósságában megjelenik az „archaikus anya” (Raphael-Leff, 2010), ez pedig szorongást kelt. A nő inherens teremtő ereje éles ellentmondásban áll a védelemre szoruló, kiszolgáltatott nő képével. A belső kétségek könnyen sugallják, hogy a felelősséget áthárítsuk valakire, ebben pedig a medikalizált környezet, az orvosi tudás éppen kapóra jön (Pikó, 2005; Raphael-Leff, 2010).

A személyiségfejlődésben jelentős szerepet tölt, vagy tölthet be a szülés. A termékenységgel kapcsolatos fejlődési krízis egyben lehetőség a női önazonosság megtalálására is, az önmegismerés alapvető forrása (Pinkola Estés, 1995, 2006; Müller, 2010). A testiségből fakadó női erőnek, az ösztönösnek való ön-átadással járó kiszolgáltatottság viszont nehezen, vagy egyáltalán nem összeegyeztethető a kontroll-képes, cél-orientált, jogait gyakorló tudatos nő képével. A női önazonosság sokszor a férfiassághoz képest – azzal szemben, vagy ahhoz viszonyulva – értelmeződik, nem autentikus, egyéni útkeresésként. Egy patriarchális társadalomban (még ha ez a társadalmi berendezkedés ingadozni látszik is), ahol a legfőbb téma, hogy milyen a teste a nőnek, hogy „hol a helye”, „milyen a jó anya”, „hogyan egyeztetni össze a családot és a karriert”, a vajúdnak, szülésnek való önátadás igen kockázatosnak tűnhet. Ugyanakkor a természettől eltávolodva a szülés felszabadító, beavató, személyiségfejlesztő hatásától is megfoszthatjuk magunkat. Éppen ezért nevezem feminista paradoxonnak ezt a helyzetet. A köztudatban és a hétköznapi diskurzusban sokszor félreértelmezik a feminizmus fogalmát, és szembeállítják az anyaságot a független (ti. feminista) nő sztereotípiájával. Gyakran előfordul, hogy a nők szabad választási joguk teljes tudatában szeretnének a lehető legkevésbé bevonódni a szülésbe, minél gyorsabban túllenni rajta, a lehető legkevesebb fájdalommal, vagy legalább gyorsan elfelejteni az egészet. Az a jó, ha meg sem látszik rajtunk, hogy szültünk – ezzel az elvárással számos formában találkozhatunk. Rengetegszer hallani olyan véleményeket kismamáktól, hogy „én erre nem vagyok képes” „vegyék ki belőlem” „ha nem nyomta volna ki belőlem az orvos a gyereket, nem tudom, mi lett volna”. Holott a szülés a maga természetességében igazi sorsfordító esemény is lehet, általa felnőttebb, függetlenebb, önmagához közelebbi nő is születhet. Az „element szülni” átfordítható az „element világgá” jelentésébe is: a népmesei leány meggazdagodva, kincsekkel megrakodva, értékes tudással térhet vissza otthonába (gondoljunk csak Holle anyó, Világszép Vaszilisz, Hamupipőke történeteire).

Testi-lelki átrendeződés és beavatás

A fogantatással kezdve intenzív testi és lelki átrendeződés történik, s már az első pillanattól kezdve megváltozik a realitás-érzék és fokozatosan egyre erősödő módosult tudatállapot jön létre. Ez már önmagában lehet magyarázat arra, miért félelmetes vagy szorongató ez a helyzet sokak számára, különösen, ha a társas környezetük nem támogató és biztonságos. A módosult tudatállapot a várandósság során egyre fokozódik, és a szülésben csúcsosodik ki – de nem ér véget a szüléssel, megszületéssel: a visszarendeződés még hónapokig tart. A szülés kiemelkedik ebből a folyamatból, hiszen végletes történések zajlanak, de semmiképpen nem választható el a várandósság és az utána következő gyermekágy, csecsemőkor időszakától.

Nagyjából kétszer kilenc hónap az ideje ennek a nagy változásnak, testi-lelki beavatódásnak (Raphael-Leff, 2010; Molnár és Frigyes, 2012).

De a szülés a tudatos megismerés számára egyfajta tabu is, érinthetetlen, megragadhatatlan, megfogalmazhatatlan minőség. Bármennyire is tudatosak és informáltak vagyunk, végül olyan lelkiállapotba érdemes kerülni, melyben elfogadjuk, hogy a szülés során bármi történhet. Bár a szülés és születés komplex, biomedikálisan, kulturálisan meghatározott pszichoszociális történet, egyben olyan, nehezen bejósolható természeti folyamat is, melyre az ember végső soron kevés befolyással van; az élet és halál, kezdet és vég egyszerre jelenik meg itt, még ha sokszor csak szimbolikus szinten is. A kutató szempontjából pedig a tudományos vizsgálódás hermeneutikai határait feszegeti. A tudományos diskurzusban (legalábbis, ami a feminista paradigmához tartozó gender- vagy pszichoanalitikus szakirodalmat illeti) lassan gyarapodik a vizsgálatok száma, csak legújabban lehet a vajúdás-szülés élményével, fenomenológiájával foglalkozó kutatást találni. Antropológiai leírásokból tudjuk, hogy a serdülőkorból a felnőtté válásba vezető átmenetet beavatási rítusok biztosítják. A kutatások elsősorban a többsége az intézményesített férfiúi beavatásokat írja le a természeti népeknél, melyek általában jól kidolgozott, nyilvános események (Péley, 2002). A női beavatásról ezzel szemben nagyon keveset tudunk, ez többnyire zárt, és nehezen hozzáférhető – menstruációval és szüléssel kapcsolatos szokásokat foglal magába – de sokszor még beavatásnak sem nevezzük ezeket (Eliade, 1999; Péley, 2002). Ugyanakkor nehéz figyelmen kívül hagyni a medikális környezet által nem torzított, azaz háborítatlan, természetes szülés pszichológiai szcénájában annak beavatási rítus jellegét. A szülés sok szempontból egyéni, magányos vállalkozás, „belső út”; mégis – néhány kivételtől eltekintve – a nők a legritkább esetben szülnek valóban egyedül, a szülés körüli segítőik pedig hagyományosan többnyire idősebb, tapasztaltabb, „beavatott” nők.

A medikalizáció hatásai a szülés pszichológiai vonatkozásaira

Napjainkban, a modern nyugati civilizáció országában a szülés többnyire medikalizált környezetben zajlik, az otthoni szülések aránya – néhány kivételtől eltekintve – elenyésző a többségi, kórházi szülésekhez képest. Az anyává válás egyik legfontosabb mérföldköve orvosi eseménnyé vált, melyhez minden erőnkkel igyekszünk valami személyest, intimet kapcsolni. A medikalizált szülés azonban a legritkább esetben teszi lehetővé a valódi fejlődési lehetőséget, beavatást.

Kitzinger (2008) az antropológus szemével írja le a szülési kultúrát – szerinte a kórházi szülés egyszerűen intézményes zaklatásnak minősül: mint ahogy egy fiúkollégiumban, vagy a katonaságnál zajlik: az újoncokat megalázásokkal és fenyegetésekkel törik be az intézmény

hatalmi struktúrájába. A kórház totalitárius intézmény, rituálékkal és protokollokkal felvértezve, azért, hogy minden biztonságosan és ellenőrizhetően működjön a falakon belül. A kórházi dolgozók nem tudják elkerülni, hogy alkalmazkodjanak ezekhez a szabályokhoz – melyek az intim és személyes, érzelmileg vezérelt kapcsolatokat felülírják, lehetetlenné teszik – hogy ezt a hatalmat szolgálják a pontos működés érdekében. Ez a helyzet nem csak a vajúdnőnek, de a kórházi dolgozóknak is szélsőségesen megterhelő – gondoljunk csak a szigorú kötöttségek, a hierarchia követelményei miatt megnövekedett stressz mértékére, és az ebből következő gyors ütemű kiegészésre. Továbbá feltűnő a hasonlóság a már említett beavatási rítusokkal: e „kvázi beavatási helyzet” (Péley, 2002) látszólag megadja a közösségi befogadás és a személyes fejlődés élményét. Valójában azonban a rendszer fennmaradásához és működéséhez szükséges, öncélú „gyártási” protokollról van szó: a termék a gyermek, az anya pedig egy folytonosan elromló gépezet, melyet a protokoll szerinti helyes működés útjára kell visszaterelni (Kitzinger, 2008).

Sok nő éli meg traumaként, vagy akár rajta elkövetett erőszakként a szülést. Ha a trauma élménye felől közelítjük meg ezt a jelenséget, könnyen adódik a következtetés: vannak nők, akik személyiségük, élettörténetük alapján érzékenyen reagálnak a szülés eseményeire. Ugyanakkor ez az interpretáció – még ha sok esetben kétségtelenül igaz is – elfedi a valóságot: számtalanszor előfordul, hogy a nő engedélye, kifejezett kérése ellenére nyúlnak a testéhez, nemi szervéhez – azaz visszaélnek kiszolgáltatott helyzetével, a felette gyakorolt hatalommal, erőszakot követnek el rajta (Kitzinger, 2008; Herman, 2011). Kitzinger szerint a nők szülési sokkot élhetnek át, hiszen a testüket a kórházban gépként kezelik, méghozzá olyan gépként, amiben bármikor elromolhat valami. A tehetetlen szenvedés, az öntudatlan, kívülről irányítandó gép-üzemmód, a durva bánásmód és a nő önrendelkezési jogának figyelmen kívül hagyása egyenesen vezet a traumatizálódáshoz, és a későbbi lelki problémák kialakulásához. Ezek egyike a poszt-traumás stressz szindróma (Kitzinger, 2008; Molnár és Frigyes, 2012). Ugyanakkor a medikalizált szülésben résztvevő segítők – szülésznők, orvosok – is ki vannak téve a másodlagos traumatizálódásnak.

Nyilvánvaló az is, hogy sokan vannak, akik nem élik meg szélsőségesen a kórházi szülésüket. Mégis, valami hiányzik, az általános vélekedés szerint a szülés sokszor valami olyan, amin túl kell lenni (vö.: gyors és könnyű szülésed legyen!), jobb elfelejteni, stb. Még ha számos változás, fejlődés történik is a kórházakban, az orvosnak végső soron mindig is az a feladata: beavatkozzon, ha baj van. A nem-beavatkozás (a vajúdnő esetében pl. türelmes várakozás) orvosi szempontból nagyobb hibának számít, mint egy elsietett, vagy biztonsági célokat szolgáló beavatkozás (Pikó, 2005; Kitzinger, 2008).

De a szülés és születés szembesít minket azzal is, hogy élet és halál fölött nem mindig van befolyása az embernek – és végső soron ez is egy kontrollálhatatlan, életveszélyes természeti

folyamat, mely azonban mégis érzékeny kapcsolatban van a körülötte zajló eseményekkel. A szülésben mindig benne rejlik a halál lehetősége is, a kontrollvesztettség, teljes kiszolgáltatottság állapota, az elképzelhetetlen mértékű megnyílás (mind testi, mind lelki értelemben), és e képzetekhez kapcsolódó archaikus szorongások, halálfélelem (Geréb, 2010; Molnár és Frigyes, 2012). A folyamatot irányítani igyekvő, aktívan beavatkozó orvos (kórházi személyzet) azt az üzenetet közvetíti, hogy van eszköze teljes biztonságot létrehozni, ezáltal elűzni a halált és a halálfélelmet. A kontroll elvesztésétől való félelem és az ebből következő feszültség szinte tapintható a szüléseteken: vajon mi fog történni a következő pillanatban? Hogyan fogok beavatkozni, hogy visszaterelem a folyamatot az általam helyesnek vélt útra? A kórházi személyzeten óriási a felelősség, olyan nagy, hogy az az érzés keletkezhet, hogy szinte nem is marad semmi a szülőknek. Kritikai értelmezések szerint egyes szereplők számára úgy tűnhet, éppen ez a cél: az „orvos levezeti a szülést” – aktussal a szülő(k) kezéből kikerül a felelősség és áthárul az orvosra – ennek következménye lehet, hogy sok esetben az anya a tehetetlen, és engedelmes beteg-szerepbe vonul vagy kényszerül. Ilyenkor önkéntelenül is gyermeki kiszolgáltatottsággal viszonyul a „mindenható” szülőként jelenlevő orvoshoz, és ezáltal megteremtődik a vajúdo és a segítők számára oly fontos biztonság, vagy legalábbis az illúziója. A vajúdas, szülés nem választható el a nő társas környezetétől sem, a szülés körüli segítő (orvos, szülésznő, baba, dúla, férj, és így tovább) hatással vannak a vajúdo, pusztán jelenlétükkel vagy hiányukkal is részesei az eseményeknek. Nem csak a vajúdo és a kisbaba, de segítő, a véletlenül megjelenő emberek is fordíthatnak a szülés menetén. (Geréb, 2010). A szülés egyik legáltalánosabb meghatározó tényezője a segítő kapcsolat, amelyben létrejön, ez pedig kikerülhetetlenül magával hozza az egymásra hangolódás és a kommunikáció vizsgálatának szükségességét is. Larsson vizsgálatában (2011, id. Varga, 2015) a pozitív szülés-élmény egyetlen szignifikáns befolyásoló tényezője a bábába vetett bizalom élménye volt. A szülés mellett tartózkodó segítő teljes jelenlétükben vannak megszólítva: szaktudásuk mellett gondolkodásuk, érzelmeik, képességeik, saját történetük – továbbá az együttes élmény testi szinten is hat: a kisbaba megszületésekor kipattanó boldogság, katarzis a felszabaduló oxitocin és endogén opiátok a segítőben is „függőséget” okoznak (Geréb, 2010). A medikalizált környezetben zajló szülés mellett segítő számára sokszor túlzónak, lehetetlennek tűnhet a fentebb leírt teljes testi-lelki jelenlét megvalósítása. A kórházi protokoll általában nem tudja figyelembe venni az egyéni különbségeket, a legtöbb esetben nem teremt lehetőséget a személyes kapcsolódásra, az intimitás megélésére. E működésmód vesztesei nem csak a szülő nők, de a segítő is, akik legalább két ellentétes elvárás (a vajúdo nő „elhívása” és a teljesítmény-orientált kórházi protokoll, a felettesek) között őrlődnek rendszeresen. Könnyen belátható, hogy óriási a veszélye a szorított helyzetből való kilépésnek, a bevonódás megtagadásának, a másik személy érzelmi eltávolításának, tárgyiasításának, így végső soron mind az elsődleges, mind a másodlagos traumatizálódásnak, kiegésznek.

Pszichoanalitikus megfontolások

Ha a szülést, mint az önmagunkkal való találkozás lehetőségét vizsgáljuk, a folyamatban létrejövő segítő kapcsolatra tekinthetünk úgy is, mint a pszichoterápiás kapcsolat egyfajta metaforájára – a szülés-születés szcénája pedig valamiféle átmeneti tér szimbólumaként magában hordozza a pszichoterápiás gyógyulási lehetőségeket is. Ugyanakkor akár meg is fordíthatjuk ezt az összefüggést: a pszichoterápia a szülés-születés metaforájaként is értelmezhető, amikor is a biztonságos kapcsolati térben megszülethet egy újabb perspektíva, gyógyító élmény, újraszerveződhet a személyiség.

A pszichoanalitikus paradigma szerint a pszichoterápia egyik legfőbb hatótényezője a terápiás kapcsolat (Szőnyi 2000). A kapcsolat élménye, minősége, légköre alapvető fontosságú, hiszen a gyógyító kapcsolat a gyógyítás nem specifikus hatótényezője (Csabai, Csörsz és Szili, 2009). Ezeket a pszichoterápiás kapcsolatra fókuszáló pszichoanalitikus elméleteket, a terápiás helyzet tárgykapcsolati és interszubjektív megközelítéseit (Szőnyi, 2000) használok értelmezési keretként a szülés, mint a kapcsolatban kibontakozó ön-megtapasztalás, és a szüléskísérés, mint segítő kapcsolat teljesebb megértéséhez. A biztonságos vajúdás-szülés lényegében a biztonságos segítő kapcsolatot jelenti: ha ez a segítő kapcsolat létre tudja hozni azt a teret, amelyben a vajúdó elengedheti magát, önmaga lehet, akkor önmaga megtapasztalásának új útjai nyílhatnak meg. A vajúdás-szülés lényegében egyfajta „átmeneti jelenség”, melyben a pszichés történések interszubjektív térben zajlanak, és a segítő kapcsolat dinamikája szervesen kapcsolódik minden résztvevő élményéhez (Székely, 2016). A továbbiakban ezt a gondolatmenetet fejtem ki: a pszichoterápiás szcénában megjelenő anyai erotikus áttétel és viszontáttétel (Welles és Wrye, 1996) megismerésén keresztül bepillantást nyerhetünk a szülés körüli segítő világába is; Ferenczi (1933, 1997) és Winnicott (1958; 1965) klasszikus gondolataitól Ogden (2004) modern értelmezései felé haladva rátekinthetünk a vajúdás során létrejövő interszubjektív térben zajló kommunikáció jellemzőire.

A pszichoterápiás szcénában megjelenő szülés és születés – az anyai erotikus áttétel és viszontáttétel

Welles és Wrye (1996) írják le ezt a jelenséget. Szerintük feltételezhető, hogy a nőnemű analitikusoknak tipikus nehézségeik, de egyben rájuk jellemző lehetőségeik is vannak, bizonyos nemhez kötött viszontáttételi helyzetekben. A szerzők ezt a témakört nevezték el anyai erotikus viszontáttételnek (angolul MEC – *maternal erotic countertransference*), amely gyűjtőfogalom több, jól meghatározható tematika kapcsán alakot ölthet. A MET (*maternal erotic transference* – anyai erotikus áttétel) és a MEC is a legkorábbi anya-gyerek kapcsolat érzéki

élményeiben gyökerezik, teljesen konkrét, testre, vagy testrészekre irányuló erotikus vágyakban; a másik fél konkrét testrészeinek szeretésében, gyűlöletében nyilvánul meg. Mivel életünk preverbális szakaszából származik, tipikusan nehéz megközelíteni és megfogalmazni. Bár megpróbálták általánosítani és elméleti keretekbe helyezni az anyai erotikus áttétel-/vizontáttétel jelenségét, fontosnak tartják azt is, hogy ez sohasem választható el a konkrét esetektől, az analízisben résztvevőktől, attól, hol tart éppen a folyamat. Az analitikus felelőssége esetleges alternatív értelmezési kereteket találni az analízisben folyó eseményekre, és nem feltétlenül csak a már meglévő, elvárt konstrukciókat használni. Ebben az értelemben a MET/MEC is szervező elvnek tekinthető, de csak akkor hasznos, ha nem zár ki más értelmezési modelleket. Ugyanígy használhatjuk értelmezési keretként az eredeti anyai erotikus – preverbális szcénában a szülés pszichés folyamatának megértéséhez. A szerzők szerint a kérdés mindig az, hogy terapeutaként mennyire engedjük meg magunknak a részvételt ezekben a nehéz élményekben – nyilvánvalóan a szülés körüli segítőik esetében is választ kell adnunk erre.

Wrye (1996) egy másik cikkében arra a nagyon fontos tényre hívja fel a figyelmünket ebben a témában, hogy az anyai erotikus áttételek kapcsán saját születésünk is megjelenik. Szerinte analitikusként a korai anyai erotikus áttételekhez úgy férhetünk hozzá a terápiában, ha saját testi reakcióinkat, mint vizontáttételi érzéseket, kreatív figyelemmel kísérjük. Erotikus alatt a szeretett személy közelében érzett mindenféle pozitív és negatív testérzést ért. Analitikusként a szavakra vagyunk kiképezve, így meg kell küzdenünk a preverbális testi „tudatunkra” hangolódásért. Az analitikus kapcsolatban újrateremtődnek a korai anya/gyerek kapcsolati mátrixban formálódó valódi vágyak. A kötődés közvetítő közege az anya saját testi folyamatainak és testnedveinek elfogadása, illetve a kisbaba testi folyamatainak és testnedveinek elfogadása. Ez a kötődés alakulhat sikeresen vagy rombolóan. Ez a (későbbi) erotikus élet alapmintázatát adja. Wrye (i.m.) bevezeti a *body loveprint* fogalmát, amit talán úgy fordíthatnánk, hogy testi szeretet-lenyomat – az élvezetes és fájdalmas, kezdetleges emlékeket is őrző a testünk, és testi működésünk, még ha tudatosan, szavakkal ez a tudás nehezen megközelíthető is. Ezek a legkorábbi testkontaktus, az anya-gyermek egység többé-kevésbé elfojtott tartalmait. A testkontaktus a testnedveken keresztül jött létre, ezek a méhlepény, vér, vizelet, anyatej, széklet, nyál, könny.

Wrye (1996) beszél a formatív és deformatív születéstörténetekről is. Számos ember meggyőződése, hogy élete alapvetően, és majdhogynem kizárólag a születésénél, vagy azelőtt, romlott el. Bálint Mihály (1968, 2012) ezt nem komplexusként, vagy konfliktusként írja le, hanem *őstörésként*, amely folyamatosan összeomlással és dezintegrációval fenyegeti a páciens. Szerinte az őstörés, mint állapot, vagy érzés mindig is jelen volt az illető személy életében, jóval a szavak előtt keletkezett, és többnyire testi szinten szerveződik. Olyan érzés

keletkezhet, mintha nintha nem született volna meg az egyén, vagy halva született volna; ezek a személyek néha láthatatlannak érzik magukat. Nem valódinak, másolatnak érzik magukat, egy anya halott csecsemőjének. Az ilyen traumákkal küzdők kerülnek a kölcsönös kapcsolatokat, az igazi életerőt. Lényegük, személyiségük középpontja hasadozott, töredezett, szélsőséges cselekményekbe bonyolódhatnak (vö. Ferenczi traumatikus progressziójával – 1933, 1997; vagy a PTSD, ezen belül is a posztpartum PTSD tünettanával – Molnár, 2015). Bizonyos születéstörténetek különösen élénken mesélik el az őstörést, és az ősgyógyításra való könyörgést. Az érzelmi viharba, vagy éppen ellenkezőleg, érzelmi sivatagba születő „koszos, vagy halott” babák – mivel sem belső erőforrásaik, sem választási lehetőségük nincsen – könnyen sodródhatnak szélsőséges, kényszeres védekezésmódokba. A ’kaka=baba’ egyenlőség fájdalmasan valódi én-tapasztalat számukra, mind gyermekkorban, mind felnőttkorban.

Az analitikus helyzetben ezek az élmények kezdetben szótlansággal terhes csöndekkel jelennek meg, így válik hozzáférhetővé az érzelmi viszonyulások szavak előtti tartománya. Az élőhalott személyben nincsenek vágyak, miközben tudattalanul kétségbeesetten keresi az újjászületés lehetőségét. Alapvető szükségletük „(f)elismerve lenni”. Amikor az áttétel megindítja a vágyakozást is, az újjászületés vágya óriásira növekszik, azonnali és teljesen konkrét lesz. Ekkor sürgető vágy jelenik meg, hogy az analitikus testén keresztül szülessen újjá a páciens – ez a „születési jog tudattalan feszültsége”. Mindez enactment formájában nyilvánul meg az analitikus helyzetben. Azaz a páciens közvetlenül elrendezi az analitikus helyzetet egy oda nem illő akcióval, mintegy „kényszeríti” a terapeutát az alkalmazkodásra. Szembetűnő az enactment konkrétsága, illetve, hogy általában az analízis egy megrekedt szakaszában lép fel. Üzenete: valami primitív, *szavakkal nem megfogalmazható*, sokszor rémítő dolog zajlik. Általában megrendíti az analitikust, és nagyon is veszélybe sodorja a semlegességét: meglepetés, zavar, védekezés, undor – pontosan ezek azok a reakciók, amiket a páciens kapott az anyjától, ezért érzik értéktelennek, rossznak magukat, vágyaikat és szükségleteiket pedig túlzónak.

Az enactment erotikus jelentésének értelmezése általában tiltott mindkét fél számára. Annyira primitív és szavak előtti ez az élmény, hogy nehéz észrevenni az erotikus vonulatát – miközben a páciens részéről megalázottsággal és szégyennel, illetve az analitikus részéről szorongással is összekapcsolódik. A vajúdás, szülés során a vajúdo nő saját születésének élménye, saját testéhez való viszonya is előtérbe kerül, mintegy esélyt adva a korábbi történet újraíródásának. Ez azonban a trauma lehetőségét is magában rejti (Székely, 2016). Sokszor nehéz észrevenni a javításra való törekvést is ebben, hiszen annyira romboló maga az aktus. A páciens értelmezhető tárgyként hozza be saját testét az analitikus térbe. Átalakító születésélményt keresnek – az anyai erotikus áttétel egyik központi hiedelme, hogy a gyógyulás és belső átalakulás csakis fizikai kontaktus révén érhető el. A páciens korrekciós élményt keres a terápiában. Látható, hogy szinte kikerülhetetlen a vajúdás és szülés szcénájá-

val való hasonlóság: a szavak előtti – testi – érzelmi – kapcsolati elemek egyetlen nagy értelmezési felhőben találhatók, egymástól szétválaszthatatlanul. A traumaismétlés vs. korrekciós élmény kétségbeejtő szükséglete jelenhet meg a vajúdás, szülés kapcsolati mintázatában is.

Wrye (1996) szerint a helyes értelmezések önmagukban nem képesek helyreállítani az őstörés által okozott károkat, nem képesek metaforikusan mintegy megtisztítani a koszos kisbabákat – ehhez kölcsönös, kézzelfogható, erős tapasztalat, együttes élmény kell. Az analitikusnak be kell vonódnia testi szinten a terápiába – meglehetősen bátorság, és nemtől függetlenül egyfajta „anyai hajlandóság” szükséges hozzá. Az átalakuláshoz lényegében egy *kisbabáját kívánó, életadó anya testéhez* való lelki hozzáférés kell – a folyamat pedig csak akkor lehet kölcsönös (és ezáltal hatékony), ha az analitikus hisz benne; ha szimbolikusan, de valóban fel tudja ajánlani testét-lelkét – elméjét, méhét, mellét, ölet – az átalakuláshoz. Az „anyai hajlandóság” és a páciens mély testi regressziójának elviselése a fontos, és nem az, hogy milyen nemű az analitikus. Ahogyan a szülés-születés-újjászületés teljes valóságában megjelenhet az analitikus helyzetben, ugyanúgy a segítő kapcsolatban megtapasztalt önmegismerés, az újjáteremtő, gyógyító élmény létrejöhet a szülésben is. A megélés erőteljességét és a narratívák többszörös áttételeit mutatja, hogy az anyai szerep nem csak a vajúdóra vonatkozik (aki fizikai valójában válik éppen anyává), hanem a segítő jelenlétének minőségére is, hiszen ő maga is preverbális szinten találkozhat saját születésével (korábbi szüléseivel, szüléskíséréseivel).

A szülés, mint átmeneti jelenség

A szülés körüli segítő személy komplex módon, több szinten is hozzájárul a szülő nő munkájához. A fizikai és pszichikai jelenlét – empátia és figyelem – biztosítja a pszichoterápiában ismert biztonságos közeget, az átmeneti teret (Winnicott, 1965; Ogden, 2004), melyben az ön-megtapasztalás, a kreativitás kibontakozhat. A vajúdó pszichés szükségleteit leginkább Winnicott fogalmaival értelmezhetjük. Az egyedüllét képessége lehetővé teszi, hogy úgy tudok jelen lenni önmagamban, miközben van mellettem valaki, akiről tudom, hogy rendelkezésemre áll, de nem készlet folyamatosan reakcióra. A kapcsolati történések szempontjából nevezi ezt Winnicott az *én-kapcsoltság* állapotának (Winnicott 1958; 2004). Ebben az állapotban bontakozhat ki a belső figyelem, törhet előre a természet ereje – ahogyan a csecsemő is megtapasztalja önmagát a rendelkezésre álló, de nem rátelepedő, nem beavatkozó anya mellett. Ehhez az ellazult állapothoz, a reagálási kényszer hiányához szükséges a biztonságos környezet, hogy a vajúdó biztosan tudja: megfeledezhet önmagáról. Winnicott leírja azt is, hogy ez az én-támogató környezet a későbbiek során fokozatosan belsővé válik, és így jön létre majd a valódi egyedüllét képessége. Így alakul ki

végző soron a valódi szelf. A vajúdó megváltozott tudatállapota révén kapcsolatba kerülhet önmagával, megélheti létének olyan aspektusait, melyekhez tulajdonképpen semmilyen más – akár hasonló – helyzetben sem férhet hozzá.

A vajúdás-szülés során létrejövő segítő kapcsolat létrehozza azt az *átmeneti teret*, melyben létrejöhet ez az állapot, melyben a gyógyulás, fejlődés lehetősége is benne rejlik. Winnicott (1967) eredetileg az anya és csecsemője között létrejövő különleges kapcsolatot magyarázta az átmeneti tér jelenségével. A kezdeti anya-csecsemő egységből (amikor még nem létezik külön anya és külön csecsemő) az anya-csecsemő kettősségre való zökkenőmentes átmenethez szükség van a potenciális térre, mely nem is képzelet, nem is valóság, a kettő között van, és a csecsemő biztonságosan megtapasztalhatja önmagát, fejlődhet a képzelőereje. Ez olyan paradoxon, melyben megvalósul, hogy az anya és csecsemője egy, és az is, hogy az anya és csecsemője kettő. A szülés maga is valamiféle ősz-eredeti potenciális tér: a bentről kifelé jövő baba az anyától függetlenül létezik is, meg nem is; a vajúdó figyel is rá, meg nem is: és végül a maga fizikai valóságában bontakozik ki az anya testéből, az egységből a gyermek teste. A terápiás tér is egyfajta potenciális tér, ahol a páciens biztonsággal megtapasztalhatja az egyedüllétet, önmagát, és kibontakozhat. Ogden (2004) sokkal általánosabb szavaival élve a potenciális tér az a hely, melyben a szimbólum (egy gondolat), a szimbolizált (amiről valamit gondolnak) és az értelmező szubjektum (a gondolkodó) is létrejöhet. Így adunk jelentést önmagunknak és az életünknek, itt működik a kreativitásunk, ezért vagyunk valamilyenek, nem pedig pusztán reflex-szerűen reagáló lények. Így tehát a szülés ebben a másik értelemben is lehet potenciális tér: nem csak maga a gyermek születik meg (a szimbolizált), hanem szimbólum is létrejön (önmagunk megtapasztalása, a beavatás szülés közben), miközben a vajúdó maga az értelmező szubjektum. Ugyanakkor a vajúdó és a segítő kapcsolatának szintjén is létrejön ez a hármas interpretáció: a segítő, mint értelmező szubjektum jelen van a belső útját járó vajúdó, mint szimbólum, és a megszülető tapasztalat, a szimbolizált mellett. Ezt a megtartó környezetet, újra visszatérve Winnicott kifejezéseire: az „elég jó gondoskodás” (1965; 2004, 129) jellemzi.

A szülés, mint különleges kapcsolatban megvalósuló kommunikációs folyamat

A vajúdás, szülés során tapasztalható regresszió, ösztönösség és kiszolgáltatottság párhuzamosan jelenik meg a szülés természetéből fakadó, szinte transzperszonális erővel. A kommunikáció ideális esetben a legszűkebb keretek között zajlik verbálisan, hanem inkább fizikai, érzelmi síkon: figyelem, érintés, egymásra hangolódás által. A vajúdó egyszerre igényli is a kapcsolatot, ugyanakkor a saját belső útját járja. Ferenczi (1933, 1997) *nyelvezavar* fogalma azt az

állapotot takarja, amikor a gyermek a gyengédség nyelvén közelít a felnőtthez, a felnőtt azonban a szenvedély nyelvén válaszol erre, ezáltal kihasználva a gyereket, felnőtt igényeit kielégítve. Lénárd (2004) új szempontokat világít meg ide vonatkozó tanulmányában; szerinte a nyelvzavar fogalma a korai kapcsolati traumatizációt is leírja. Ez azt jelenti, hogy a szülő és a gyermek közötti félreértés, „meg nem értés” konstans állapota súlyos sérüléseket tud okozni. Hermeneutikai értelmezés szerint a nyelvzavart érthetjük úgy, mint a „nem beszélgetésben lenni” állapotát (Lénárd, 2004), amikor az egymás felé forduló felek elbeszélnek egymás mellett, anélkül, hogy ráhangolódnának, megértenék egymást. A szülés nyelvezete – ha a hermeneutikai szálon haladva kommunikációs folyamatként szemléljük – egészen különleges. A vajúzó nő meztelen, vagy alig van rajta ruha, és a figyelem (mind a sajátja, mind a környezetében tartózkodó embereké) a lehető legintimebb testrészeire irányul. Ehhez az állapothoz a felnőtt nyelvét, a szenvedélyt kapcsolhatjuk; hiszen bármennyire is tabu, a szülés egyben szexuális esemény is. A nő szexualitását sok kimondott vagy kimondatlan szabály övezi, mind egyéni szocializációs szinteken, mind a társadalmi, hétköznapi és tudományos diskurzusokban. A téma posztmodern nyilvánossága és a tabu-döntögetés bizonyos mértékig hatékony és működőképes, hiszen mindkét nem számára társadalmi és pszichoszociális toposszá válik a minőségi szexualitás, ugyanakkor ez a folyamat a hétköznapiakban gyakran zavartottságot, bűntudatot, szégyent kelthet, további társadalmi elvárásként jelenhet meg, és elnémítja az érintetteket (Heyn, 1993, 2003; Kitzinger, 2006, 2008). Ahogyan a menstruációhoz és a várandóssághoz, úgy a szüléshez is a női test átalakulásának misztériuma kapcsolódik: mindannyiszor a nő szexualitásának elrejtetheatlansága jelenik itt meg (Csabai és Erős, 2000; Pinkola Estés, 1995, 2006). A vajúzásban megjelenő szenvedély nyelvét értelmezhetjük metaforikus szinten is, hiszen e folyamat fókuszában is az érzéki, érzékletes élmények, a testi kapcsolat, a meztelenség, a nemi szervek, és természetesen „szerelmünk gyümölcse”, a korábbi szexuális aktusból érkező újszülött áll. A szülés élménye nagyon összetett és nagyon szubjektív, de alapvető jellegzetessége a nagyfokú intimitás és a megváltozott tudatállapot (Larkin és mtsai, 2009). A vajúzás előrehaladtával, és a módosult tudatállapot fokozódásával gyakran testi-lelki extázis jön létre, ez például intenzív, erős érzelmkifejezéssel, kontrollálhatatlannak tűnő hangadásokkal járhat (Héjja-Nagy, 2014). A módosult tudatállapot tekintetében a vajúzás-szülés folyamata nem különbözik a szeretkezés során létrejövő módosult tudatállapottól: mindkét esetben hasonló mértékű és jellegű megváltozott élményekről, időérzékelésről és tudatállapot-változásról számolnak be a megkérdezettek (Héjja-Nagy, 2014). Ugyanakkor ez a folyamat a gátlások, szégyen és bűntudat élményeinek előretörését is előidézheti, így ezáltal megtorpanhat a szülés folyamata. A szenvedélyes kitárulkozás, „testi-lelki megnyílás” létrejöttéhez elengedhetetlen, hogy a vajúzó biztonságos környezetben legyen (Molnár és Frigyes, 2012; Héjja-Nagy, 2014). A szülés során tapasztalt élmények hatással vannak a későbbi szexuális viselkedésre, a párkapcsolat minőségére, sőt a későbbi gyerekvállalási hajlandóságra is (Kitzinger, 2006, 2008; Varga, 2015).

Már a nőgyógyászati szituáció is áttöri a személyiség „intimitás barriereit” (Buda, 1999, 30). Ez már önmagában elégséges indok lehet arra, hogy az orvosok (és kórházi dolgozók) többsége személytelenségre törekedjen a helyzetben. De a vajúzó nő ugyanakkor kiszolgáltatott is, a testi folyamatainak és a környezetének egyaránt, tehát a gyengédség nyelvén is „jelez”. A nyelvzavar kétszeres interpretációban jelenhet meg: a szülés folyamatában egyszerre van jelen erő és kiszolgáltatottság, szenvedély és gyengédség is. Nem csak elcsúszhat, de fel is cserélődhet a megfelelő kommunikáció. Minden szóbeli közlés, információ és döntés a tudatos felnőtt helyzetet erősíti, és elméletileg a kiszolgáltatottságot csökkenti. Mégis, mivel a vajúzás és a szülés „nyelvezete” preverbális, mindenképpen ki tudja billenteni a szülő nőt a kívánatos befelé fordulástól, a szülés folyamatának való teljes átadásától, az ösztönök előretörésétől. A testünknek, a természet erejének való kiszolgáltatottság elfogadása kizárólag biztonságos környezetben lehetséges – vagyis az elég jó segítőik jelenlétében, akik létre tudják hozni azt a közeget, ahol a vajúzó önfeledten létezhet. Ezzel ellentétben, ha betegként kezeljük a szülő nőt – mely a kórházi környezetben elkerülhetetlenül adódik; így például figyelmen kívül hagyjuk megfogalmazott kéréseit (hiszen döntéshelyzetben általában az orvos és a személyzet van, a beteg legfeljebb együttműködő lehet): visszaélünk védtelen helyzetével. A hagyományos kórházi protokoll általában szisztematikusan törekszik arra, hogy ne kerüljön bele a korábban már említett módosult tudatállapotba a vajúzó nő (Kitzinger, 2008). Csak egy engedelmeskedő, odafigyelő, tankönyvi sémához igazodó (vagy arra törekvő) pácienssel tudnak hatékonyan – többnyire verbálisan – kommunikálni. A túlzott verbális kommunikáció a vajúzás-szülés során a kontroll (fegyelmezettség, alkalmazkodás a szabályokhoz, önkontroll) megtartására irányul. A szülés testi vonatkozásai azonban elválaszthatatlanok a pszicho-erotív háttérüktől: ha nem alakul ki bizalmi kapcsolat, felborul a vajúzás zavartalan előrehaladásához szükséges kényes hormon-egyensúly (Varga, 2015). Ez maga a „nem beszélgetésben levés” állapota: sem a vajúzó, sem a környezete nem tud rugalmasan, figyelmesen haladni a belső folyamattal, valójában nem jön létre befogadás és tükrözés a beszélgető felek között, így egyre távolabb kerülnek a természetestől, a biztonságos, bizalomteli egymásra hangolódástól.

Összegző gondolatok

Jelen tanulmányban nem tértem ki a „szülészeti erőszakra” – a szülés körüli segítőik verbális és esetenként akár fizikai agressziójára, mely nagy valószínűséggel szoros összefüggésben van rendszerszintű problémákkal, a gyakran nehéz munkakörülményekkel és e szakterület dolgozóinak sokszor súlyos kiégettségével. Írásomnak nem célja boncolgatni az egészségügyi ellátórendszer anomáliáit sem. Szintén nem tértem ki a vajúzás, szülés során megélt traumatikus élmények szerveződésére (erről lásd Székely, 2016). A kórházakban gyakori aktív

szülésvezetés helyett humánusabb működésmód a háborítatlanságot biztosító szüléskísérés, azaz olyan helyzet biztosítása a szülő nő részére, amelyben önmaga lehet, elengedheti magát tabuk, gátlások nélkül, és átadhatja magát a folyamatnak. Ha – ismét csak Winnicott szavaival élve – a „létezés-bontakozás zavartalan állapota” (Winnicott, 1956, id. Ogden, 2004, 241) jön létre, az nyilvánvalóan hasznos a vajúdó számára. Ha – ellentétben az előbb említett biztonságos megtartó jelenléttel – folyamatos felnőtt kommunikációra kényszerítjük a vajúdót, megszüntetjük a saját belső kommunikációját, önmaga kibontakozásának lehetőségét, a potenciális teret, megzavarjuk a vajúdó, szülés természetes folyamatát. A vajúdó és a környezete közötti kommunikáció leírható akár egy – többértelmű – szóval is: karbantartás (vö. Winnicott „jól tartó környezet”, fogalmával, id. Fonagy, 2004, 255). A szülést kísérő személy feladata azt a fizikai (tehát nonverbális üzeneteket hordozó) környezetet biztosítani, ahol a természet teheti a dolgát. A vajúdó nő így megengedheti magának az önkontroll és bizonyos én-funkciók (pl. realitás-kontroll) elvesztését ebben a biztonságos térben. A szülés körüli segítő teljes személyiségével, mentális és érzelmi jelenlétével, „anyai hajlandóságával” vesz részt a folyamatban.

Ha létrejön az egymásra hangolódás, a „beszélgetés” a vajúdó és a szüléskísérő között, ezáltal létrejön a biztonságos környezet és megszülethet az új jelentés és az együttes élmény, a korábbi történetek újraírása, és az abból transzformálódva megérkező új személyiség – és az újszülött is. Az elég jó befogadó tükrözése által – úgy is, mint elég jó segítő karbantartása által – a szüléskísérő segítségével tud befelé figyelni a vajúdó, így tud szembenézni önmagával, így tudja átadni magát a szülés mindent elsöprő élményének.

IRODALOM

- ANDREK A. (1997). A kompetens magzat. In: Hidas Gy. (szerk.): *A megtermékenyítéstől a társadalomig*. Budapest: Dinasztia.
- BÁLINT M. (1968). *Az őstörés*. Budapest: Animula, 2012.
- BECK, C. T. (2006). Pentadic Cartography: Mapping Birth Trauma Narratives. *Qualitative Health Research*, 16:453-466.
- BUDA B. (1999). Orvos-beteg kapcsolat a nőgyógyászatban és ennek pszichoterápiás lehetőségei (29-33). In: Uő: *A pszichoterápia alapkérdései*. Budapest: Országos Alkoholológiai Intézet és TÁMASZ Alapítvány.
- CSABAI M. – CSÖRSZ I. – SZILI K. (2009). *A gyógyító kapcsolat élménye*. Budapest: Oriold és Társai.

- CSABAI M. – ERŐS F. (2000). *Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. Budapest: József Műhely.
- ELIADE, M. (1999). *Misztikus születések*. Budapest: Európa.
- ERŐS F. (2004). Bevezetés. A narratív fordulat. In: Uő: (szerk.). *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében (7-11)*. Magyar Pszichológiai Szemle Könyvtár 8, Budapest: Akadémiai.
- FERENCZI S. (1933). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. In: Uő: *Technikai írások (1921-33)* (102-112). Budapest: Animula, 1997.
- FONAGY, P. (2004). Winnicott hamis szelf fogalmának újragondolása. A szelf-fejlődés winnicott-i modellje. In: Winnicott, D. W.: *A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok (254-272)*. Szerk. Péley B. Budapest: Új Mandátum.
- GERÉB Á. (2010). *Vetélés, perinatális gyermekvesztés és gyász a későbbi szülés tükrében*. Szakdolgozat, Budapest: Semmelweis Egyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, Ápolás és betegellátás szak, Szülésznő szakirány.
- HAJDUSKA M. (2010). *Krízislélektan*. Budapest: ELTE Eötvös.
- HERMAN, J. (2011). *Trauma és gyógyulás*. Budapest: Háttér.
- HÉJJA-NAGY K. (2014). *A szülésélmény vizsgálata a beavatkozások összefüggésében*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Perinatális szaktanácsadó szakirányú továbbképzés. Kézirat.
- HIDAS GY. – RAFFAI J. – VOLLNER J. (2013). *Lelki köldöksinór*. Budapest: Helikon.
- KENDE A. (2002). *Az anyaság és a nőiség reprezentációi a szüléstörténetekben*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia Doktori Iskola.
- KITZINGER, S. (2008). *A szülés árnyékában. Katarzis vagy krízis?* Budapest: Alternatal.
- LARKIN, P., BEGLEY, C. M., DEVANE, D. (2009). Women's experiences of labour and birth: an evolutionary concept analysis. *Midwifery* 25 (2): 49-59.
- LÁSZLÓ J. (2008). Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28(4):301-317.
- LEBOYER, F. (2002). *Gyöngéd születés*. Budapest: Cartaphilus.
- LÉNÁRD K. (2004). A nyelvzavar koncepció hermeneutikai értelmezése. In: Erős F. (szerk.). *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében (123-136)*. Magyar Pszichológiai Szemle Könyvtár 8, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MOLNÁR J. (2015). Posztpartum poszttraumás stressz szindróma. In: Kuritárné Szabó I. – Tisljár-Szabó E. (2015): *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna (203-216)*. Budapest: Oriold és Társai.
- MOLNÁR J. – FRIGYES J. (2012). *A mesterséges megtermékenyítéstől a szülés utáni depresszióig. A szüléset pszichológiai-pszichiátriai problémái és terápiás eszköztára*. Oktatási anyag az azonos című tanfolyamhoz. Budapest: Vadaskert Alapítvány.

- MÜLLER ZS. (2010). Utószó. In: Raphael-Leff, J.: *Más-állapot*. Budapest: Háttér.
- ODENT, M. (2003). *A szeretet tudományosítása*. Budapest: Napvilág Születésház.
- OGDEN, T. H. (2004). A potenciális tér. In: Winnicott, D. W. (2004). *A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok* (237-253). Szerk. Péley B. Budapest: Új Mandátum.
- PÉLEY B. (2002). *Rítus és történet*. Budapest: Új Mandátum.
- PIKÓ B. (2005). *Lelki egészség a modern társadalomban*. Budapest: Akadémiai.
- PINKOLA ESTÉS, C. (2006). *Farkasokkal futó asszonyok*. Budapest: Édesvíz.
- RAPHAEL-LEFF, J. (2010). *Más-állapot*. Budapest: Háttér.
- SZÉKELY ZS. (2016). „Ilyenkor szoktam remegni...” – rendhagyó esettanulmány egy kutatási interjú alapján. *Lélekelemzés*, 11(1):79-91.
- SZŐNYI G. (2000). A pszichoterápiák specifikuma: a (pszicho)terápiás kapcsolat. In: Szőnyi G. – Füredi J. *A pszichoterápia tankönyve* (3-52). Budapest: Medicina.
- VARGA K. (2015). A szülés élménye. Út a „jó minőségű” szüléshez, születéshez. In: Pápay N. és Rigó A. (szerk.): *Reproduktív egészségpszichológia* (67-86). Budapest: ELTE Eötvös.
- VARGA K. (2011). Az első életóra a centrális oxitocin tükrében. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 74(5):14-18.
- VARGA K. – SUHAI-HODÁSZ G. (2000). *Szülés és születés. Lélektanon innen és túl*. Budapest: Pólya.
- VARGA K. – ANDREK A. – HERCZOG M. (2011). A várandósság és a szülés pszichológiai vonatkozásai és társadalmi beágyazottsága. In: Danis I. – Farkas M. – Herczog M. – Szilvási L. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei*. Biztos Kezdet Kötetek 1. (230-281). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- WELLES, J.K. – WRYE, H.K. (1991). The Maternal Erotic Countertransference. *International Journal of Psycho-Analysis*, 72:93-106.
- WINNICOTT, D. W. (1958). Az egyedüllét képessége. In: Uő: *A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok* (114-119). Szerk. Péley B. Budapest: Új Mandátum.
- WINNICOTT, D. W. (1965). Gondoskodás a gyermekről egészségben és válságban. In: Uő: *A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok* (126-132). Szerk. Péley B. Budapest: Új Mandátum.
- WRYE, H.K. (1996). Dead Babies and The Birth of Desire: Maternal Erotic Transferences and Countertransferences. *Journal of American Academy of Psychoanalysis*, 24(1):75-94.

* * *

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Kővágó Pál

Kollektív áldozattudat

E rovatban olyan publikációkat közlünk, amelyek egy manapság rendkívül népszerű társadalomlélektani fogalmat különböző nézőpontból közelítenek meg. Ennek a fogalomnak számos megnevezése van, a szociálpszichológiában például a *collective victimhood* kifejezéssel illetik, mely magyarul e tudományterületen belül a kollektív áldozatiság elnevezést kapta. Mások kollektív áldozatszerepnek vagy kollektív áldozati identitásnak is nevezik. Az elnevezések mind nagyon hasonló jelenségre utalnak: arra, amikor egy csoport – ami akár egy egész nemzet vagy egy ország lakossága is lehet – tagjai a múltbéli, ismétlődő sérelmeik alapján úgy érzik, hogy más csoportok (etnikumok, nemzetek, országok) ártottak nekik, és ennek az ártalomnak ők újra és újra elszenvedői voltak. Ez a meggyőződés, amely szinte minden esetben valós, történelmi alapokon nyugszik, megalapoz egy olyan kollektív identitást, amelynek akár központi eleme is lehet az áldozatszerep.

Egészen friss kutatások szerint az, hogy egy közösség mennyire érzi magát áldozatnak, szorosan összefügg, hogyan gondolkodnak az adott közösség tagjai aktuális közéleti, társadalmi kérdésekről. Csak egy példát említve: a kollektív áldozattudat szoros összefüggést mutat a kisebbségekkel és úgy általában az idegenekkel szembeni előítéletességgel. Ez az együttjárás azonban csak akkor igaz, ha azok, akik saját közösségüket áldozatnak érzik, azt is vallják, hogy a sérelmeik egyedülállóak, semmi sem mérhető ahhoz a szenvedéstörténethez, ami velük történt. Ezt a jelenséget a szakirodalom exkluzív áldozattudatnak hívja, és ez szorosan összefügg a kollektív narcizmus jelenségével is. Ez utóbbi olyan meggyőződések, hiedelmek összességét takarja, melyek a saját csoport, nemzet vagy közösség nagyszerűségét hivatottak alátámasztani. Amennyiben ez a két meggyőződés kéz a kézben jelen van, egy olyan közösség képe rajzolódik ki, amely számára rendkívül fontos a saját csoportjának nagyszerűsége, ugyanakkor tudatában van annak, hogy a múltban számos sérelem érte ezt a nagyszerűséget. Ennek eredményeképpen megteremtődik a közösségekben az igény a korábbi nagyszerűség állapotának visszaállítására, és számos elméletalkotó

szerint, ennek az egyik egyenes következménye az úgynevezett bűnbakképzés jelensége. A csoport tagjai olyan, gyakran kisebbségi, de mindenképpen a saját csoporton kívüli személyeket, hibáztatnak a hétköznapi gondokért, akiknek ebben nagyon sokszor semmilyen köze nincs a múltbéli eseményekhez. Ez a dinamika figyelhető meg például az antiszemita vagy éppen a xenofób gondolkodás hátterében is.

Rovatunkban két tanulmányt közlünk, melyek különböző szempontból vizsgálják a kollektív áldozattudatot. Fülöp Éva, Kővágó Pál, Benza Málna, Kelenhegyi Olga Sára és Kovács Katalin „Áldozat és még inkább áldozat” című tanulmánya a kollektív áldozati szerep transzgenerációs narratíváit kutatja olyan családoknál, ahol a családban van holokauszt-túlélő. A tanulmány interjúrészekkel gazdagon illusztrálva mutatja be, milyen nehézségeket okoz a túlélők és családtagjaik számára a többségi társadalom sokszor felelősségváró magatartása.

Balogh László Levente „Az áldozat metamorfózisai a kultusztól a politikáig” címmel közölt tanulmányában az áldozat, mint fogalom tartalmi evolúcióját mutatja be. Részletesen számol be arról, hogyan vált az áldozat a történeti elbeszélések és az intézményes emlékezetpolitika központi alakjává. Rámutat arra is, hogy a modern nyugati társadalmak emlékezetpolitikájának rendkívül fontos eleme, hogy mely áldozati csoportok nyerik el morális értelemben az áldozatnak járó elismerést; így válnak az áldozatnarratívák a vesztesek történetéből a győztesekévé.

* * *

*Fülöp Éva, Kővágó Pál, Benza Málna, Kovács Katalin,
Kelenhegyi Olga Sára*

ÁLDOZAT ÉS MÉG INKÁBB ÁLDOZAT

A kollektíváldozat-szerep zsidó családok
transzgenerációs narratíváiban

„Ugyanakkor a zsidó... de például én *nekem az égvilágon nem volt soha semmi közöm ugye a zsidó közösségekhez, szóval, csak éppen velük együtt szoknak legyilkolni, ha éppen legyilkolnak.*”
(11/1. interjúalany)

A történelem a jelen szolgálatában

A holokausztra irányuló kollektív emlékezeti megközelítések kiemelik, hogy a holokauszt emlékezete az eseményt követő évtizedekben alapvető jelentésváltozáson ment keresztül, mára már az egész emberiség traumájává vált. Enzo Traverso (idézi Assman, 2014, 168.) megfogalmazásában a holokauszt emlékezete a teljes elnyomástól a globális megszállottsáig jutott. Mai felfogásunk szerint a holokauszt az emberi szenvedés és a gonosz morális szimbólumának, az elmondhatatlan borzalmak jelképének tekinthető. A holokauszt reprezentációja, mint az embertelenség metaforája, fontos mércéje lett a későbbi csoportközi traumák megítélésének. Mint történelmi analógia, ma is gyakran használt referenciapont, mint a gonoszság fokmérője (Alexander, 2014).

Napjaink társadalmi-politikai folyamatainak alapvető részévé vált a múltbeli eseményekre irányuló kitüntetett figyelem. A különböző nemzeti, etnikai és vallási csoportok az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb figyelmet szentelnek a kollektív tapasztalatok megőrzésének, elemzésének, átadásának. Természeténél fogva a történelmi emlékezet értékelésekkel terhelt, szubjektív szempontokat kínál, és szorosan kapcsolódik az elbeszélők identitásszükségleteihez. Egyes történészek (pl. Nora, 2014) megállapítják, hogy utóbbi évtizedekben a történelem általános átpolitizálódásának lehettünk tanúi, az aktuális politikai-társadalmi szükségletek nemcsak a személyes élettörténetek konstrukcióját, hanem a hivatalos emlékezeti formá-

kat is áthatják. A szociálpszichológiában a szociális reprezentáció kutatások (pl. Moscovici, 1988; Wagner és Hayes, 2005; Liu és Hilton, 2005) szintén a konstrukciós folyamatok plasztikusságát, a szükségletekhez való igazodását emelik ki. A szociális reprezentációk kialakulása során az élmények, tapasztalások konstrukciója, jelentéssel való felruházása történik. Ez a jelentésadási folyamat azonban sohasem történik légtüres térben. A történelem szociális reprezentációjának kialakításában a jelentésadás elsődlegesen a csoportidentitás kialakításában és fenntartásában játszik szerepet. Másik funkciója a jelenlegi politikai célokhoz való mozgósításban rejlik: a történelem tanításait gyakran használják az emberek politikai nézetek igazolására (Sibley, Liu, Duckitt és Khan, 2008). A szociális reprezentáció narratív megközelítése szerint (pl. Jovchelovitch, 2002, László, 1997, Flick, 1997) a történelem olyan narratívákat kínál, melyek kijelölik az identitás és a társas alkalmazkodás mintázatait (Liu és Hilton, 2005; Liu és László, 2007; Liu és Sibley, 2009). Liu és Hilton (2005) szerint a történelem laikus reprezentációjában meglehetősen nagy egyetértés van abban, hogy melyek tekinthetők a legjelentősebb történelmi eseményeknek, a jelentésükben és a jelen történéseihez való relevanciájuk azonban gyakran vita tárgyát képezi (Reicher és Hopkins, 2001). A történelem folytonosságából gyakran emelünk ki eseményeket és hozunk összefüggésbe hasonlóság alapján a jelenrel (Liu és Hilton, 2005).

A történelmi analógiák használata a későbbi generációknak a jelen csoportközi folyamatainak értelmezésében főként azok morális vonatkozásai miatt érdekesek. Az ún. *morális beskatulyázás*¹ fogalom (Gray és Wegner, 2009) azt a hajlandóságunkat jelöli, hogy személyeket kizárólag bizonyos morális szerepekben tudunk elképzelni. Így gyakran beszélünk gonosztevőről, áldozatokról, hősről, köztes árnyalatok vagy átfedő kategóriák alkalmazása nélkül. A politikai retorikában, a történelmi reprezentációkban és az emberek képzeletében nemcsak személyek, hanem a társas csoportok is gyakran testesülnek meg a státusz, a hatalom és a célok alapján megalkotott szerepkategóriában (pl. Alexander, Brewer és Livingston, 2005). Pozitív sztereotipizálás során más csoportokat szövetségesként észlelünk, negatív sztereotípiák alkalmazása esetén pedig ellenségként, csatlósként vagy barbárként tekintünk rájuk. A népirtások, így a holokauszt kontextusában is a legelterjedtebb szerepfelosztás az elkövető, áldozat és nem beavatkozó hármasa (Hilberg, 1993). Számptalan kísérlet történt időközben ennek a kategorizációnak a differenciálására, így például megkülönböztethetünk külső és belső be nem avatkozókat (Staub, 1997), uszítókat és követőket (Staub, 2002), az elkövetőkkel kollaborálókat, segítő hőseket, aktív ellenállókat és passzív áldozatokat (Oliner és Oliner, 1988) (összefoglalásul lásd Bilewicz és Vollhardt, 2012).

¹ Moral typecasting

A morális sémákban kétségkívül az egyik legkitüntetettebb szerepkör az áldozat szerepé, hiszen a 20. század történelmében az áldozati élmény az egyik meghatározóbb tapasztalat csoportok sokasága számára, a holokauszt eseménye kapcsán mindenképpen ki kell térni az áldozat szerep dinamikájára.

A kollektíváldozat-szerep

Kollektíváldozat-szerepről (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009) akkor beszélünk, ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörrel. Az áldozat élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoport további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulást és tovább adódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban.

Versengő áldozatiság

A nyilvánvaló negatív következmények ellenére az áldozat szerep számtalan előnyt biztosít a pozitív identitás fenntartása szempontjából: morális felsőbbrendűség érzését adja, felment a felelősségvállalás alól, mentesít mások bírálataitól, szimpátiát válthat ki. A morális felsőbbrendűség az áldozat szereppel járó státuszvesztés kiegyenlítését szolgálja. Egyes különösen súlyos veszteségek, melyeket a közösség nem tud feldolgozni, megkövülnek, átadódnak generációról generációra a kollektív emlékezettel és – ahogy Volkan (1997, 2001) fogalmaz – „*választott traumaként*” a csoportidentitás központi elemévé válhatnak. Napjaink atrocitásokkal teli világában az áldozat szerep különösen felértékelődik. Maga az áldozat fogalom az utóbbi évtizedekben jelentősen elterjedt és kiszélesedett, az áldozat narratívák sokszor nem is a valódi áldozatokról szólnak, hanem az áldozat nevében beszélőkről, akik rajtuk keresztül élnek az áldozat pozíció előnyeivel. (Balogh, 2016) A kollektív áldozat szereppel járó előnyökből eredeztethető az a jelenség, amelyet a szociálpszichológiában „*versengő áldozatiságnak*” hívnak (Noor, Brown és Prentice, 2008), melynek során társadalmi csoportok annak bizonyítására törekcszenek, hogy többet szenvedtek, mint a másik csoport, tehát valóságos versengésben állnak az áldozat szerepért. Az áldozatiság ezen koncepciója nyilván azt feltételezi, hogy a szenvedések elismerése egy zéró-összegű játszmának tekinthető, melyben egyik fél csak a másik rovására nyerheti el az áldozat pozíciót. A versengő áldozatiság egyik legfőbb motivációs alapja a szenvedések mások általi elismerésének elnyerése (Noor, Shnabel, Halabi és Nadler, 2012). Amennyiben egy csoport megerősítést kap egyedi áldozat státuszáról, sokkal nyitottabb lesz a konfliktus lezárása, a megbékélés felé, (Simantov-Nachlieli, Shnabel és Halabi, 2015).

Az áldozatiság nárcizmusa

A versengő áldozatiság mögött mindig az összehasonlítás kényszere áll, a sérelmek kizárólagos természetének feltételezése, a saját áldozati szerepből fakadó egoizmus és mítoszteremtés (Noor, Shnabel, Halabi és Nadler, 2012). Kutatásokban (pl. Vollhardt és Bilali, 2015; Bilewicz és Stefaniak, 2013; Fülöp, Kővágó és Czeglédi, előkészületben) a saját trauma egyediségét hangsúlyozó, versengő típusú áldozati szerep mindig erős korrelációt mutat a nárcisztikus, énfelnagyító, azonosulási formákkal. Volkan (1997, 2001) a választott trauma fogalomban szintén annak nárcisztikus természetét emeli ki. Az identitás labilitása, sérülékenységese tehát kulcstényező a történelmi és jelenlegi sérelmekhez való viszonyulásban. Roccas, Klar és Liviatan (2006) a csoporttal való azonosulásban megkülönbözteti a *kötődő* és a *glorifikáló* azonosulást. A kötődő azonosulás jóval kiegyensúlyozottabb csoport-alapú azonosítást jelent, amelyben megfér egymással a csoport szeretete és a csoport hibáinak elismerése. A glorifikáló azonosulás egy elfogult, önfelnagyító azonosulási formának tekinthető, amely a csoport „dicsősége” köré szerveződik, és amelyben fontos a másokkal való állandó, a saját csoport nagyszerűségét hangsúlyozó nyílt összehasonlítás (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy és Eidelson, 2008). Ez az azonosulás azonban nagyon törékeny, hiszen bármilyen saját csoportra vonatkozó negatív információ megingathatja, védekezésre és túlkompensációra készíti a glorifikáló azonosulót. A glorifikáló azonosulók általában hajlamosabbak negatív csoportközi viselkedésre: mások leértékelésére, az eroszak igazolására (Leidner, Castano, Zaiser, és Giner-Sorolla, 2010; Roccas és mtsai., 2006, 2008). A többségi társadalom és cigány kisebbség konfliktusát vizsgáló kutatásunkban (Fülöp, Kővágó és Czeglédi, előkészületben), azok a magyar megkérdezettek, akikben nagyon erősen élt a történelmi áldozattudat, jóval előítéletesebb attitűdöket mutattak a cigányság iránt, és ebben a kapcsolatban a glorifikáló azonosulásnak jelentős közvetítő szerepe. Bilewicz és Stefaniak (2013) lengyel mintán azt találta, hogy a nemzettel erősen azonosuló tagok hajlamosak voltak a holokauszt és a zsidóság szenvedésének tagadására, hogy ezzel megőrizték egyedülálló áldozat státuszukat. Kutatásunkban a megkérdezettek történelmi áldozattudata erősebb antiszemitizmussal járt együtt és ebben elsősorban az erős nemzeti azonosulás közvetített. Eredményeiket a *kollektív nárcizmus* (Golec de Zavala, Cichočka, Eidelson, és Jayawickreme, 2009) fogalmával magyarázzák. Ez a csoport fenyegetett, bizonytalan énképén alapuló identitás természetesen nem enged meg közös áldozattudatot, hiszen ez tovább csökkentené az amúgy is labilis önmeghatározást és előítéletet generál minden identitást tovább fenyegetőnek vélt csoport felé.

Az „exkluzív-inkluzív áldozat” szerep

Az áldozatiságnak pontosan erre a kettős természetére utal Johanna Vollhardt (2009a, 2012) *exkluzív és inkluzív áldozatiság* fogalmi megkülönböztetése. Az exkluzív áldozatiság

a saját csoport szenvedésének egyediségének vélelmét jelenti. Együttjárást mutat ellenséges attitűdökkel és más csoportok politikai kizárásával (Vollhardt és Bileli, 2015). Az exkluzív áldozatiság esetén a csoport csak saját magára, saját narratívájára fókuszál. Választott traumájuk hozzájárul nemzeti, etnikai büszkeség érzetükhöz, glorifikálják csoportjukat, sérelmeiket, mások szenvedéseit kevésbé ismerik el, morális jogosultságot éreznek bármely agresszió elkövetésére, mivel úgy látják, hogy azok saját identitásukat veszélyeztetik. (Bar-Tal és Cehajic-Clancy, 2014).

Az inkluzív áldozatiság (Staub és Vollhardt, 2008; Vollhardt, 2009a) a fentebb leírt exkluzív formával szemben éppen a közös áldozati élmények mentén történő összekapcsolódást, közösség érzést, szolidaritást jelent. Az inkluzív áldozatiság megjelenésének egyik legfőbb alapja a közös saját-csoport identitás kialakítása (lásd Common In-Group Identity Model², Gaertner és Dovidio, 2000), melynek következtében másokat is saját csoportunk tagjaiként tekintünk, és ennek megfelelő pozitív elfogultságokkal kezeljük őket. Ez a közös identitás lehet közös áldozat vagy közös elkövető szerep, bármelyik hozzájárulhat a versengés csökkenéséhez (Shnabel, Halabi és Noor, 2013). Az inkluzivitás érzése például növelhető olyan narratívákkal, melyek megismertetik és közelivé teszik mások szenvedéseit (Vollhardt, 2015). Az inkluzív áldozattudat együtt jár fokozott támogató viselkedéssel (Vollhardt és Bilali, 2015; Vollhardt, Nair és Tropp, 2015; Warner, Wohl és Branscombe, 2014) pozitívabb attitűdökkel más áldozatok iránt és fokozott megbocsátási hajlandósággal csoportközi helyzetben (Shnabel és mtsai., 2013; Cohrs, McNeill és Vollhardt, 2015). Az inkluzivitásnak is vannak persze korlátai, hiszen a hasonlóságok egyoldalú kiemelése identitásfenyegető lehet és tovább ronthatja az attitűdöket vagy nem működik akkor sem, ha kötelességként élik meg (Vollhardt, 2015).

A kollektíváldozat-szerep Magyarországon

A kollektív áldozatiság jelenségét számos nemzeti, etnikai és vallási csoport kontextusában vizsgálták már (pl. Bar-Tal és Cehajic-Clancy, 2014; Schori-Eyal, Halperin és Bar-Tal, 2014; Noor, Brown és Prentice, 2008; Vollhardt, Bilewicz és Oleczowski, 2015). Hazai kutatások széles köre igazolta, hogy a kollektív áldozatszerep a magyar nemzeti identitásnak is szerves részét alkotja (Fülöp, 2010; László és Fülöp, 2011). Különböző történelmi narratívák – történelemkönyvek, személyes történetek, sajtóanyagok, irodalmi művek – automatikus tartalomelemzése empirikus bizonyítékként szolgált arra, hogy a nemzeti történelem-reprezentációban dominál az áldozat perspektíva. Bibó István (1946, 2004) a nemzet történelmének pszichológiai folyamatait elemezve megállapítja, hogy a magyar történelemben megélt háborúk, megszállások a

² Saját csoporthoz kötődő közös identitás.

nemzeti keretek bizonytalanságát, permanens félelmi állapotot, állandó készültséget, beszűkülést, az integritás sérülését vonták magukkal. A sorozatos kudarcok közben nem volt idő konszolidációra, a traumák feldolgozásában a gyászmunka elakadása jellemző, a sérelmek kibeszélhetőségének lehetetlensége pedig önmagában egy további traumatizációhoz vezetett (pl. Gyáni, 2010; Fülöp, 2010). A narratívákban a történetek tartalmában egyrészt a saját csoport szenvedéseinek túlsúlya tapasztalható, másrészt az események elbeszélésének mélyebb implicit rétegei is a kollektív áldozati identitás meglétére utalnak. A narratívumok elemzése során a nyelvi jegyekben felfedezhetők voltak az önsajnálát, a depresszivitás, a félelem és az ellenségesség kifejezései; erős tagadás; kimagaslóan alacsony ágencia a saját csoport cselekedeteiben és elfogult perspektíva. Ezeknek a narratív struktúráknak a történelmi reprezentációkban való átható jelenléte arra enged következtetni, hogy az áldozatiság elemei – a hátrított felelősségvállalás, a perspektíva-váltás képtelensége, az inadaptív érzelmi reakciók – átöröklődnek egyik generációról a másikra és tartósan megőrződnek a nemzet kollektív emlékezetében (összefoglalásul lásd László, 2014).

A morális szerepek és a felelősség kérdése

Az utóbbi évtizedek elterjedt gyakorlata csoportközi konfliktusok esetén, hogy a múltbeli atrocitások elkövetői, azok utódai felé egy elvárás irányul a múlttal való szembenézésre, felelősségvállalásra, az áldozat megkövetésére bocsánatkérések, kompenzációk formájában (Barkan, 2000; Minow, 1998). A megbékéléshez egyik záloga, hogy az elkövetők nyíltan elismerjék felelősségüket (Cehajic-Clancy, 2012). Ez az elismerés azonban sokkal inkább egy kontinuum a teljes tagadás és a teljes elismerés között, mintsem egy kategoriális jelenség (Bilali, 2013). A felelősségvállalást azonban sok a fentiekben leírt jelenség, például a kollektív-áldozat-szerep, vagy a szerepek tisztázatlansága gátolhatja. Az elkövető szerep fenyegetést jelent a pozitív csoportidentitás szempontjából, így különböző felmentős stratégiák, identitásvédő mechanizmusok akadályozhatják a szerep felvállalását. Kutatások (pl. áttekintésért lásd Wohl, Branscombe és Klar, 2006; Branscombe és Miron, 2004) azt jelzik, hogy általában kis mértékben jelenik meg az elkövető szerepeknek és az ezzel járó büntudatnak a kinyilvánítása az ártalmakat elkövető társadalmakban, az elkövetők gyakran élnek legitimáló stratégiákkal bűneink igazolására. Sullivan, Landau, Branscombe és Rothschild (2012) például azt találták, hogy az agresszióval vádolt megkérdozettek gyakran a vádra válaszként azonnal felveszik az áldozat szerepet és saját sérelmeiket versenyeztetik azzal, amit ők okoztak.

Az elkövető oldalról az elkövető szereppel járó felelősségvállalás és hibáztatás elkerülése egyes esetekben éppen az áldozat ellen való fordulást, az áldozat hibáztatásának jelenségét váltja ki. A „*másodlagos antiszemitizmus*” jelenségét a német társadalomban kezdték el empirikusan vizsgálni az utóbbi években (Imhoff és Banse, 2009). A másodlagos antiszemitizmus koncepciójának alapja az a gondolat, hogy a németek által elkövetett atrocitásokra és

az áldozatok szenvedéseire való emlékeztetés a büntudat elkerülésére való késztetést és egy védekező típusú antiszemitizmust vált ki még az 1945 után évtizedekkel született németekben is (lásd Adorno, 1955; Bergmann, 2006).

Az áldozathibáztatás egy másik formájában (Branscombe, Warner, Klar és Fernandez, 2015; Warner és Branscombe, 2012) azt találták, hogy egy sajtóságos, kettős erkölcs figyelhető meg áldozat csoportok és mások viselkedésének megítélésében. Fentebb láttuk Wohl és Branscombe (2008) vizsgálatából, hogy ha saját áldozati múltunkra emlékeztetnek bennünket, hajlamosabbak vagyunk jogosultságot érezni a másoknak való károkozásra, ugyanakkor, ha külső megfigyelőként látjuk mások múltbeli áldozattá válását, akkor azt várjuk el a korábbi áldozat csoportok utódaitól, hogy tanulva elődeik történelmi leckéjéből, magasabb erkölcsi érzéket mutassanak, és kerüljék az agresszív fellépést. A szerzők itt az egyenlőtlen erkölcsi mércék alkalmazására másodlagos viktimizációként utalnak. Vizsgálataikban például a holokauszt felidézése azt váltotta ki a harmadik fél szerepében levőkből, hogy sokkal szigorúbban ítélték meg a zsidó személyeknél a másoknak való segítség elmaradását, az ártalomkozást (Branscombe és mtsai, 2015).

A kollektíváldozat-szerep egyik legsúlyosabb következménye az, hogy a magukat áldozatnak látók gyakran igazolva látják saját agressziójukat mások ellen; az erkölcsi feljogosultság (Schori-Eyal és mtsai., 2014), csökkent büntudat és felelősségérzésük (Wohl és Branscombe, 2008) nyomán maguk válnak agresszorrá. Nem véletlen, hogy a politikai retorikában az áldozat szerepre való hivatkozás éppen a mások elleni agresszív fellépés gerjesztésének egyik legfőbb eszköze, mint ahogy ez a náci propagandabeszédekből is kitűnik (lásd Agora, 2016).

A holokauszt áldozatainak viselkedésének utólagos magyarázatában visszatérő téma az áldozatok felelőssége saját sorsuk alakulásában (összefoglalásul lásd Bilewicz és Vollhardt, 2012). Felmerül, hogy az áldozatok engedelmessége, az ellenük elkövetett agresszióval való alárendelődés mennyire járult hozzá a zsidóság elleni hatalmas méretű destrukcióhoz.

Az áldozatok az atrocitások során nemcsak a szomorúság, tehetetlenség és harag érzelmeit élik meg, hanem sokszor megalázottnak is érzik magukat (Cárdenas, Páez, Rimé, Bilbao és Asún, 2014), melynek nyomán gyakran keletkezik bennük büntudat, szégyen (Martin-Beristain, Páez, Rimé és Kanyangara, 2010). Egy csoport kollektíven megélt traumája után az érzelmek megosztása (Rimé, Kanyangara, Yzerbyt és Paez, 2011) segítheti a pozitív társadalmi nézetek és érzelmi klíma visszaállítását, a szolidaritás érzelmének megélését. Olyan társadalmakban azonban, ahol ez akadályba ütközik, komoly elakadások keletkezhetnek a feldolgozási folyamatban.

Bilewicz és Vollhardt (2012) a be nem avatkozó viselkedés mögöttes folyamatában a társas befolyásolás, mások megítéléstől való félelem és a felelősségmegosztás szerepét azonosíthatják.

A valódi életben gyakran korántsem ennyire egyértelműen definiáltak a szerepek, nem válik el élesen, hogy kik a konfliktusok elkövetői, áldozatai, be nem avatkozó szemlélői, sőt egyes esetekben egy csoport mindkét oldalt megéli, vagyis elkövető és áldozat is egyben (lásd Gray és Wegner, 2009; Noor, Shnabel, Halabi és Nadler, 2012). Ebben az esetben a csoport mind az elkövetők, mind az áldozataik identitás-sérüléseit elszenvedti. Ebben a kettős pozícióban levő csoportoknál azt találták, hogy az áldozat szerep dominánsabb lesz az elkövető oldalon és az ellenségesség esélyeit növeli (SimanTov-Nachlieli és Shnabel, 2014).

A sérelmeken túl....

Megbékélés

Nyugat-Európában elterjedt gondolat, hogy az áldozatoknak túl kell lépniük sérelmeiken és a szenvedést jóvátételnek kell követnie (Branscombe, Warner, Klar és Fernández, 2015). Megbékélésen azt értjük, amikor a két fél pszichológiai hozzáállásában alapvető változás áll be, a korábban egymással szembenálló felek közös elfogadással fordulnak egymás felé (Staub, Pearlman, Gubin és Hagengimana, 2005).

A megbékélés kutatások egyik legmeghatározóbb modelljében, az ún. *szükséglet-alapú megbékélés modellben* (Need-Based Model of Reconciliation, Nadler és Shnabel, 2006, Shnabel és Nadler, 2008; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio és Carmi, 2009) az áldozatok és az elkövetők eltérő igényeire helyezik a hangsúlyt a megbékélési folyamatban. Shnabel és Nadler (2008) amellett érvelnek, hogy egy konfliktus során az áldozatoknak elsősorban az erő, a saját sorsuk felett gyakorolt kontroll- és ágencia-érzetük sérül, így részükről a megbékélési folyamatok során ennek helyreállítására való igény jelenik meg. Az elkövetőknek ezzel szemben utólag a morális közösségből való kizárás fenyegetésével kell szembenézni rosszcselekedetük nyomán, így ők erkölcsi tekintélyük helyreállítására, a tetteik ellenére történő elfogadásra fognak törekedni. A Nadler és Liviatan (2004) által leírt szocio-emocionális megbékélés folyamán pontosan ez történik. Az elkövetők elismerik bűneiket és megkövetik az áldozatokat, mellyel ők megkapják a traumájuk elismerését, az elkövető pedig megbocsátást nyer. A sikeres megbékéléshez elengedhetetlen, hogy az áldozatok a bocsánatkérést őszintének lássák és elfogadják. Ezután jöhet a megbékélés instrumentális útja, melynek során a két csoport folyamatos pozitív érintkezése lehetővé teszi a bizalom visszaállítását.

A megbékélés egyik fő meghatározója az, hogy az egyes felek mennyire érznek közösséget, összekapcsolódást tapasztalataik, önmeghatározásuk szempontjából. Az inkluzív kategóriatagság növelése, a közös csoportidentitás (Wohl és Branscombe, 2005; Cehajic, Brown és Castano, 2008) nagyobb megbocsátáshoz vezet. Ugyanígy az áldozatiságnál is láttuk, hogy az inkluzív áldozati élmények összekapcsolták az egyes csoportokat, a versengő, exkluzív

áldozattudat pedig csökkentette a megbékélés valószínűségét (Noor, Brown, és Prentice, 2008; Bar-Tal és Antebi, 1992). Nagy szerepet játszanak a megbocsátásban a különböző érzelmek (Tam Hewstone, Cairns, Tausch, Maio és Kenworthy, 2007), különösen a bizalom, aminek kialakulásában segít a gyakori és pozitív érintkezés (Cehajic, Brown és Castano, 2008).

A csoportok közötti megbékélés elérése azt implicálja, hogy mindkét fél ismeri, elfogadja a másik narratíváját a történekről és megpróbálnak egy közös értelmezésre jutni a múlttal kapcsolatban (Cehajic és Brown 2010; Bar-Tal 2007). A felelősségvárító viselkedés (Cehajic, Effron, Halperin, Liberman és Ross, 2011) csak növeli a távolságot a két csoport között, felelősségvállalás nélkül nem kezdődhet el valódi párbeszéd, csak bosszúvágy és neheztelés érzése keletkezik az áldozatok részéről.

Megemlékezések

A kollektív megemlékezés lehetővé teszi, hogy részeseivé váljunk a múltban történekeknek, jóvátegyünk azokat, és az áldozatok történetét beleillesszük a kollektív emlékezetbe (Frijda, 1997). Herman (2003) szerint a nyilvános bocsánatkérések, a megemlékezések annak kifejezése a társadalom részéről, hogy elismeri és támogatja az áldozatokat és kinyilvánítja a múltbeli agressziótól való elhatárolódást és az attól eltérő értékeit. Smelser (2004) az áldozatok oldalát emeli a ki a megemlékezésekben: úgy véli ahhoz, hogy a megbékélést megcélzó gesztusok elérjék céljukat, a sérelem elszenvedőinek is elfogadással kell fogadni a kezdeményezéseket. Így elindul a feldolgozás folyamata, a múlt pedig a megemlékezésekkel létrehozott emlényomokon keresztül elérhetővé válik a későbbi generációk számára.

Stone (2005) úgy véli, hogy a holokauszt eseményeinek egyedülállósága és feldolgozhatatlansága miatt a megemlékezések feladata nem a múltban történt események passzív szemlélése, azoknak az elfogadása, hanem sokkal inkább az aktív cselekvésre, a gondolkodásmódváltoztatásra, a múlttal való konfrontálódásra sarkalló üzenetet közvetítése. Az emlékművekben mind az elkövetők, mind az áldozatok azonosítása kulcskérdés a reprezentáció szempontjából. A holokauszt emlékművek esetén komoly zavart okozhat az áldozatok traumájának társadalmi elismerésében és feldolgozásában az áldozatok identitásának elmosása. Másik oldalról, az elkövetők azonosítása körül ugyanígy különböző reprezentációk ütközhetnek az emlékművek kapcsán, ahogy azt Magyarországon a Szabadság téri emlékmű feletti vita nyomán keletkezett heves indulatok mutatták (lásd Hunyady, 2014; Braham, 2015; Ungváry, 2014).

Kovács Mónika (2016), hazai kontextusban, Medgyessy Péter volt miniszterelnök és Mádl Ferenc volt köztársasági elnök hivatalos bocsánatkérő beszédeit vizsgálta. Megállapítja, hogy Medgyessynél a múltfeldolgozás hátrítása, a múlt feltárása helyett egy jövő fókusz jelenik meg, mintha siettetné a múlt lezárását, a felelősségvállalás és az áldozatok megkövetése nélkül, áthárítva így az áldozatokra a megbékélés feladatát. Ezzel szemben Mádl beszédében meg-

jelenik a múlttal való szembenézés, a bocsánatkérés az áldozatoktól, a közös emlékezetközösség felvállalása. A bocsánatkérési gesztusok sikertelensége, a megbékélés elmaradása okaként Kovács kiemeli magának a megemlékezésnek az aktusát, ami fenntarthatja a csoportok közötti határvonalat; ugyanígy a jelenben meglévő negatív, antiszemita attitűdök is hiteltelenné tehetik a bocsánatkérést az áldozatok részéről, hogy a bocsánatkérés csak egy külső elvárásoknak szóló gesztus.

Holokausztemlékezet Magyarországon

A magyarországi holokauszt múlttal való szembenézés tárgyalásánál először rövid kitekintést kell tennünk a nemzetközi emlékezeti tendenciák felé, hiszen előbbi nem értelmezhető az utóbbi ismerete nélkül. Alexander és Margarete Mitscherlich 1967-ben megjelent könyvükben alapos lélektani elemzést kínálnak az akkori német társadalomról a holokauszt és az azzal való szembenézés kérdését illetően. Úgy vélik, a kezdeti tagadás és az elhárítás valóságvesztéshez vezetett, az elfojtott büntudat megakadályozta a valódi gyászt, a szembenézést, az igazi jóvátételt, így megjelent a társadalomban a melankólia, az én kiüresedése, a szeretet német „formáinak”, vagyis a narcisztikus önszeretetnek-öngyűlöletnek és a nagy eszményekhez való rajongó, de a mélyben ugyancsak ambivalens viszonynak a folytonos újratemetése. Ez az egyén szintjén is neurózisokat okozott és a társadalomlélektani problémákhoz vezetett: előállt az erkölcsök relativizálódása, újra feltűntek az előítéletes és intoleráns magatartásformák, a gyűlölködés, a politikai passzivitás és az apátia vagyis a „gyászra való képtelenség” a holokauszt túlélőknél és utódaiknál is. Aleida Assman (2016) hasonlóképpen a német társadalom holokauszthoz való viszonyulásáról kínál társadalomlélektani elemzést. Úgy véli, hogy a második világháborút követő két évtized a tudatos elhallgatás időszaka volt, a 60-as évektől azonban jelentős változások történtek Németországban a holokauszt múlt feldolgozásában. Megjelent egy új nemzedék, akik a bűnökkel való szembenézésre, a felelősségvállalásra készítették az előző generációt az áldozat szerep felvétele helyett. Az ezt követő intenzív megemlékezési hullám a 90-es évekre egy nemzetközi emlékezetközösséggé tágult, amelyben más áldozatok szenvedései is helyet kaptak. A holokauszt az emberiség egyetemes élményévé, morális igazságok közvetítőjévé vált. Aleida Assman (2014) úgy véli, hogy a holokauszt egész emberiségre kiterjedő traumaemlékezete mellett más csoportok nem tudták kollektív szenvedéseiket a nagy nyilvánosság számára elérhető narratívává alakítani, elismerési törekvéseik kevésbé tudtak érvényesülni. Ezekben az országokban a fasizmushoz való viszony, a holokausztra való emlékezés némileg összetettebb, mint más kontextusban (Alexander, 2014).

Ezekben az országokban, így Magyarországon is a háború után a holokauszt mélyen elhallgatott téma volt, Magyarország áldozat léte tabunak számított. A nemzeti emlékezet

sokat foglalkozott a háború eseményeivel, de a kollektív és egyéni emlékezet élesen elvált egymástól. A 70-es évektől lassan elindult egy gyászmunka, melyben egyre több személyes visszaemlékezés került elő és a hivatalos történelmi emlékezet terén is elkezdődött egy műtfeldolgozási folyamat, ez azonban retrospektív jellege folytán csakis szelektív és aktuális identitáspolitiká által befolyásolt lehetett (Gyáni, 2015).

A magyarországi holokauszt emlékezet és antiszemitizmus vizsgálatára sok empirikus munka született az utóbbi évtizedekben (lásd például Murányi, 2006; Csepeli, Murányi és Prazsák, 2011; Csepeli, 2016; Kovács András, 2005, 2008). 2016-ban pedig A holokauszt 70. évfordulójára szervezett konferencia előadásaiból pedig 2016-ban Randolph L. Brahm és Kovács András szerkesztettek egy kötetet *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán* címmel, melyben külön fejezetet szánnak az emlékezetről szóló tanulmányoknak.

Kovács Mónika (2016) több értekezésében elemzi a magyar társadalomban lezajló szociálpszichológiai folyamatokat a holokauszt emlékezet kapcsán. Megállapítja, hogy jelenleg a magyar társadalomban két hivatalos emlékezet él egymás mellett, melyek kioltják egymást. A globális emlékezetkultúra a többi társadalommal együtt Magyarországon is kifejtette hatását. A nemzetközi narratíva átvétele könnyebb egy olyan társadalomban, ahol nincs egységes reprezentáció a történekről, ahol a nemzeti önkritikus felülvizsgálata a múltnak nem történt meg. Az áldozatszerreppel való azonosulás egyre dominánsabb eleme lett az emlékezeti reprezentációknak, és ahogy láthattuk (lásd László, 2014, Fülöp és László, 2011), ma is az. A későbbi generációk részéről sem az elkövetők, sem a be nem avatkozók szerepének tisztázása és az ezért való felelősségvállalás nem jelent meg. Ebben a kommunizmus alatti tabusításnak jelentős szerepe van, amely az elhallgatás által tovább erősítette az áldozatok trauma élményét. A rendszerváltás utáni politika pedig egyre erőteljesebben állította a múlt emlékezetét saját aktuális céljainak szolgálatába. A jelen társadalomban általában tapasztalható egy erőteljes tendencia az emberek részéről a múlt lezárásának szorgalmazására a feldolgozási folyamat elégtelensége ellenére. Kovács Mónika kutatásai (2016) szerint az idősebb, a holokausztról személyes élményekkel rendelkező generáció tudása nem jelenik meg az utódok emlékezetében, a családi kommunikáció jellemzően nem adja át az emlékeket, így a hivatalos emlékezetpolitikának nagy szerepe van az átörökítés folyamatában. Ugyan a hazai holokausztmúlttal való szembenézést megcélzó hivatalos gesztusok (megemlékezések, kárpótlások, bocsánatkérések) a globális folyamatoknak megfelelően mind megjelentek a magyar társadalomban is, ezek azonban nem tudtak hozzájárulni a műtfeldolgozás sikeres előmozdításához. Kovács Mónika (2016) kiemeli ennek hátterében a saját csoport bűneit mentegető vagy akár azokat tagadó lokális hivatalos holokausztemlékezetet. Említi itt a közelmúltban lejátszódó a Terror Háza körüli visszásságokat, a Szabadság téri „német megszállási” emlékmű körüli hatalmas társadalmi vitákat, a 2011-es Alaptörvénynek a magyar felelősséget nyíltan hárító passzusát. Kovács azt is megjegyzi, hogy nemcsak a hivatalos emlékezetben, hanem a tár-

sadalom egészében általában jellemző egy felelősségváró attitűd, melyben a társadalom tagjai felveszik a „kisember” pozícióját, aki nem tud beavatkozni a történelem sodrába, így felelősség sem terheli. Welzer Moller és Tschuggnall (2005) német transzgenerációs narratívákat vizsgálva arra jutottak, hogy a még egy olyan társadalomban is, ahogy erőteljes törekvések történtek a múlttal való szembenézésre és felelősségvállalásra, a későbbi generációk családi narratíváiban felmenőik tettei megszépülnek, az elkövető szerepből hőskökké, ellenállókká vagy áldozatokká transzformálódnak az énvédő emlékezeti torzítások nyomán. Ugyanakkor nemcsak az elkövetők utódai, hanem a korábbi áldozatok leszármazottai is igyekeznek távolodni a múlttól, a harmadik, negyedik generáció identitását már kevésbé határozza meg a holokauszt (Baruch, 2001; Chaitin, 2001 idézi Kovács Mónika, 2016).

A bocsánatkérésnek az elkövetők részéről történő gesztus mellett legalább akkora szerepe van az áldozatok elfogadási hajlandóságának, mindkét oldal közeledése szükséges a sikeres megbékéléshez. A rendszerváltás utáni, Magyarországon tapasztalható antiszemitizmus magas jelentős akadályát képezi a műltfeldolgozásnak és a megbékélésnek. A legutóbbi attitűd-felmérések szerint (Medián, 2014, 2015) a magyar megkérdezetteket általában mérsékelten érdeklik a zsidósággal kapcsolatos ügyek, a megszállási emlékművön kívül kevésbé tudtak a megemlékezési aktusokról. A holokauszt emlékezete és a második világháborús magyar szerepvállalás megítélése igencsak megosztja a lakosságot, a megkérdezetteknek csak fele véli a magyarokat felelősnek, a „napirendre térés” óhaja igen erős. A zsidóellenesség mértékében 2010-ben volt egy számottevő növekedés, azóta nagyjából változatlan szintet mutat, némileg emelkedett az utóbbi években. Pár százalékkal elutasítóbb a magyar minta az európai átlagnál, jelenleg nagyjából a magyar társadalom harmadánál jelenik meg antiszemitizmus. Egyfajta polarizáció jellemző az utóbbi években a szélsőséges attitűdök irányába. Ennek megfelelően nőtt az az áldozathibáztató, a szenvedéseket relativizáló és a múltlezárást szorgalmazó attitűd. A zsidóság iránti ellenszenv a magyar társadalomban nem számít erősnek a más csoportok iránt megnyilvánulóhoz képest, a 2015-ös felmérésben a migránsok megjelenése a kérdőívben erős hatással lehet a többi csoport megítélésére. A Medián elemzői azt emelik ki az eredményekből, hogy a „zsidó” kategóriája a magyar társadalom számára pusztán a másság egyik megnyilvánulása, az általában jellemző idegenellenesség dinamikája található meg mögötte. A tekintélyelvű-konzervatív nézetrendszer, a nacionalizmus, valamint a másság elutasítása azok a tényezők, amelyek pozitív kapcsolatban állnak az antiszemitizmussal. Összességében úgy tűnik, hogy a magyar megkérdezettek válaszaikban meglehetősen következetlennek tűnnek, általános tájékozatlanság jellemzi őket a közügyekkel kapcsolatban (Hann és Róna, 2015, 2016).

A többségi társadalom zsidósághoz és a holokauszt emlékezethez való viszonyulásmódjának áttekintése után most áttérünk a zsidóság szempontjából a holokauszt emlékének átörökítésére és a zsidó identitás formálásában játszott szerepére.

A transzgenerációs traumaátadás narratívái

A trauma generációk közötti átadásának hatalmas szakirodalma van, különösen a holokauszt túlélők és utódaik vonatkozásában. A transzgenerációs kutatások (pl. Felsen, 1998; Sigal és Weinfeld, 1989; Lowin, 1983; Auerhahn és Laub, 1998; Wiseman, Metzl és Barber, 2006) mind kitérnek a családi kommunikációs mintázatok, narratívák szerepére a trauma átadásban. A narratíváknak azért is van fontos szerepe a trauma feldolgozásában, mert egyrészt lehetővé teszik a személy számára az élmény konstrukciójának megváltoztatását, másrészt megoszthatóvá teszi a történeteket. Wohl és van Bavel (2011) eredményei szerint a holokauszt-élmények családon belüli megosztási hajlandósága jelentősen összefügg a transzgenerációs poszt-traumás stressz kialakulásával. Több kutatás kiemeli, hogy a túlélők részéről gyakran volt jellemző az átélt borzalmak megosztásának képtelensége, ami aztán a második generációban is az elbeszélhetetlenség érzetét keltette. Danieli (1998) például a „csend összeesküvéséről” beszél, amely „kettős falként” a túlélők és utódaik közé éket vernek mindkettő fél részéről (Bar-On, 1995). A harmadik generációra irányuló kutatások (pl. Bar-On és mtsai., 1998) azt jelzik, hogy a holokauszt traumája náluk is több témán keresztül kifejti hatását. A transzgenerációs trauma kutatások szerint a túlélők utódainak problémái főleg a szülők érzelmi elérhetetlenségéből (pl. Krystal, 1968; Wardi, 1995), a problémás kommunikációs mintázatokból (pl. Solomon, 1998) vagy a későbbi generációk túlzott bevonódásából erednek (pl. Bar-On, 1995).

Magyarországon a 80-as évektől Virág Teréz (pl. Virág, 1997) kezdett behatóan foglalkozni a leszármazottak lélektani folyamataival. Erős Ferenc és Ehmann Bea (Erős és Ehmann, 1996; Erős, 2001) második és harmadik generációs túlélők narratíváit elemezte a zsidó identitás és a traumafeldolgozás szempontjából. A második generációra jellemző kommunikációs elakadások ellenére a személyek nagyrésze mégiscsak megpróbálkozott a narratív rekonstrukcióval és egy koherens identitás kialakításával. Akármennyire törekedett a társadalmi rendszer elnyomni a történeteket, családon belül mindezek ellenére megtörtént a hordozott terhek „átörökítése” a fiatalabb generációk részére. Egységes volt a másodgenerációban a megkérdozettek között az üldözött, diszkriminált csoporthoz való tartozás tudata, a holokauszt mint meghatározó elem pedig kényszerű jelleggel mindenütt része volt az önmeghatározásnak. A holokauszt ebben az értelemben identitásképző funkcióval bír, összekapcsolja a másodgeneráció tagjait. A szerzők kiemelik, hogy a zsidó csoporttagság a kommunizmus alatt és a rendszerváltás után is egy fenyegető identitás kategóriának számított. Közvetlenül a holokauszt után a társadalmi szintű elhallgatás, a későbbiekben pedig az egyre növekvő antiszemitizmus okozott identitássérüléseket. Ezzel a fenyegetettséggel az interjúk tanúsága szerint a holokauszt túlélők leszármazottai különböző módok, így például a fenyegetettség negligálásával vagy izolációval, csoporthovatartozásuk leplezésével próbáltak megküzdeni. Gyakori elem volt a megkérdozettek között az asszimilációs törekvés, az elfogadás vágya.

Békés Vera A. (2012) oral history jellegű dokumentumok tartalomelemzésével vizsgálja holokauszt túlélők és utódaik narratíváit. Eredményei szerint az átélők az idő múltával a történetekben egyre inkább aktív, individuális ágenssé válnak, ugyanígy a támogatók aktivítása is növekszik a szövegekben, míg a tettesek ágenciája háttérbe szorul. A beszámolóokban szintén növekvő tendenciát mutatnak a kognitív kifejezések és kauzális kapcsolatok kifejezései, amely a magyarázatkeresés, a narratíva sűrűsödésének jelenségét mutatja.

Vizsgálat

A megbékélés mintázatai zsidó családok transzgenerációs narratíváiban

A fenti elméleti megfontolások után kutatásunkban egy feltáró jellegű kvalitatív vizsgálatban mértük fel, hogy a jelenlegi társadalmi körülmények között zsidó családok különböző generációi milyen reprezentációval rendelkeznek a holokausztról, miként látják saját megítélésüket a többségi társadalom részéről, és miként vélekednek az elmúlt évek megbékélési törekvéseiről. Jelen leírásban a megbékélési folyamatokkal kapcsolatos vélekedésre fókuszálunk.

A vizsgálatban holokauszt-túlélőkkel, gyermekeikkel és unokáikkal készített interjúkat elemeztük a csoportközi viszonyok és identitásmintázatok szempontjából. A vizsgálatban résztvevő elsőgenerációs személyek zsidó származásúnak vallották magukat. Az adatok felvétele 2015 ősze és 2016 nyara között zajlott Budapesten. Összesen 11 családot kerestünk félig strukturált interjúinkkal, végül 5 fő adatait ki kellett zárni hiányosságok miatt, így 28 fő került be vizsgálati mintánkba. Az első generációs interjúalanyoknál kritérium volt a vizsgálatba való bekerüléshez, hogy legalább 1933-ban vagy előbb született személyek legyenek, hiszen így lehetnek személyes emlékeik a háborúról és a holokausztról. A második és harmadik generációs minta pedig az ő gyerekeikből és unokáikból állt.

Interjú

Az interjú során Stone, van der Haegen, Luminet és Hirst (2014) belgiumi kutatásában alkalmazott eljárása alapján irányítottan megkérdeztük interjúalanyainkat a háború alatti éhezésről, a német megszállásról és a deportálásokról. Ezeknél az eseményeknél pedig skálán értékelítettük, hogy mennyire érzik úgy, hogy befolyásolni tudták a velük történeteket, mennyit gondolnak az eseményekre, mennyit beszélnek róla.

Saját mintánkon a kérdéssort kiegészítettük egy negyedik résszel, amiben a személyeket a megbékélés különböző témáiról kérdeztük. A zsidósággal szembeni attitűdökre, valamint az észlelt másodlagos antiszemitizmusra vonatkozóan 3-3 kérdést tettünk fel, amire a meg-

kérdezetteknek egy 1-5-ig terjedő skálán kellett választ adniuk, ezeket a kérdéseket Imhoff és Banse (2009) tételei alapján állítottuk össze. Továbbá a *nyilvános bocsánatkérésekről, a megemlékezésekről* és a *kárpótlásokról* alkotott szubjektív véleményeiket, észrevételeket egy nyílt végű kérdéssorozaton keresztül tettük fel a vizsgálati személyek számára. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mit tudnak ezekről a megbékélési gesztusokról, mennyire elégedettek velük, ill. min változtatnának, ahhoz, hogy elégedettséget érezzenek.

Értékelő skálák

Kérdőívünkben (lásd melléklet) feltett kérdéseink alapján megállapítható, hogy a másodgeneráció érzi leginkább, hogy szülei tettek volna azért, hogy másként alakuljon sorsuk, ezt maguk az átélők és a legfiatalabb generáció sokkal kevésbé látja így. Az elvárásoknak megfelelően az átélők gondolnak a legtöbbet az eseményekre, ők is beszélnek róla legtöbbet, a további generációknál ugrásszerűen csökken ezek gyakorisága. A társadalom részéről ellenségeséget, elégtelen támogatást és a trauma elismerésének hiányát is inkább az első generáció érzi, a második és harmadik generáció felé ez fokozatosan csökken. A másodlagos antiszemitizmus észlelésében azonban a harmadik generáció magasabb értéket mutat a többi generációnál, ők gyakrabban számolnak be arról, hogy úgy érzik, hogy a többségi társadalom a zsidóságot hibáztatja a holokauszttal való foglalkozás szükségességéért. Ez is megfelel a szakirodalmi elvárásoknak, hiszen talán a legfiatalabbak érzik a túllépés kényszerét és észlelik ezt a társadalom részéről is.

A megbékélés narratív mintázatai

I. A trauma társadalmi megítélése, csoportközi viszonyok:

Antiszemitizmus, az arra adott reakciók és zsidó identitás

Az interjúkban a legtöbbször megjelenő jegy, mint a megbékélés gátja, a társadalomban jelenleg tapasztalható antiszemitizmus vagy általános idegenellenesség, „zsidózás” említése, az a felett érzett harag, keserűség. Az alanyok 86%-ának a narratívájában megtalálni az antiszemitizmus érzékelésére utaló kifejezéseket.

„arra lenne szükség, hogy másként beszéljenek kisebbségekről, holokausztról, megemlékezésen, zsidóságról, cigányságról, általában szebben kéne beszélni és nem migránsozni, ezek mind ugyanazt keltik” (3. család/1. generáció)

„akkor tanítsuk már úgy a fiainkat, hogy ők ne legyenek szükségszerűen xenofóbok és pontosan tudom, hogyha most is egy külső erő ránk kényszerítene valami ilyet, akkor Magyarországon az emberek 90%-a az engem is vagonírozna, gondolkodás nélkül” (5. család/3. generáció)

„aki nem mert engem elbűjtatni... most magába szálljon, és azt mondja ‘Majd ezentúl már

bátrabb leszek, és szégyellem magam.’, de hát ezt látva, ezt a szörnyűséget, csak növelte az antiszemitizmusát, szóval ez nagyon rossz volt.” (11. család/1. generáció)

Több válaszban visszatérően az antiszemitizmusra, a gyűlölködésre, mint a magyarságban esszenciálisan benne levő jegyre utalnak.

„A magyarok nem tanulnak semmiből, hogy a vériükben van, a génjeikbe van a gyűlölet.” (6. család/1. generáció)

„annyira zsigeri antiszemitizmus él az emberekben... nem lehet kiírtani. Hát olyan természetességgel ütötte fel a fejét újra az antiszemitizmus, mintha soha el se múlt volna, én úgy érzem, hogy az mindig is itt bujkált valahol a mélyben akkor is. De hát voltak évek, amikor erről kvázi nem volt ildomos ugye beszélni; le volt fojtva” (8. család/1. generáció)

„aki itt maradt, az próbált élni és olyanná válni, mint a többiek, azt hitték, azt hittük, hogy ezzel megoldódik a zsidókérdés, ezzel meg lehet oldani a zsidókérdést. Nem lehet megoldani, ez a gyűlölet valami zsigeri dolog” (3. család/1. generáció)

Említik, hogy egyre nyíltabb és intenzívebb lett az utóbbi időben. Többen hangsúlyozták ugyanakkor, hogy a társadalom megosztott ebből a szempontból, nem mindenki előítéletes. Ennek ellentmondásos jellege látszik a következő példán:

„nekem megvan a véleményem a magyar társadalomról... nincs társadalom, hát érted, rengeteg normális ember van” (7. család/1. generáció)

Ellenérzések jelentek meg a szélsőjobboldali csoportok tevékenységével, a nyílt holokauszt-tagadással kapcsolatban. A többségi társadalom bűnbak-képzési tendenciája jelenik meg a következőkben:

„ha egy kicsit is valami elégedetlenség van, na, akkor rögtön sorra kerülünk” (1. család/2. generáció)

Megjelent az interjúkban az antiszemitizmussal összefüggésben a zsidó származás említésével kapcsolatos szorongás, a rejtőzködés kényszere, a zsidó csoportthovatartozás tabu jellege.

„suttogva beszél velem. Odajön és azt mondja, hogy: ‘Tudod, hogy a K. is magunk fajta?’. Itt nincs több ‘Zs.’... Mondhassam azt is, hogy zsidó vagyok. És mondhassam azt is, hogy én nem vagyok zsidó... És nem vagyok ‘Zsé’. (9. család/1. generáció)

„máig bennem egy szorongás van, nem merem megmondani, hogy zsidó vagyok” (10. család/1. generáció)

„állandóan rettegek, amikor ilyen téma szóba kerül” (10. család/2. generáció)

A zsidó csoporttal való azonosulás ambivalenciája szintén jellemző volt. Előfordult, hogy valaki szégyenről számolt be zsidó származásával kapcsolatban.

„*De nem is rakok ki magamra Dávid-csillagot*” (9. család/3. generáció)

„*mostanában nem nagyon azonosulok a magyarral, az európai meg nem azonosul velem... marad ez a kis magány... Ugyanakkor a zsidó... de például én nekem az égvilágon nem volt soha semmi közöm ugye a zsidó közösségekhez, szóval, csak éppen velük együtt szoknak legyilkolni, ha éppen legyilkolnak.*” (11. család/1. generáció)

A fenyegetésekre való válaszként megjelent a narratívákban a társadalmi izoláció, a társadalmi érintkezésnek a szűk, saját csoportra korlátozódó módja. A burookban élés, a többségi társadalomtól való elhatárolódás, a két csoport elkülönülése is többször megjelent az interjúkban.

Inkluzív-exkluzív áldozatiság

Az elszenvedett sérelmek kapcsán interjúalanyaink gyakran spontán módon említették más csoportok („*kitelepítettek, a második világháború nem zsidó áldozatai, a Don-kanyarban elesettek, keresztények a kommunizmus idején*”) múltbeli szenvedését.

„*nagyon örülök, amikor látom, hogy, hogy hát hogy ugyan úgy a falu mártírjainak tartják a zsidó elhurcoltatkat, mint a katonákat mondjuk vagy civil áldozatokat*” (8. család/2. generáció)

„*nagyon átérzem azt, hogy másnak is van vesztesége. És nem zsidó veszteségként éltem meg, hanem háborús veszteségnek az egészet*” (9. család/1. generáció)

„*egyáltalában nem felejtettük el a más áldozatokat... De igazuk van, nagyon gyakran az a látogat, hogy ez hangosabb, és hogy ez Nyugaton is mindig divatosabb*” (11. család/1. generáció)

Az áldozatiság közösségének érzése a mai társadalomban tapasztalható előítéletek szempontjából is megjelent. Többen említették itt a cigányság helyzetével való közösséget, vagy a migránsoknak való segítség erkölcsi kötelességét.

„*az is iszonyatosan zavar, amikor cigányoznak*” (10. család/2. generáció)

„*nem voltam képes, hogy kimenjek a Keletibe és egy ilyen személyes kontaktusban ezt... és akkor ez megint olyan, hogy akkor szégyeltem magam, mert azt gondolom, hogy hát basszus, ha valakinek akkor...*” (7. család/2. generáció)

A magyar társadalomban tapasztalható versengő áldozatiságnak, a sérelmek összemérésének elítélését említették többen.

„*mindenki úgy érzi, hogy az ő hozzátartozója igazán az áldozat. Hát, ahogy szerintem ma van olyan, hogy ‘zsidó, zsidóbb, még zsidóbb’, olyan, hogy ‘áldozat, áldozatabb, még áldozatabb’, olyan nincs*” (9. család/1. generáció)

Az inkluzív áldozatiság elutasítása, az exkluzív áldozattudat is megjelent az interjúkban, páran említették a megemlékezéseknél az áldozatok egybevonásával szembeni ellenérzésü-

ket. Hangsúlyozták a holokauszt egyediségét, mással való összehasonlításának képtelenségét.

„Mert azt mondják, hogy mi is nagyon sokat szenvedtünk és nem képesek azt belátni, hogy más volt.” (8. család/1. generáció)

„voltak más áldozatok is, igen, de nem keverjük a szezont a fazonnal” (5. család/2. generáció)

„én magam is habozok dönteni... hajlok arra, hogy a 250.000 Don-kanyarban elpusztult magyar katonát ugyanúgy áldozatnak tekintsem, mint az elpusztított zsidóságot... Úgyhogy azt, ha az emlékművek összemismásolják a zsidó holokausztot más áldozatok tiszteletével, azt nem tartom tisztességesnek.” (9. család/1. generáció)

II. Bocsánatkérések

A bocsánatkérésekkel kapcsolatban egyetlen alanyunk sem tudott pontosan megnevezni magyar részről történő hivatalos bocsánatkérést. Ha utaltak is ilyenre, mindig kifejezték, hogy nem biztosak benne, nem tudják pontosan, hogy volt-e ilyen. A minta kétharmada (68%) nemzetközi példát említett, és a német példa a magyar bocsánatkérésekkel szembe állítva jelent meg.

„A németek más emberek lettek... tudtak szakítani a múltjukkal, és egy demokratikus ország lett belőlük.” (6. család/1. generáció)

„hogy náci háborús bűnösök gyerekei unokái kérnek bocsánatot... Magyarországon ez elképzelhetetlen.” (8. család/2. generáció)

Abban az esetben, ahogy említettek magyar hivatalos bocsánatkérést, kiemelték annak manipulatív, hiteltelen és kényszerű jellegét. Egyetlen megkérdezett sem fejezett ki maradéktalan elégedettséget. Visszatérő téma a bocsánatkéréseknél, hogy sürgősen vagy lehetetlennek tartják. Nem gondolják, hogy ezt kollektíven és ennyi év távlatából hatékonyan lehet közvetíteni. Főként azok nem, akik antiszemitizmust érzékelnek.

„A bocsánatkérés az tökéletesen hidegen hagy... Tehát az, hogy most én bocsánatot kérek az ország nevében a túlélőktől... mi köze hozzá? Hát ő nem is élt akkor.” (2. család/2. generáció)

„Magyarországon ki kér bocsánatot kitől, tehát hogy ez már nem egy ilyen evidencia.” (7. család/2. generáció)

„nem gondolom, hogy a társadalomnak kellene bocsánatot kérni, merthogy a német kormány meg társadalom ugye sokszor bocsánatot kért, de valójában miért kér bocsánatot, mert nem ők csináltak semmit, hanem a nagyszülei” (1. család/3. generáció)

„egy elvesztett gyerekkort nem lehet visszahozni” (10. család/1. generáció)

A túllépés igénye főleg a harmadik generáció részéről jelent meg:

„Túl sokat beszélünk a zsidók második világháborús szenvedéseiről és elfelejtjük, hogy más

áldozatok is voltak... aki nem érintett ebben a témában, valószínű már tényleg azt mondja, hogy már elég, erről ne beszéljünk ennyit és ne legyen ez minden egyes alkalomkor téma, tehát meg lehet valahogy érteni azt a réteget is, de aki meg érintett benne, az nyilván másképp gondolkodik” (6. család/2. generáció)

Több embernél egész egyértelműen megjelenik az ambivalencia a holokauszt emlékének fenntartása és a múlt lezárása között:

„Azért nem elfelejteni... Mondom én, aki jól elfelejtettem, de igazándiból azt gondolom, hogy nem lenne szabad hagyni” (9. család/2. generáció)

„Ma már nem kellene ennyit a holokausztról beszélgetni, hanem végleg le kéne zárni a múltat... Én úgy gondolom, hogy erről beszélni kell, mert legyen róla mindenféle dokumentum és ez ne halljon el soha, hogy erről mindig tudjanak” (6. család/2. generáció)

„És bocsánatkérést nem tudnék elkívánni... nem! Szóval az, hogy valamilyen hivatalos szervek vagy kormány, vagy valaki olyan, aki jogutódja akkori bűnösöknek, egyszer! egyszer mondja azt, hogy ‘sajnáljuk, hogy magyarok ezt csinálták!’ (9. család/1. generáció)

Az interjúalanyaink egy része a magyar felelősségvállalás hiányát sérelmezte, hangsúlyozták deportálásokban való bűnrészességgel való szembenézés szükségességét.

„És még büszkék is voltak erre, hogy Magyarországon először volt, még nem volt Hitler... Boldogan kiszolgálták.” (7. család/1. generáció)

„Az bosszant, amikor úgy csinálnak, mint hogy ha senkinek semmilyen köze nem lenne ahhoz, ami történt a második világháború kapcsán.” (7. család/2. generáció)

„mi az, hogy jött a megszállás és jöttek a németek és jött a deportálás tehát ez a passzív szerkezet?!” (8. család/2. generáció)

„Tehát a némaság és az elmaszatozás a legjellemzőbb.” (8. család/2. generáció)

„az egész dologgal Magyarország nem nézett szembe, ahogy Németország szembenézett vele és ez egy gyalázat... a magyaroknak kéne bocsánatot kérni. Magyar vonatokkal, magyar csendőrökkel vitték Auschwitzba az embereket.” (10. család/1. generáció)

„semmilyen európai országba ilyen gyorsan össze nem állították akkor a zsidók névsorát, lakását, és olyan gyorsan elindították a marhavagonokat, hogy alig tudták fogadni” (2. család/1. generáció)

Kiemelték többen, hogy a holokauszt nemcsak a zsidóság, hanem az egész nemzet traumája kellene, hogy legyen.

Egyes alanyok kitértek ugyanakkor a zsidóság felelősségére is a deportálásokban. Kritizálták a zsidóság túlzott passzivitását.

„mai napig átkozom, ahogy csak el lehet átkozni valakit, a zsidó tanácsot...ez a, ez az engedelmesség ugye, mindig mindenben?” (8. család/1. generáció)

„aki ki tudott állni a sorsáért, és nem, tehát szembefordult és nem mint a birka, hogy azért ilyenek is voltak igen, volt egy pár...harag is van, hogy nem értem, hogy az én szüleim hogy tudtak '44 után itt maradni és nem elmenni” (10. család/1. generáció)

„szemben az egész magyarsággal és tényleg az összes magyar hülye zsidóval, én tudtam Auschwitzról is” (11. család/1. generáció)

Ugyanakkor megjelenik a túlélők szégyene is.

„van egyfajta lelkiismeret-furdalás egyesekben, hogy ugye ő túlélte, ő megmenekült” (9. család/2. generáció)

III. Megemlékezések, emlékművek

A személyek közel harmada elégedett, szintén közel harmada elégedetlen a magyar emlékművekkel, megemlékezésekkel. Egy részük nem tudott emlékműveket felsorolni, felidézni, mások kettősen viszonyulnak a magyar emlékművekhez. A Szabadság téri emlékmű kizárólag negatív értékeléssel jelent meg szemben a nemzetközi emlékművekkel (berlini, párizsi, varsói). A megemlékezésekre pozitív hazai példaként főként a Cipők a Duna-parton emlékálítást, a botlatóköveket, a Csillagos házak projektet említették legtöbbször. Ezek a pozitív példák főként zsidó közösségektől vagy magánemberektől jövő kezdeményezések voltak, a felülről jövő szerveződéssel szemben tapasztalható volt egy ellenérzés, az állami megemlékezéseket alanyaink kritikákkal illették („gagyi, bohóckodás, teátrális, komolytalan”).

„Hát nem az emlékművekkel van a baj, hát nincsen igazán együttérző társadalom hozzá” (3. család/2. generáció)

Magával a megemlékezéssel néhányan azért elutasítók, mert tartanak a többségi társadalom ellenállásától, a másodlagos antiszemitizmus megjelenésétől.

„célravezetőbb tudna lenni, ha nem lenne ennyi megemlékezés és az nem váltana ki ennyi ellenállást és dühöt” (10. család/2. generáció)

Az iskolai megemlékezésekkel kapcsolatban vegyesek a reakciók, azt hangsúlyozták a megkérdezettek, hogy az akkor hatékony, ha megfelelő tartalommal töltik meg.

IV. Kárpótlások, támogatás

A kárpótlásokkal, segítségnyújtással kapcsolatban alanyaink leginkább nemzetközi, illetve német, amerikai, izraeli zsidó szervezetek segítségére utaltak, ha meg is jelenik hazai anyagi támogatás, annak csekély jellegét vagy megkésett érkezését hangsúlyozzák.

Visszatérő gondolat ennél a kérdésnél az is, hogy a szenvedés, a veszteség nem váltható pénzre, így erre nem is tartanának igényt.

„Nincs olyan kárpótlás, amivel a halottakat fel lehetne támasztani. Bármilyen kárpótlást adnak, bármennyi pénzt, ők akkor is ott haltak meg szörnyű körülmények között.” (6. család/1. generáció)

Néhányan említették, hogy a kárpótlások helyett a párbeszéd megkezdése lenne célravezető.

Megbeszélés

A mai, 21. század eleji magyarországi viszonyok között a zsidó társadalmi kategóriával való azonosulás ugyanolyan nehézségekbe ütközik, mint ahogy azt a több évtizede felvett interjúk narratívái (Erős és Ehmann, 1996; Erős, 2001) akkoriban mutatták. Intenzív diskurzusok zajlanak róla a politikában és a közéletben egyaránt, heves társadalmi reakciók övezik a különböző megemlékezési aktusokat, a társadalmi megbékélés elégtelensége mutatkozik a holokauszt traumájának feldolgozásában. Zsidó családok különböző generációival készített interjúink világosan megmutatják azt az ambivalenciát, amit mind az átélők, mint leszármazottjaik éreznek a megbékélési kísérletek: bocsánatkérések, kárpótlások, megemlékezések kapcsán. A társadalmat átható általános idegenellenesség lehetetlenné teszi a békés együttélés, a múlton való túllépés lehetőségeit, bármennyire is van óhaja erre magának az érintett csoportnak is. Láthattuk, hogy a holokauszt borzalmait átélőkben még él a társadalmi megemlékezés igénye, a későbbi generációk azonban egyre inkább szorgalmazzák a múlt feledését. Wohl, Hornsey és Philpot (2011) modelljében a sikeres megbékélést egy bocsánatkérési gesztus indítja el az elkövetők részéről, melyet elfogadnak az áldozatok, és elkezdődik a közös múltértelmezés kialakítása, a jóvátétel folyamata, mindezek után következhet csak a történeteken való túllépés és a pozitív együttélés.

Láthatjuk, hogy a holokauszt traumájának hazai feldolgozási folyamatában szinte egyik lépés sem teljesült maradéktalanul. Alanyaink közül senki nem tudott pontosan felidézni magyar bocsánatkérési gesztust, annak ellenére, hogy több ilyen hivatalos gesztus történt politikai vezetők részéről az elmúlt években. Ez fakadhat egyrészt abból, hogy az áldozatok motiváltak a bocsánatkérések elfelejtésére, hiszen azok a trauma feledéséhez, az áldozat pozíció elvesztéséhez vezethetnek, ami kétségbe vonná az elszenvedett és még fel nem dolgozott üldöztetések súlyosságát. Másrészt eredhet abból is, hogy a bocsánatkéréssel megcélzott áldozatok valóban üresnek, hiteltelenek, a bocsánatkérők érdekeit szolgálónak tartják ezeket a megnyilvánulásokat. A bocsánatkérés paradox hatása (Blatz és mtsai, 2009; Zaiser és Giner-Sorolla, 2013), hogy a valamikori elkövetők érezhetik úgy, hogy ezzel felmentést kaptak a múltbeli bűnökért és nem érzik a továbbiakban az áldozatok megkövetésének kötelességét és nem is törekednek a továbbiakban a jóvátételre. Az áldozatokra hárítják a felelősséget a bocsánatkérés elfogadásában. Az interjúkban meg is találtuk az áldozatok részéről a megbocsátásra irányuló nyomást, melyet egyesek el is fogadnak és annak ellenére, hogy nem tartják

kielégítőnek a bocsánatkérést, mégis a túllépést szorgalmazzák. A bocsánatkérés ebben az esetben csak egy kifelé, a nemzetközi közösség felé irányuló látszatgesztus, ami a morális közösségbe való visszafogadás célját szolgálja (Shnabel és Nadler, 2008) és nem az áldozatok kiengesztelésének szándéka, ennek következtében az áldozatokban nem vált ki valódi megbocsátást. Megkérdezett személyeink ebben is ambivalensek: úgy érzik, hogy ennyi év távlatából az ilyen kollektív bocsánatkérésnek nincs értelme, ugyanakkor mégis kifejezik igényüket a megkövetés valamilyen formájára. Ezek a megkésett bocsánatkérési aktusok nem érik el a céljukat, az áldozatok sérelmeit nem oldják fel, akik a traumát így hordozzák tovább magukkal. A megemlékezésekkel kapcsolatban szintén ez a kettősség figyelhető meg alanyaink válaszaiban. Smelser (2004) az emlékműveket és múzeumokat úgy definiálja, mint a feldolgozásnak az egyik lehetséges hosszú távú eredményét, tehát az emlékműveknek valahol a feldolgozott, konszenzusos emlékezetet kellene tükrözniük. Ugyanakkor, ha a megemlékezéseket eszközként használjuk, amelyben az aktuális politika emlékezet-felfogása kap teret, akkor ellenállásba ütközik ezek elfogadása. Ezért is megosztott a magyar emlékművek értékelése. A Szabadság téri emlékmű vita kapcsán életre kelt versengő reprezentációk ebben az esetben meg is testesülnek a téren egymással szemben álló hivatalos és személyes megemlékezés objektumaiban. A „német megszállási” emlékmű az áldozatok részéről szimbóluma a különböző múltértelmezéseknek, a tettekért való felelősség hártásának és a jelenben tapasztalt ellenségességnek.

A megemlékezés egyéb formáiban, például a holokauszt emléknaphoz, a holokauszt oktatáshoz nagyon hasonló volt az interjúban résztvevő személyeink viszonyulása. Hiába van tehát holokausztoktatás, azt nem tartják feltétlen hatékonynak és célravezetőnek.

A többségi társadalom részéről elmaradt kielégítő megemlékezési formák helyett a zsidóság megteremtette magának a számára megfelelő megemlékezési módokat. Érdekes itt megemlíteni még a társadalom részéről megjelent ellenemlékezet spontán megnyilvánulásaként azt a családi narratíva gyűjteményt, amely „A holokauszt és a családom” nevű Facebook-csoport bejegyzéseiből jött létre, végül kötetként meg is jelent ugyanezen a címen 2015-ben a Park Könyvkiadó gondozásában (Fenyves, Szalay, 2015). Ezeknek a belülről jövő pozitívnak ítélt kezdeményezéseknek (pl. botlatókövek) azonban szembe kell nézni azzal a nehézséggel, hogy továbbra is csak az egyik fél emlékezetét képviselik és nem alakítanak ki közös emlékezetet a társadalom egészében. A megbékélés feltételeként láthattuk a közös eseményértelmezések, narratívák kialakításának szükségességét, de láthatjuk, hogy zsidó megkérdezetteink is sokszor a többségi társadalom, a magyar társas kategória ellenében fogalmazzák meg reprezentációikat. A megbékélés sikerességéhez a békéltető gesztusok elfogadására is szükség van.

A jelenlegi magyar társadalomban az „el-nem-ismerés” nemcsak a védekező történelem-reprezentációban, hanem a jelenleg tapasztalható antiszemitizmuson keresztül is megmutatkozik, amelyet a különböző emlékművek és megemlékezésektől függetlenül is észlelnek az

zsidó csoport tagjai. Interjúalanyainak többször utaltak a magyarságban levő idegengyűlölet esszenciális jellegére, ami azt jelzi, hogy még csak nem is tudják elővételezni a békés együttélés narratíváját. Folyamatos ellentmondásban nyilatkoznak meg a holokauszt-emlékezetről, amelynek oka egyfelől a személyes és globális emlékezet keveredése, a közös történelmi reprezentáció hiánya lehet. Az erősödő távolodás és a saját csoportszintű múlt reprezentációhoz való ragaszkodás következtében nem alakulhat ki olyan közös emlékezés, amely elősegíthetné a megbékélést. Ahogy láttuk, a közös értelmezések kialakításának feltétele az elkövetők részéről bűneik bevallása (Wohl, Hornsey és Philpot, 2011). Világos, hogy az elkövető csoport tagjainak jelentős lépéseket kell tennie a múltbeli tettekkel való megbékélés érdekében, ugyanakkor ez ilyen mértékű antiszemitizmus mellett elképzelhetetlennek látszik. Nem csoda hát, hogy maguk az áldozatok sem tudják pontosan megfogalmazni, hogy mivel lehetne őket megbékíteni, a velük történeteket kompenzálni.

Eredményeink arra utalnak, hogy alanyaink számára a zsidó identitás továbbra is fenyegetett jellegű, sok esetben szorongással élnek meg a zsidó csoporthoz való tartozást és erre sokak még ma is izolációval reagálnak, ami pedig csak tovább szélesíti a különböző társadalmi csoportok közötti szakadékot. A jelenleg Magyarországon tapasztalható antiszemitizmus nyomán kialakuló félelem, neheztelés miatt sokan kialakítják a többségi társadalomtól való elkülönülés formáit. A többségi társadalommal való közös kategóriatagság helyett így kialakulhat más üldözött csoportokkal való szolidaritás vagyis a kirekesztettség nyomán fellépő inkluzív áldozatiság. Jól tudjuk azonban az áldozatszerep kutatásokból, hogy a sérelmek legalább ugyanilyen könnyen fordulhatnak át mások iránti agresszióba, még tovább fokozva a társadalmi csoportok közötti feszültségeket. A többségi társadalom általi elutasítottság megélésének egy másik vetülete lehet az áldozathibáztatás internalizálása, vagyis az önvád. Aleida Assmann (2016) három modellt ír le a sérelmek versenyeztetésének elkerülésére. Úgy véli, hogy az inkluzív áldozatiság, melyet az áldozatszerep kutatások is említenek, az elkövetők felelősségének elmosásának veszélyét hordozza. Az összekapcsolt vagy többirányú emlékezet – Micheal Rothberg modellje – minden emlékezőközösséget magába foglal, az egyes kiemelkedő traumákat pedig modellként tekinti a többi trauma számára, amely így szolidaritást teremt a csoportok között. Assman azonban a dialogikus emlékezet megoldását javasolja, amelyben áldozatok és elkövetők elismerik egymás szempontjait és saját emlékezetükbe integrálják a másik traumáit. A magyarországi versengő emlékezetrepresentációk azonban egyelőre nem teremtik meg a dialógikus emlékezet kialakításának lehetőségét.

Alanyaink válaszaiban gyakori volt az ambivalencia az áldozat szereppel való azonosulásban: egyrészt megjelenik bennük a trauma elismerése és a feldolgozás iránti igény, ugyanakkor tartanak a társadalom elutasításától, az áldozathibáztatástól. A zsidó kisebbség részéről sokkal inkább meg kell harcolni a sérelmek elismerésért, az áldozat szerepért egy olyan társadalomban, amely maga is áldozatként definiálja magát. Hiába jelöli ki számunkra a globális

emlékezet az áldozat szerepet, ha a lokális emlékezet ennek ellentmond. Láthatjuk ebből, hogy ezek a morális szerepeknek a kijelölése korántsem olyan egyértelmű, a szerepek definíciója az egyes csoportok konstrukciós folyamatain alapul. Azokban a helyzetekben, ahol nem tisztázottak az egyes felek kötelességei és jogai sem, a történelmi sérelmekben a felelősség és a jóvátétel kérdései megoldatlanok maradnak (Gross, 2001 idézi Vollhardt, 2012), a felelősségvállalás hátráltatása gyakran átcsúszik áldozathibáztatásba és ellenségességbe. Különösen érvényes ez azokban a kultúrákban, ahol az áldozat szerep alapvető eleme a többségi csoport-identitásnak (Bar-Tal és mtsai., 2009). A magyar történelmi reprezentációkra irányuló korábbi kutatások (László, 2005, 2014) a magyar nemzeti identitásban a kollektíváldozat-szerep meglétét mutatják. Magyarországon ez az egész nemzetre kiterjedő áldozat-identitás különösen bonyolulttá teszi a kisebbségi csoportok sérelmeihez való viszonyulást, különösen azoknál az eseményeknél, ahol részben a többségi társadalom felelős ezekért a sérelmekért.

Eddigi kutatások szerint a versengő áldozatiság nemcsak egymással konfliktusban levő feleknél jelenik meg (pl. izraeliek és palesztinok, lásd Noor és mtsai., 2012), hanem akár egymástól független kisebbségi csoportok között is, melyek a többségi társadalom elismeréséért versengenek egymással (pl. a gyarmatosítás afrikai és a holokauszt zsidó áldozatai Belgiumban; lásd De Guissme, Licata De Guissme, Licata, Bilewicz, Fülöp, Kővágó, Petrovic, előkészületben). Magyar és lengyel mintán pedig azt találtuk (De Guissme, Licata, Bilewicz, Fülöp, Kővágó, Petrovic, előkészületben), hogy akár a többségi társadalom és egyes kisebbségi csoportok között is előfordulhat a versengő áldozatiság jelensége. Magyar kontextusban azt tapasztaltuk, hogy akik szemében a kommunizmus áldozatainak elismerése a zsidóság traumája miatt szorul háttérbe, vagyis akik versengő áldozattudatot mutatnak, sokkal hajlamosabbak antiszemita attitűdökre. Az identitás labilitása, sérülékenysége tehát kulcstényező a történelmi és jelenlegi sérelmekhez való viszonyulásban.

Kutatásunkban egyértelműen megjelenik zsidó személyek narratíváiban, hogy milyen nehézségeket okoz számukra a többségi társadalom felelősség-hárító, saját áldozatiságot hangsúlyozó viszonyulásmódja. A magyar többségi társadalom részéről megjelenő versengés az áldozat szerepért és a saját áldozatiság exkluzív szemlélete hozzájárul ahhoz, hogy a kisebbségi csoportok, így a zsidóság traumája elváljék a többség ügyeitől és a megfelelő elismerés hiányában továbbra is az identitás alapja lesz a későbbi generációk számára. A csoportok közötti határvonalak pedig kiszolgáltatják a múltból való megemlékezést az aktuálpolitikai érdekeknek. Abban, hogy megtörténjen mások áldozat élményének elismerése, a közös erkölcsi közösség kialakítása, segíthet legalább a viszonyok komplexitásának elismerése, mások szenvedésének meghallgatására való nyitottság. Az ún. *stratégiai inkluzív áldozatiság* (Cohrs, McNeill és Vollhardt, 2015), melyben más áldozatok felé fordulás inkább csak névleges és főként a múltfeldolgozásra irányuló nyomás alakítja ki, különösen valószínű olyan csoportoknál, melyek saját szenvedése sem feldolgozott és saját státusza is instabil és fe-

nyezetett. A *külső csoportok felé irányuló inkluzív áldozatiság* (Cohrs, McNeill és Vollhardt, 2015) azonban a kisebbségi csoportok egyenlő jogainak valódi támogatását jelenti, szenvedéseik elismerését és áldozat pozícióból való kimozdulásuk elősegítését. Úgy tűnik, az általunk megkérdezett zsidó személyek a megbékélési kísérleteket, az ő áldozat történeteikre irányuló figyelmet inkább stratégiai inkluzív áldozatiságként élik meg, amelyben az áldozatok megkövetése főként a globális közösségnek és a morális imázs megőrzésének szól. Ez a politikusok által képviselt, nyugati minta alapján átvett, globalizált, ritualizálódott, intézményesített forma létezik napjainkban Magyarországon is mind a megemlékezések, mind a bocsánatkérések terén, melyet azonban nem sikerült adaptálni a nemzet egyedi történelmi tapasztalataihoz és az itteni társadalmi csoportok identitásszükségleteihez.

IRODALOM

- Adorno, T. W. (1955). Schuld und Abwehr. In: Pollock, F. (szerk.), *Gruppenexperiment*. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 278-428.
- Agora, Zs. (2016). Áldozatból agresszor. Náci propagandabeszédek történeti-pszichológiai kontextusban In: Balogh, L. L., Valastyán, T. *Az áldozat reprezentációi*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 291-314.
- Alexander, J. C. (2014). Holokauszt és trauma: Morális univerzalizmus Nyugaton In: Szász, A., Zombory, M. (szerk.), *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*. Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 66-144.
- Alexander, M. G., Brewer, M. B., Livingston, R. W. (2005). Putting stereotype content in context: Image theory and interethnic stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(6), 781-794.
- Assman, A. (2014). A holokauszt – globális emlékezet? Egy új emlékezetközösség kiterjedtsége és korlátai. In: Szász, A., Zombory, M. (szerk.), *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*. Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 167-184.
- Assman, A (2016). *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.
- Auerhahn, N. C., Laub, D. (1998). Intergenerational memory of the Holocaust. In Danieli, Y. (szerk.), *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Plenum Press, 21–41.
- Balogh, L. L. (2016). Az emlékezetpolitika és az áldozat elbeszélései In: Balogh, L. L., Valastyán, T. *Az áldozat reprezentációi*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 361-384.
- Barkan, E. (2000). *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*. New York: Norton.
- Bar-On, D. (1995). *Fear and Hope: Three Generations and the Holocaust*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Bar-On, D., Eland, J., Kleber, R. J., Krell, R., Moore, Y., Sagi, A., Soriano, E., Suedfeld, P., van der Velden, P.G., van Ijzendoorn, M. H. (1998). Multigenerational perspectives on coping with the holocaust experience: an attachment perspective for the developmental sequelae of trauma across generations. *International Journal of Behavioral Development*, 92, 315-338.
- Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50, 1430-1453.
- Bar-Tal, D., Antebi, D. (1992). Siege Mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 251-275.
- Bar-Tal, D., Cehajic-Clancy, S. (2014). From collective victimhood to social reconciliation: Outlining a conceptual framework. In Spini, D., Elcheroth, G., Corkalo Biruski, D. (szerk.), *War, Community and Social Change: Collective Experiences in the Former Yugoslavia*. New York: Springer, 125-136.
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Red Cross Review*, 91, 229-277.
- Békés, V. A. (2012). *Trauma és narratíva*. Budapest: Ad Librum Kiadó.
- Bergmann, W. (2006). Nicht immer als Tätervolk dastehen – Zum Phänomen des Schuldabwehr-Antisemitismus in Deutschland. In: Ansorge, D. (szerk.), *Antisemitismus in Europa und in der arabischen Welt*. Paderborn-Frankfurt, Germany: Bonifatius Verlag, 81–106.
- Bibó, I. (1946; 2004). A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Uő: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető.
- Bilali, R. (2013). National narrative and social psychological influences in Türks' denial of the mass killings of Armenians as genocide. *Journal of Social Issues*, 69, 16-33.
- Bilewicz, M., Stefaniak, A. (2013). Can a victim be responsible? Antisemitic consequences of victimhood-based identity and competitive victimhood in Poland. In: Bokus, B. (szerk.), *Responsibility: An Interdisciplinary Perspective*. Warszawa: Lexem.
- Bilewicz, M., Vollhardt, J. R. (2012). Evil transformations: Psychological processes underlying genocide and mass killing. In Golec De Zavala, A., Cichocka, A. (szerk.), *Social Psychology of Social Problems. The Intergroup Context*. New York: Palgrave Macmillan, 280–307.
- Braham, R. L. (2015). Magyarország: hadjárat a holokauszt történelmi emlékezete ellen. In: Braham, R. L., Kovács, A. (szerk.), *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán – Történelem és emlékezet*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 229-261.
- Braham, R. L., Kovács, A. (2016). *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán – Történelem és emlékezet*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó
- Branscombe, N. R., Miron, A. M. (2004). Interpreting the ingroup's negative actions toward another group: Emotional reactions to appraised harm. In: Tiedens, L. Z., Leach, C. W. (szerk.), *The Social Life of Emotions*. New York: Cambridge University Press. 314-335.
- Branscombe, N. R., Warner, R. H., Klar, Y., Fernández, S. (2015). Historical group victimization entails moral obligations for descendants. *Journal of Experimental Social Psychology*, 59, 52-64.
- Cárdenas, M., Páez, D., Rimé, B., Bilbao, Á., Asún, D. (2014). Personal emotions, emotional climate, social sharing, beliefs, and values among people affected and unaffected by past political violence. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol 20(4), 452-464.

- Čehajić, S. (2012). Coming to terms with the past marked by collective violence: the question of collective (moral) responsibility. In: Simic, O., Volcic, Z. (szerk.), *Peace Psychology in the Balkans*. Springer, 235-244.
- Čehajić, S., Brown, R. J. (2010). Silencing the Past: effect of intergroup contact on acknowledgment of ingroup atrocities. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 190-196.
- Čehajić, S., Brown, R. J., Castano, E. (2008). Forgive and forget. Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29, 351-367.
- Čehajić, S., Effron, D., Halperin, E., Liberman, V., Ross, L. (2011). Affirmation, Acknowledgment of Ingroup Responsibility, Group-based Guilt, and Support for Reparative Measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 256-270.
- Cohrs, J. C., McNeill, A., és Vollhardt, J. R. (2015). The two-sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21, 634-647.
- Csepeli, Gy., Murányi, I., Prazsák, G (2011). *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon*. Budapest: Apeiron Kiadó.
- Csepeli, Gy. (2016). *A meg nem gondolt gondolat*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Danieli, Y. (1998). Introduction: History and Conceptual Foundations. In: Danieli, Y. (szerk.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press, 1-17.
- De Guissem, L. Licata, L. Bilewicz, M., Fülöp, É., Kővágó, P., Petrovic, N. (előkészületben). From lack of recognition to competitive victimhood.
- Erős F., Ehmán B. (1996). Az identitásfejlődés tükröződése az önéletrajzi elbeszélésben. In: Erős F. (szerk.), *Azonosság és különbség*. Budapest: Scientia Humana.
- Erős F. (2001). Narratív rekonstrukciók és identitás-stratégiák a holocaust utáni második generációban. In: Bárdos K., Kardos, P. (szerk.), *Diszkrimináció és üldöztetés. Hatások és következmények*. Budapest: Animula, 51-68.
- Felsen, I. (1998). Transgenerational transmission of effects of the Holocaust: The North American research perspective. In: Danieli, Y. (szerk.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press, 43-68.
- Fenyves K., Szalay M. (2015). *A holokausz és a családom*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Flick, U. (1995). Social Representation. In: Smith, J. A.–Harré, R.–Van Langhove, L. (szerk.), *Rethinking Psychology*. London: Sage, 70–96.
- Frijda, N. H. (1997). Commemorating. In Pennebaker, J. W., Paez, D., Rimé, B.. (szerk.), *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*. Hillsdale, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates, 103-127.
- Fülöp, É. (2010). *A történelmi pálya és a nemzeti identitás érzelmi szerveződése*. PhD értekezés, PTE.
- Fülöp, É., Kővágó, P., Czeglédi, E. (előkészületben). A történelmi sérelmek és a kisebbségi csoportokkal szembeni intolerancia összefüggései.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F. (2000). *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia: Psychology Press.

- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97.6, 1074-1096.
- Gray, K., Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 505.
- Grossman, C. (1988). *The Underground Army: Fighters of the Bialystok Ghetto*, New York. Holocaust Library.
- Gyáni, G. (2010). *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Gyáni, G. (2015). A holokauszt magyar emlékezete In: Braham, R. L., Kovács, A. (szerk.), *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán – Történelem és emlékezet*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 187-198.
- Hann, E., Róna, D. (2015). *Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban – kutatási jelentés* [a 2014. év november-decemberi felmérésről]. Medián, 2015.
URL: http://tev.hu/wp-content/uploads/2014/04/Median_TEV_antisemitizmus-tanulmany_2014_HU.pdf (Letöltés dátuma: 2016. november 29.)
- Hann, E., Róna, D. (2016). *Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban – kutatási jelentés* [a 2015. év novemberi felmérésről]. Medián, 2016.
URL: http://www.median.hu/kepek/upload/2016-04/antisemitizmus_tanulm%C3%A1ny_sajtt%C3%A1j.pdf (Letöltés dátuma: 2016. november 29.)
- Herman, J. (1997/2003). Trauma és gyógyulás. *Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest: Háttér – Kávész – NANE.
- Hilberg, R. (1993). *Perpetrators, Victims és Bystanders: The Jewish Catastrophe 1933-1945*. New Haven: Yale University Press.
- Hunyady, Gy. (2014). Visszatekintés a jelenből, In: Hunyady Gy, Török, L. (szerk.), *Történelem és emlékezet: Egy akadémiai ülészak előadása*. Budapest: Kossuth Kiadó, 9-26.
- Imhoff, R., Banse, R. (2009). Ongoing victim suffering increases prejudice: The case of secondary anti-semitism. *Psychological Science*, 20(12), 1443-1447.
- Jovchelovitch, S. (2002). Social representations and narratives: Stories of the public life in Brazil. In: J. László and W. Stainton-Rogers (szerk.), *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: New Mandate, 47-58.
- Klar, Y., Schori-Eyal, N., és Klar, Y. (2013). The “never again” state of Israel: The emergence of the Holocaust as a core feature of Israeli identity and its four incongruent voices. *Journal of Social Issues*, 69(1), 125–143.
- Kovács, A. (2005). *A kéznél levő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. Budapest: Polgart Kiadó.
- Kovács, A. (2008). *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kovács, M. (2016). *Kollektív emlékezet és holokauszt múlt*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Krystal, H. (1968). *Massive Psychic Trauma*. New York: International Universities Press.
- László, J. (1997). Narrative organisation of social representations. *Papers on Social Representations*, 6, (2), 93–190.

- László, J. (2005). *A történetek tudománya*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- László, J. (2014). *Történelem történetek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- László, J., Fülöp É. (2011). Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep. *Pszichológia*, 31(3), 295-315.
- Leidner, B., Castano, E., Zaiser, E., Giner-Sorolla, R. (2010). Ingroup glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 1115-1129.
- Liu, J. H., és Sibley, C. G. (2009). Culture, social representations, and peacemaking: A symbolic theory of history and identity. In C. Montiel és N. Noor (szerk.), *Peace psychology in Asia*. London: Springer, 21-39.
- Liu, J. H., Hilton, D. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 1-21.
- Liu, J. H., László, J. (2007). A narrative theory of history and identity.: Social identity, social representations, society and the individual. In: G. Moloney, Iain Walker (szerk.), *Social Representations and History*. Palgrave-Macmillan, 85-107.
- Lowin, R. G. (1983). Cross-generational transmission of pathology in Jewish families of Holocaust survivors. *Dissertation Abstracts International*, 44(11), 3533B.
- Martin-Beristain, C., Páez, D., Rimé, B., Kanyangara, P. (2010). Psychosocial effects of participation in rituals of transitional justice. *Revista de Psicología Social*, 25, 47– 60.
- Minow, M. L.(1998). *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History After Genocide and Mass Violence*. Beacon Press.
- Mitscherlich A, Mitscherlich, M. (1967/2014). *A gyászolásra képtelenül. A közösségi viselkedés alapjai*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In: R.M. Farr és S. Moscovici (szerk.), *Social representations*. Cambridge University Press.
- Nadler, A., és Liviatan, I. (2004). Intergroup reconciliation process in Israel: Theoretical analysis and empirical findings. In: Branscombe, N. R., Doosje, B. (szerk.), *Collective guilt: International perspectives*. Cambridge University Press, 216-235.
- Nadler, A., Liviatan, I. (2006). Intergroup reconciliation: Effects of adversary's expressions of empathy, responsibility, and recipients' trust. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 459–470.
- Noor M, Shnabel N, Halabi S, Nadler A. (2012). When suffering begets suffering: the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review* 16(4):351-74.
- Noor, M., Brown, R., Gonzalez, R., Manzi, J., Lewis, C. A. (2008). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 819-832.
- Noor, M., Brown, R., Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of inter-group reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481-495.
- Nora, P. (2014). A politikától veszélyeztetett történelem In: Szász, A., Zombory, M. (szerk.), *Transznacionális politika és a holokauszt emlékeztörténete*. Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 51-63.

- Oliner, S. P., Oliner, P. M. (1988). *The altruistic personality: rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: The Free Press.
- Philpot, C. R. and Hornsey, M. J. (2011). Memory for intergroup apologies and its relationship with forgiveness. *European Journal of Social Psychology*, 41, 96–106.
- Reicher, S. D., Hopkins, N., (2001). *Self and Nation: Categorization, Contestation, and Mobilisation*. London: Sage.
- Rimé, B., Kanyangara, P., Yzerbyt, V., Paez, D. (2011). The impact of Gacaca tribunals in Rwanda: Psychosocial effects of participation in a truth and reconciliation process after a genocide. *European Journal of Social Psychology*, 41, 695–706.
- Roccas, S., Klar, Y., Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., Halevy, N., Eidelson, R. (2008). Towards a unifying model of identification with groups: integrating theoretical perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 280-306.
- Schori-Eyal, N., Halperin, E., Bar-Tal, D. (2014). Three Layers of Collective Victimhood: Effects of Multileveled Victimhood on Intergroup Conflicts in the Israeli-Arab context. *Journal of Applied Social Psychology*, 44, 778-794.
- Shnabel, N., Halabi, S., Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867-877.
- Shnabel, N., Nadler, A. (2008). A needs-based model of reconciliation: Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 116-132.
- Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F., és Carmi, D. (2009). Promoting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimized and perpetrating group members: The Needs-Based Model of Reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1021-1030.
- Sibley, C. G., Liu, J. H., Duckitt, J., és Khan, S. S. (2008). Social representations of history and the legitimisation of social inequality: The form and function of historical negation. *European Journal of Social Psychology*, 38(3), 542-565.
- Sigal, J. J., Weinfeld, M. (1989). *Trauma and rebirth: Intergenerational effects of the Holocaust*. New York: Praeger.
- SimanTov-Nachlieli, I., Shnabel, N. (2014). Feeling both victim and perpetrator: Investigating duality within the needs-based model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40, 301-314.
- SimanTov-Nachlieli, I., Shnabel, N., és Halabi, S. (2015). Winning the victim status can open conflicting groups to reconciliation: Evidence from the Israeli-Palestinian conflict. *European Journal of Social Psychology*, 45, 139-145.
- Smelser, N. J. (2004). Psychological trauma and cultural trauma. In Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. (szerk.), *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press.
- Solomon, Z. (1998). Transgenerational effects of the Holocaust. In Danieli, Y. (szerk.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum, 69-83.

- Staub, E. (1997). The psychology of rescue: Perpetrators, bystanders and heroic helpers. In: Michalczyk, J. (szerk.), *Resisters, Rescuers and Refugees: Historical and Ethical Issues*. Kansas City: Sheed and Ward.
- Staub, E. (2002). Perpetrators, bystanders and heroic helpers. In Newman, L., Erber, R. (szerk.), *Social psychological contributions to the understanding of the Holocaust*. New York: Oxford University Press.
- Staub, E. és Vollhardt, J. (2008). Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after experiences of personal and political victimization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 267-280.
- Staub, E., Pearlman, L. A., Gubin, A., Hagengimana, A. (2005). Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24, 297–334.
- Stone, C. B., van der Haegen, A., Luminet, O., és Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War II memories across and within Belgian French-speaking families. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3 (4), 280-286.
- Stone, D. (2005). Emlék, emlékművek és múzeumok. In: Kovács Mónika (szerk.), *Holokausz: Történelem és emlékezet*. Budapest: Jaffa Kiadó, 323-342.
- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harmdoing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 778-795.
- Tam, T., Hewstone, M., Cairns, E., Tausch, N., Maio, G., Kenworthy, J. (2007). The impact of intergroup emotions on forgiveness. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10, 119-136.
- Traverso, E. (2009). 'Vom kritischen Gebrauch der Erinnerung'. In: Flierl, T, Müller, E. (szerk), *Vom kritischen Gebrauch der Erinnerung*. Berlin: Karl Dietz Verlag, 27–46.
- Ungváry, K. (2014). *Tettesek vagy áldozatok. Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Virág T. (1997). A Holokausz szindróma megjelenése a pszichoterápiás gyakorlatban. In: László K. (szerk.), *Magyar emlékműcsesek*. Magatartástudományi Füzetek 4. Budapest: Magatartástudományi Intézet–Mapet–Végeken Alapítvány.
- Volkan, V. (1997). *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Volkan, V. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large group identity in Group Analysis. *Journal of Group Analytic Psychotherapy*, 34 (1), 79-97.
- Vollhardt, J. R. (2009a). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135–159.
- Vollhardt, J. R. (2009b). Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: A review and conceptual integration. *Social Justice Research*, 22, 53-97.
- Vollhardt, J. R. (2012). Collective victimization. In: Tropp, L. (szerk.). *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 136–157.
- Vollhardt, J. R. (2015). Inclusive victim consciousness in advocacy, social movements, and intergroup relations: Promises and pitfalls. *Social Issues and Policy Review*, 9, 89-120.

- Vollhardt, J. R., Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36, 489-506.
- Vollhardt, J. R., Bilewicz, M., és Olechowski, M. (2015). Victims under Siege: Lessons for Polish–Jewish Relations and Beyond. In: Halperin, E., Sharvit, K. (szerk.), *The Social Psychology of Intractable Conflicts*. New York: Springer, 75-87.
- Vollhardt, J. R., Nair, R., Tropp, L. (2016). Inclusive victim consciousness predicts minority group members' support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 46, 354–368.
- Wagner, W. és Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense: The Theory of Social Representations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wardi, D. (1995). *Emlékmécsesek. A Holocaust gyermekei*. Budapest: Ex Libris.
- Warner, R. H., Branscombe, N. R. (2012). Observer perceptions of moral obligations in groups with a history of victimization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 882-894.
- Warner, R. H., Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2014). When victim group members feel a moral obligation to help suffering others. *European Journal of Social Psychology*, 44, 231-241.
- Welzer, H., Moller, S., Tschuggnall, K. (2005). Értelmezések – hogyan változnak a történetek a generációk során? In: Kovács, Mónika (szerk.), *Holokausz: történelem és emlékezet*. Budapest: HAE–Jaffa. 365-385.
- Wiseman, H., Barber, J.P., Raz, A., Yam, I., Foltz, C., Snir, S. (2002). Parental communication of Holocaust experiences and interpersonal patterns of offspring of Holocaust survivors. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 371-381.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2005). Forgiveness and collective guilt assignment to historical perpetrator groups depend on level of social category inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 288-303.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988-1006.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R., Klar, Y. (2006). Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17, 1-37.
- Wohl, M. J. A., Hornsey, M. J., és Philpot, C. R. (2011). A critical review of official public apologies: Aims, pitfalls, and a staircase model of effectiveness. *Social Issues and Policy Review*, 5, 70-100.
- Wohl, M. J. A., Van Bavel, J. J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization. *European Journal of Social Psychology*, 41, 818-824.
- Zaiser, E., és Giner-Sorolla, R. (2013). Saying sorry: Shifting obligation after conciliatory acts satisfies perpetrator group members. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 105, 585-604.

Melléklet

Kérjük, válassza ki ezek közül azt a kategóriát, amellyel leginkább azonosul és válaszoljon a következő kérdésekre erre a csoportra vonatkozóan!

Kérjük, jelölje 5 fokú skálán, hogy mennyire tartja igaznak magára az alábbi állításokat! (1=egyáltalán nem, 5=nagyon)

Úgy érzem, kötődöm ehhez a csoporthoz.

1 2 3 4 5

Az életutam összeköt ezzel a csoporttal.

1 2 3 4 5

Szolidáris vagyok a többi csoporttaggal.

1 2 3 4 5

Büszke vagyok rá, hogy azt mondhatom másoknak: ennek a csoportnak a tagja vagyok.

1 2 3 4 5

Erősen azonosulok ezzel a csoporttal.

1 2 3 4 5

A következőkben arra kérnénk, hogy gondolja át a második világháború eseményeit!

A következőkben mi magunk választottunk ki négy olyan eseményt, jelenséget, mely jelentős hatással volt a Magyarországon élő emberek életére a második világháború alatt. Kérjük, próbálja meg minél részletesebben felidézni, és megosztani az ezekkel az eseményekkel kapcsolatos emlékeit!

I. esemény: Élelmiszerhiány Magyarországon a második világháború alatt.

I. A; Kérjük, idézze fel a lehető legrészletesebben a második világháború alatti élelmiszerhiány kapcsolatos emlékeit! Kérjük, mesélje el minél élénkebben személyes élményeit, térjen ki szubjektív benyomásokra, belső reakcióira, saját érzéseire!

I. B; Kérjük, a következőkben próbálja meg néhány szempont alapján értékelni az eseményeket!

Értékelje egy 5 fokú skálán, hogy

1. Mit gondol, tudta-e bármennyire befolyásolni mi történik Önnel? /szülője, nagyszülője tudta-e befolyásolni

1 2 3 4 5

2. Milyen gyakran jutnak eszébe az események?

1 2 3 4 5

3. Milyen gyakran beszél erről az eseményről másokkal.

1 2 3 4 5

II. esemény: Német megszállás

II. A; Kérjük, idézze fel a lehető legrészletesebben emlékeit német megszállásról! Kérjük, mesélje el minél élénkebben személyes élményeit, térjen ki szubjektív benyomásokra, belső reakcióira, saját érzéseire!

II. B; Kérjük, a következőkben próbálja meg néhány szempont alapján értékelni német megszállással kapcsolatos eseményeket!

Értékelje egy 5 fokú skálán, hogy

1. Mit gondol, tudta-e bármennyire befolyásolni mi történik Önnel? /szülője, nagyszülője tudta-e befolyásolni

2. Milyen gyakran jutnak eszébe az események?

3. Milyen gyakran beszél erről az eseményről másokkal.

III. esemény: Deportálás a második világháborúban

III. A; Kérjük, idézze fel a lehető legrészletesebben második világháborús deportálásokkal kapcsolatos emlékeit! Kérjük, mesélje el minél élénkebben személyes élményeit, térjen ki szubjektív benyomásokra, belső reakcióira, saját érzéseire!

III. B; Kérjük, a következőkben próbálja meg néhány szempont alapján értékelni a deportálásokkal kapcsolatos eseményeket!

Értékelje egy 5 fokú skálán, hogy

1. Mit gondol, tudta-e bármennyire befolyásolni mi történik Önnel? /szülője, nagyszülője tudta-e befolyásolni

1 2 3 4 5

2. Milyen gyakran jutnak eszébe az események?

1 2 3 4 5

3. Milyen gyakran beszél erről az eseményről másokkal.

1 2 3 4 5

IV. A holokauszt traumájának elismerése

A következőkben a holokauszt utáni időkről tennék fel pár kérdést. Kérdéseink arra vonatkoznak, hogy Magyarország miként próbálta kezelni a holokauszt eseményét; hogyan emlékeztek meg róla; hogyan próbálták meg az itt élők feldolgozni a holokauszt traumáját; miként viszonyul(t) a politika és a hétköznapi emberek a zsidósághoz és a holokauszt során történetekhez.

IV. A. A zsidósággal szembeni attitűdök

(1=egyáltalán nem 2=többnyire nem 3=valamennyire 4=többnyire igen 5=teljesen)

Mennyire érzékel ellenségeséget jelenleg a társadalomban a zsidósággal szemben?

1 2 3 4 5

Mennyire érzékel támogatást, elfogadást jelenleg a társadalomban a zsidósággal szemben?

1 2 3 4 5

Mennyire ismeri el a társadalom a zsidóság traumáját?

1 2 3 4 5

IV. B. Észlelt másodlagos antiszemitizmus

Az alábbiakban a holokauszttal kapcsolatos állításokat olvashat. Ön szerint, mennyire elterjedtek ezek a meggyőződések a társadalomban?

(1 – ezzel senki nem ért egyet/senki nem gondolja így; 2 – néhányan egyetértenek ezzel; 3 megosztottak az emberek: van aki egyetért, van aki nem; 4 – a többség így látja; 5 – szinte mindenki egyetért ezzel)

Túl sokat beszélünk a zsidók II. VH-s szenvedéseiről, és elfelejtjük, hogy más áldozatok is voltak

1 2 3 4 5

A kárpótlásokat nem az áldozatok kapják meg, hanem, a holokauszt-ipar ügyeskedő jogászaik

1 2 3 4 5

Ma már nem kellene a holokausztról annyit beszélni, hanem végleg le kellene zárni a múltat

1 2 3 4 5

Narratív rész

IV. C; Nyilvános bocsánatkérések

Tud-e olyan nyilvános bocsánatkérésről, melyben a holokauszt áldozataitól kértek bocsánatot. Ha igen, fel tudná ezt/ezeket idézni? Mikor és hogy történt a bocsánatkérés? Ki(k) kért(ek) bocsánatot ki(k)től?

Mennyire elégedett-e az adott bocsánatkérés(ek)sel?

Amennyiben kevésbé elégedett, mit hiányolt belőle/ük?

IV. D; Megemlékezések

Milyen megemlékezésekről, emlékművekről tud a holokauszttal kapcsolatban?

Kik állították, kik kezdeményezték a megemlékezéseket?

Mennyire elégedett a holokauszt emlékére állított emlékművekkel, megemlékezésekkel?

Amennyiben kevésbé elégedett, mit hiányolt belőle/ük?

IV. E; Segítségnyújtás, kárpótlás

Ön szerint a zsidóság kapott segítséget (ha, igen, milyen segítséget kapott) a társadalom részéről a trauma feldolgozásához?

Ha igen, kitől?

Mennyire elégedett azzal a segítségnyújtással, amit a társadalom a holokauszt feldolgozásához nyújtott a zsidóság részére?

Ha nem, milyen segítséggel, kárpótlással lenne elégedett?

Balogh László Levente

AZ ÁLDOZAT METAMORFÓZISAI A KULTUSZTÓL A POLITIKÁIG

Valószínűleg igaza van azoknak, akik azt állítják, hogy az áldozat figurája az utóbbi néhány évtizedben minden tekintetben az érdeklődés előterébe került. Mind a nyilvánosság, mind a tudomány felfedezte magának az áldozat témáját. Előbbi inkább reflektálatlanul, érzelmileg közelítve, utóbbi alapvetően reflektáltan, távolságtartóan közvetítve, de a nyilvánosság általános érdeklődésétől és diszpozíciójától befolyásolva. Maga az áldozat az egyik legősibb kulturális figura, ezért a kultúratudományok elsősorban eredete és fejlődése iránt mutatnak érdeklődést, és hozzák felszínre az áldozat vallásos és kulturális jelentésrétegeit, tárják fel a fogalom értelmében és értelmezési lehetőségeiben végbement változásokat, amelyek egy alapvető jelentéselmozdulásra utalnak. Talán éppen ez váltotta ki azt a fejleményt, amelynek nyomán az áldozat az élet szinte minden területén megjelent jogokat és elismerést követelve magának. „Társadalmunkat minden korábbinál erősebben foglalkoztatják az áldozatok. Még ha ez az egész nem több is pusztán színjátéknál, e jelenség előzmény nélküli. Egyetlen történelmi korban, egyetlen általunk ismert társadalomban sem esett annyi szó az áldozatokról, mint manapság. Igaz a közelmúltban felfedezhetőek ennek az attitűdnek az előjelei, de mára napról napra dőlnek meg a rekordok. Egy nagyszabású antropológiai premier szereplői és egyben nézői vagyunk.” (Girard, 2013, 195.) Tekintettel arra, hogy a jelenségnek számtalan jelenbeli megnyilvánulási formáját ismerjük, szinte lehetetlen okaik és következményeik valamennyi dimenzióját feltárni, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy az áldozat elismerésének, tiszteletének és a vele való azonosulásnak keresztény gyökerei vannak. A dekrisztianizáció értelmében vett szekularizáció következtében azonban ennek hatása nemhogy csökkent, hanem egyenesen nőtt. Ez még akkor is így van, ha a korábbi társadalmak elsősorban az aktív, mások ügyéért vagy személyéért hozott áldozatot ismerték el, míg a maiak szinte kizárólag a passzív, elszenvedett áldozatnak szentelnek figyelmet. (Palaver, 2009, 173.) A két dolog nem tekinthető egyszerűen ugyanazon jelenség két arculatának, vagy két jelenség fogalmi egyesítésének, mivel az archaikus kultúrákban ezek még összetartoztak, és csak a modern korban következett be kulturális elválásuk, még ha ezt szemantikai megkülönböztetés nem is mindenütt

követte közvetlenül. Mindazonáltal a jelenség eredendő kétarcúságát mutatja az áldozat két fogalma, a *sacrificium* – mint aktív – és a *victima* – mint passzív áldozat, amelyeknek eredeti megkülönböztetése egyes nyelvekben (angol, francia) fellelhető, másutt (magyar, német) azonban még ma sem.

Az, hogy az áldozatnak vallási, és elsődlegesen keresztény gyökerei vannak, nyilvánvalóan fontos szerepet játszik az eredet és a megnyilvánulási formák szempontjából, de a mai áldozatközpontúságnak másutt vannak az okai, még ha ettől nem is függetleníthetők teljes mértékben. A mai folyamatok egyrészt a jogrendszernek, mint a társadalmi rend alapjának fejlődésében manifesztálódnak. „A kora középkor óta a legfontosabb intézmények – a köz és magánjog, a büntetőjog, a joggyakorlat, az egyének jogállása – mind ugyanabba az irányba fejlődtek. (A) büntetések enyhítése és a lehetséges áldozatok mind nagyobb védelme felé tart(anak).” (Girard, 2013, 200-201.)

Ennek a fejleménynek a jog területén két leginkább kétségbevonhatatlan jele az emberi jogok kiszélesedése és elterjedése, valamint a büntetőeljárásokban az áldozat jogainak fokozottabb figyelembe vétele. „Korábban az az ideológia érvényesült, hogy (...) az állam büntető igazságszolgáltatási monopóliumára figyelemmel nem szükséges az áldozat büntetőeljárásbeli szerepét hangsúlyozni, mert az állam képviseli az egész társadalom, beleértve az áldozatok érdekeit is. Napjainkra azonban felerősödött az igény az áldozatok érdekei, emberi jogai és az elkövetők alapvető jogai közötti egyensúly resztorációja (helyreállítása) iránt.” (Görgényi, 2016, 192.) Korábban a büntetőeljárások során a sérelmeket elszenvedőket nem áldozatnak, hanem sértettnek tekintették, ami ugyan nem vonta kétségbe, de messzemenően neutralizálta az átélt szenvedéseket. Az áldozatok helye a tanúkéval volt azonos, mivel semmilyen szempontból nem vették figyelembe, hogy a tárgyalások során kénytelenek újra átélni traumatikus élményeiket. Éppen ezért ma már a jogszolgáltatás keretein belül igyekeznek az áldozatok nem materiális érdekeit is érvényesíteni, és megkímélni őket a szenvedések felidézésétől. Ugyanakkor jól látható az a törekvés is, hogy gyakran magukat a tetteseket is valamilyen személyes vagy személytelen körülmény áldozataiként tüntessék fel, így magyarázva vagy árnyalva tetteiket.

Az áldozat elterjedésének és központivá válásának másik oka általánosságban azzal függ össze, hogy az áldozat alakja szinte mindenütt a történeti elbeszélések és az emlékezetkultúra főszereplőjévé vált. Ennek háttérében az az etikai fordulat áll, amelynek következtében a hangsúly a hősiességről az áldozatiságra tevődött át (Sabrow, 2008). Ez a paradigmaváltás a kollektív emlékezethez kapcsolódó elbeszélések szinte valamennyi területén tapasztalható, és a különböző kultúrákban ugyan más és más a hangsúlya, de bizonyos alapvető vonások jól kiemelhetők és elemezhetők (Balogh, 2016). Az áldozati elbeszélések kialakulásának háttérében a hetvenes és nyolcvanas évektől tapasztalható érték váltás áll, amelynek során a dicsőség

helyére a bűnnel való szembenézés, a hős helyére pedig az áldozat lépett. Ennek a fejleménynek volt egy erős civilizáló hatása, amely szinte szükségszerűen az áldozatfogalom kiszélesedését és elterjedését vonta maga után. Eleinte csak a halottakat tekintették áldozatnak, később azonban a fogalom a veszteség minden formájára kiterjedt. Ennek nyomán az áldozatiság egy önálló erkölcsi kategóriává vált, amely azonban természetesen nem minden esetben lett cselekvési maxima.

Egy ilyen tanulmány keretei között természetesen lehetetlen áttekinteni az áldozatfogalom változásának minden szegmensét, ezért csak arra teszek kísérletet, hogy az áldozat archaikus fogalmából kiindulva, annak deszakralizálásán keresztül az áldozattal és az áldozatisággal való visszaélés bizonyos lehetőségeit röviden felvázoljam, és az áldozatról szóló elbeszélések sokszínűségébe betekintést nyújtsak.

Az archaikus áldozat. Sigmund Freud és René Girard

Freud szerint az áldozás minden vallásban ugyanazt a szerepet tölti be, és eredetét a totemizmusra vezeti vissza. Ebből kiindulva azonban nem csak lelki jelenségek, hanem a vallás és a kultúra eredetét is magyarázni akarja. Véleménye szerint a totemállat szimbolizálja a klánt, ugyanakkor meg is alapozza azt, amennyiben a csoport tagjai annak révén vérrokonságot feltételeznek egymás között. Ehhez kapcsolódnak az incestus és a totemállat megölésének, illetve elfogyasztásának szigorú tilalmai. Freud Darwinnak tulajdonítja az őshorda azon képét, amelyben az „erőszakos, féltékeny apa minden nőtényt magának tart meg és felnőtt fiait elűzi.” (Freud, 1990, 130.) Ezek után az elűzött fiak összeverődnek és miután megölik apjukat, azt fel is falják egy kannibál lakoma alkalmával (Freud, 1990, 131.). Ez az aktus egyesíti a fiakat, amit megbánás és büntudat követ, illetve utólagos engedelmisség, amelynek nyomán a közösség szabályait és szertartásait megalkotják. „Visszavonták cselekedetüket, amennyiben az apa-pótló totemnek megölését meg nem engedettnek nyilvánították és lemondtak cselekedetük gyümölcséről, amennyiben lemondtak a szabaddá vált asszonyokról.” (Freud, 1990, 132.) Freud úgy véli, hogy így születik meg a két elementáris tabu: a vérfertőzés és a gyilkosság tilalma. A totemlakomának azért tulajdonít különleges jelentőséget, mert szerinte ez a társadalom, az erkölcs és a vallás kezdete. Ennek nyomán a megölt és elfogyasztott apát istennek tekintik, és feláldozásának emlékezetére kultuszt alakítanak ki, amely a rituális áldozatban ismétlődik. „Az áldozati halál szent misztériuma abban leli igazolását, hogy csak ez úton létesíthető a szent kötelék, amely a résztvevőket egymással és az istenükkel egyesíti.” (Freud, 1990, 127.) Ez azonban általában már nem emberáldozatként, hanem állatáldozatként jelenik meg. Freud értelmezésében az apa megölése szent áldozatba alakult át, amelynek időnkénti rituális megismétlése elsődlegesen azt a célt szolgálja, hogy a közösség tagjainak kötelékét a tilalmakon keresztül megerősítse. A gyilkosság mitikus áldozattá stilizálása egy

intellektuális folyamat, amely elsősorban a közösség megbékítését szolgálja. Az áldozathozatal a gyilkosság narratív feldolgozása volt, amely a közösségen belül játszódott le, de soha többé nem ismétlődhetett meg (Münkler, 2015, 73-74.).

Freudhoz meglehetősen közel áll René Girard elképzelése az áldozat eredetéről és funkciójáról. Ezek szerint az áldozat és az erőszak történelmi differenciálódása nyomán jöttek létre a vallás, a kultúra és a politika intézményei, amelyeknek alapvető célját nem valamilyen magasabb rendű tapasztalatban kell keresni, hanem a közösségen belüli korlátlan konkurencia, azaz a mimetikus versengés, és az erőszak eszkalálódásának megakadályozásában. Girard szerint az emberi erőszak a vágyak csillapíthatatlanságában gyökerezik, mert az emberek egymást utánozzák, így ugyanazokra a dolgokra vágnak. Értelmezésében az utánzás és a versengés elválaszthatatlanul összefüggenek, és ennyiben Hobbes természeti állapotával rokonítható elképzelésről van szó. Hogy mennyire eredendő jelenségről van szó, azt a tizedik parancsolattal támasztja alá: „Ne kívánd felebarátod házát. Ne kívánd felebarátod feleségét, szolgáját, szolgálónőjét, sem ökrét, sem szamarát, semmit, ami felebarátodé!”. A parancsolat eleinte tételesen felsorolja, hogy mit ne kívánjunk el felebarátunktól, majd összefoglalja abban, hogy semmit ne akarjunk, ami az övé. Ezek a tilalmak az archaikus társadalmakban úgy jelennek meg, mint tabuk, amelyek azt akadályozzák, hogy mindenki ugyanarra a tárgyra vágyjon. A kompetitív magatartásformák a mai társadalmak alapvető jellemzői, amelyeknek következményeit olyan modern intézmények és viselkedésnormák hivatottak fékezni vagy ellensúlyozni, mint a szociális állam és a szolidaritás.

Az archaikus társadalmakban ezek a modern eszközök nem léteztek, így más eljárásokra volt szükség a mimetikus vetélkedésből fakadó erőszak megfékezéséhez. Ennek legbiztosabb módja a bűnbakmechanizmus volt, amelynek alapja az az elképzelés volt, hogy a közösség bűneit egy véletlenszerűen kiválasztott bűnbakra helyezik, akit megölnék vagy kiűznek, és amelynek emlékezete, mint egy alapító gyilkosság él tovább (Vö. Girard, 2014). Girard szerint a mítoszok a valós és erőszakos kirekesztésről szóló elbeszélések, amelyeket többnyire valósnak tekint, és ha ezek részleteikben különböznek is, lényegüket és struktúrájukat tekintve ugyanazok. „A kollektív erőszakra szóló beszámolóknál annál egyértelműbben állnak előttünk, minél alacsonyabb fokon van jelen bennük az átlényegítés. A legerőteljesebb átlényegítés a mítoszokban figyelhető meg, a legcsekélyebb pedig Krisztus kínszenvedésének elbeszélésében – ez az a történet, amely mindenestül föltárja a közakarattal elkövetett agresszió, (...) a mimetikus erőszak működését.” (Girard, 2013, 94.) Minden mítoszképzés egy öntudatlan folyamat, amely a békét teremtő áldozat emlékén alapul. A *homo homini lupus* állapotát az áldozat, mint vallás- és kultúrateremtő aktus függeszti fel, illetve fejezi be, amely nélkül a mimetikus rivalizálás szükségszerűen az erőszak újbóli eszkalációjához vezetne. A közösség krízishelyzetéből az áldozat révén lehet kiutat találni, mégpedig egy önkényesen kiválasztott áldozat révén, akinek feláldozásában mindenki egyszerre vesz részt. Így az áldozat nem csak

a békét teremti meg, hanem a közösséget is. Ennek az áldozatnak az erőszakos jellegét azonban senki sem akarja beismerni, mert az veszélyeztetné a törékeny rendet, ezért mítoszba burkolják a történetet és a rítusok során elevenítik fel újra és újra. Így emlékeznek az eredeti áldozatra, amelyet idővel istenként tisztelnek. Girard szerint az archaikus társadalmak ezért védik szertartásaikat és tilalmaikat. Valójában nem kitalálják isteneiket, hanem áldozataikat divinizálják. „Az áldozataik által kibékített, lecsillapított közösségek túlságosan is tudatában vannak annak, hogy egyedül képtelenek lettek volna kibékülni, vagyis lényegében túl szerények ahhoz, hogy megbékélésük érdemét maguknak tulajdonítsák. Kutatni kezdenek egy béketeremtő isten után, s ez nem lehet más, mint maga az áldozatuk, aki előbb rosszat, később jót hozott rájuk.” (Girard, 2013, 91.) Az áldozat ugyanis nem hal meg, hanem tovább él, és amennyiben halhatatlan, úgy nyilvánvalóan isteni természetű, ezért egy helyettes áldozatot mutatnak be, amelyen keresztül az eredeti áldozat megjeleníthető, és képes a közösséget saját erőszakosságától megszabadítani, a közösség kötelekeit pedig megerősíteni. Girard ezeknek a rítusoknak elsősorban megelőző szerepet tulajdonít, és úgy véli, hogy az az ellenségesség, amelyet az áldozattal szemben tanúsítottak, annak feláldozása után istenítésbe megy át.

Figyelemreméltó hasonlóság Freud és Girard elképzelésében, hogy mai jelenségeket ősi vallási gyakorlatokra vezetnek vissza. Girard lényegében átveszi Freudtól, hogy a vallás, a kultúra és a társadalmi intézmények differenciálódása valós erőszaktapasztalaton nyugszik, amelyeknek kiindulópontja az, amit Girard alapító erőszaknak, Freud pedig ősbűnnek vagy ős-apagyilkosságnak nevez. Világosan látszik, hogy amit Girard mimetikus elméletében megfogalmaz, nem alkalmas individuálpszichológiai magyarázatokra, és csak interperszonális és tömeglélektani viszonyokban értelmezhető, miközben felvetődik az a kérdés is, hogy Freud ősi társadalmakról alkotott elképzelése mennyire rokonítható vagy azonosítható a gyermekek és neurotikusok állapotával. Mindazonáltal az archaikus áldozatban mindketten az erőszakból való kivezetés és a közösség megalapozásának kiindulópontját látják, és ezzel együtt a vallás és a kultúra kiindulópontját is. Freud ezen a helyen nem lép túl az elemzésben, Girard azonban a kereszténységgel valami egészen új gondolkodásnak az eljövételét jelzi, ami nem elveti az áldozatot, hanem egy radikális jelentésbeli elmozdulásnak veti alá.

Az áldozat deszakralizációja

Az áldozat fogalmához különböző történelmi és kulturális tapasztalatok tapadtak, amelyek következtében folyamatos értelemgazdagodáson és változáson ment keresztül. Maga a fogalom bizonyos elképzelésekkel párosult, amelyek szemantikai bővüléssel jártak. Az áldozat, mint mártír alakja a korai kereszténység korában alakult ki, és az *imitatio christi*-hez kötődik. A keresztényüldözések korában azok a mártírok, akik elfogadták és elszenvedték a hitük megvallásáért rájuk rótt áldozatot, lettek Krisztus keresztáldozatának utánczóik. Az áldozatnak ez a

formája közvetlen üdvtörténeti jelentőséggel bírt, mert a mártírok a Mennyországba kerültek. Ezt az elképzelést a 11. században, a keresztes hadjáratok keretében terjesztették ki Krisztus katonáira, ami azonban már itt összekapcsolódott az antik hőstisztelettel és a polisz-ért, illetve a köztársaságért elesett harcosok kultuszával. Ezek a tényezők sűrűsödtek össze aztán a *pro patria mori* elképzelésében. Habár már a középkorban is létezett a lovagi önfeláldozás eszménye, az elsősorban nem a hazához, hanem a hűbérúrhoz való hűséget fejezte ki. Ernst H. Kantorowicz szerint a döntő változás ebben a tekintetben a 13. században állt be, amikor is az „égi hazával” összekötött vágyak és elképzelések újra a földre kerültek, és a keresztes hadjáratok retorikájának megfelelően egy evilági szent hazával kapcsolódtak egybe. A harcot, mint szent háborút a Szentföldrért, a *corpus mysticum*-ért és *terra sancta*-ért vívták, aminek következtében a *pro patria mori* elképzelése fokozatosan eltolódott a misztikus-teologikus irányból a politikai-katonai értelmezés irányába (Kantorowicz, 1990, 487.). A haza eme imaginárius struktúrája eredetileg a zsidó diaszpóra messianisztikus hazaelképzeléseiből táplálkozott, amelyet aztán a kései skolasztika fokozatosan átpolitizált és varázstalanított. Végbement az egyház misztikus testéről – *corpus mysticum* – az államra – *corpus morale et politicum* – való áthelyeződés, és a hazáért vállalt halál lassanként áldozattá – *sacrificiummá* – vált (Brunotte, 2007). Az ennek nyomán kialakult halottkultusz tartalmazott ugyan eredendően republikánus vonásokat, de modern formája egyre inkább a nemzet elképzeléséhez kötődött. A 19. században a *patria* (haza) helyére végképp a *natio* (nemzet) lépett, és az áldozathozatal lett a modern nemzet egyik legfontosabb érzelmi köteléke.

A modern nacionalizmusban a vallásos szemantika kezdettől fogva jelen volt, ami azt szolgálta, hogy a nemzet egy belülről fakadó identitáson alapuló üdvhordozó közösségként jelenjen meg, és ezen keresztül az egyén nemzethez való kötődésének vallásos minőséget adjon. Ennek egyik figyelemreméltó következménye, hogy a nemzet iránti odaadást és egyetlen akarattá való összeolvadást gyakran eszkatológikus vagy éppen apokaliptikus formában fejezték ki. Az üdvözülést kollektív feltételekhez kötötték és evilági dimenzióba helyezték; minden jobb kort a nemzetben képzeltek el, miközben megtartották a vallásos nyelvet és szimbólumokat. A nemzetelképzelések megteremtői gyakran nyúltak vissza a zsidó és keresztény vallási szemantika forrásaira – nyelvekre, rítusokra, liturgiákra –, hogy minél nagyobb érzelmi energiákat szabadítsanak fel. Az eredendően vallásos energiákat aztán átvezették a nemzetre, de ezzel a vallási intézményeket nem semmisítették meg, vagy nyomták el, hanem felhasználták a lehető legszélesebb körű mozgósítás érdekében (Graf, 2000, 305.). A 19. században a nemzet és állama váltak a kollektív üdvtan hordozóivá. Ennek alapja, hogy intim és exkluzív közelséget teremtettek Isten és a nemzet között, aminek következtében a nemzet az isteni kiválasztottság tárgya, a mindenkori választott nép lett. A nemzetnek ilyen módon történelmi küldetést kellett végrehajtania, amellyel helyreállíthatja a teremtés eredendő rendjét és az isteni törvény hatályát.

A vallásos nyelv az abszolútra és feltétlenre vonatkozik, ezért kézenfekvő, hogy rendkívüli helyzetekben az értelmezések a nem hétköznapira nyúlnak vissza (Graf, 2000, 305.). Nem véletlen, hogy háborúk és forradalmak idején a vallási szimbólumok és értelmezésminták szinte kivétel nélkül a nemzetre hivatkoznak. Ennek egyik legjellemzőbb példája az áldozat motívuma, amely a keresztény áldozat-elképzelést és a nemzet iránti elkötelezettséget egyesíti. A nemzetnek Krisztus testeként való felfogása azzal a kettős következménnyel jár, hogy benne egyrészt a krisztusi szenvedéstörténet vulgarizálódik, másrészt a nemzeti történelem szakrális vonatkozásokat nyerve, üdvtörténeti dimenzióba kerül. A folyamat mindig kétoldalú, amennyiben a deszakralizáció mindig együtt jár a reszakralizációval (Hildebrandt–Brocker–Behr, 2001, 9–10.). Sohasem lehet persze pontosan megállapítani, hogy itt egy tényleges értelem transzformációjáról és átruházásáról van szó, vagy szakrális szimbólumok felhasználásáról, az ismeretlen ismertre való visszavezetése és az érzelmi mozgósítás érdekében. Vizsgálódásunk szempontjából azonban az a fontos, hogy így a nemzeti szenvedéstörténet történetfilozófiai dimenziót nyer.

Az önfeláldozás lesz a közösség garanciája, amelyben valamennyi férfias ideál – fegyelmesség, önuralom, hűség, bátorság, engedelmesség – megnyilvánul, de ezek közül is kiemelkedik az erőszakos halál önként való vállalása. A meghalásra való hajlandóság lesz az az ideál, amelyet a nemzet folyamatos megújulása érdekében követni kell. A háború során való önfeláldozás a nép egyfajta vitális körforgásának része lesz, amely a klasszikus dekadencia-elképzelések modern felelevenítésének tekinthető. Ennek kiindulópontja, hogy a jólétben és gondtalanságban elkényelmesedett és elpuhult közösséget menthetetlenül utoléri a hanyatlás, amit ezért csakis egy kollektív áldozat révén lehet megújítani (Vö. Demandt, 2007 és Münkler, 2015). Carl Schmitt szerint, ezt az áldozatot csak a politikai közösség követelheti meg a tagjaitól. „A politikai közösség az emberek fizikai élete felett gyakorolt (...) hatalommal föléemelkedik a közösség vagy társadalom minden más fajtájának. Bármely vallási közösség, egyház megkövetelheti híveitől, hogy hitükért haljanak meg és szenvedjenek mártírhalált, azonban csak saját lelki üdvösségük végett, nem pedig az egyházi közösségért, mint az evilágban álló hatalmi képződményért; különben politikai minőséggé válik.” (Schmitt, 2002, 32.). Ebben a tekintetben a háború és a benne való önfeláldozás egy teljesen új minőségként jelenik meg, amennyiben az államnak, mint a politikai egység kifejezőjének nem csak joga, hanem egyenesen kötelessége az önfeláldozás követelése. Ennek megfelelően a háborút csakis politikailag lehetett megalapozni, és nem etikailag vagy jogilag (Vö. Schmitt, 2002, 34–35.). „A politikai egységnek adott esetben igényelnie kell az élet feláldozását. A liberális gondolkodás individualizmusa számára ez az igény semmilyen módon nem érvényesíthető és nem indokolható meg.” (Schmitt, 2002, 48.) A Carl Schmitt által megfogalmazott követelmény már egyértelműen arra utal, hogy az áldozat, egészen pontosan az önfeláldozás követelése elszakadt a transzcendens megalapozástól. Nem vesztette el szakrális jellegét, de már nem a köve-

telés vagy hivatkozás alapja, hanem ő maga vált szentté. A 19. század háborúiban a megszentelt áldozat még egy evilági céllal függött össze, amely a nemzet egységében és fennmaradásának követelményében fejeződött ki. Ennek első tömeges megnyilvánulása a francia forradalmi háborúk időszakára tehető, amikor is a felszabadító háborúk során a *pro patria mori* hagyomány és a Krisztus előképét követő mártírhalál áldozati halállá stilizálódtak. Ez éppúgy igaz volt a német területekre (Vö. Fichte, 1808), mint Magyarországra (Vö. Nagy, 2016). Ez az elképzelés az első világháború kitörésekor érte el csúcspontját, amikor már maga a meghalás révén való önfeláldozás öncél lesz. Azért nincs szükség transzcendens megalapozásra, mert a cselekedet önmagában hordozza az értelmét.

A katonák halálának és áldozatának értelmét egészen az I. világháború végéig csak bizonyos pacifista politikai miliók merték megkérdőjelezni. A háború után azonban, amikor az áldozatok addig ismeretlen és elképzelhetetlen számát nyilvánosságra hozták, tömegessé vált az önfeláldozás értékében való kételkedés, aláásva ezzel a hősiesség nemzeti önfeláldozás értelmét. Ezek a kétséget támasztó eszmék csak lassan terjedtek el, mert az értelmezési hatalom birtokosai érthető módon ragaszkodtak hagyományos ideáljaikhoz, mivel úgy vélték, hogy a háború elszemélytelenedése és technicizálódása ellenére is csak ezek az erények lehetnek a későbbi katonai sikerek, és ezen keresztül a nemzet fennmaradásának zálogai. Úgy vélték, hogy nem az ezen eszméktől való elfordulás a megoldás, hanem ezek indoktrináció révén való totalizálása. Minden olyan jelenséget, amely ezen ideáloknak ellentmondott, a dekadencia tárgykörébe utaltak. Ez a folyamat a két világháború közötti időszakot többnyire általánosan jellemezte, és jóllehet eltérő hangsúlyokkal, de a náci Németországban és a Szovjetunióban, illetve Oroszországban érte el csúcspontját, ahol a mai napig hat. (Nachtigal, 2014, 131–132.)

Az áldozat válsága

Az I. világháborúban az áldozatok korábban elképzelhetetlen száma lehetetlenné tette a háború után az áldozatnak való hagyományos értelemadást. Már nem volt olyan áldozat, aminek ilyen tömegben értelmet lehetett volna adni (Münkler, 2015). Ugyanakkor azonban általában nem vonták le a háború következményeit, hanem megpróbáltak újabb áldozatmítoszokat megalkotni, amelyek a még több áldozat meghozatalát támasztották alá (Schlink, 2005). A döntő változást az áldozat értelmezésében kétségtelenül a II. világháború hozta el. 1945 után a hagyományos áldozati retorika visszaszorult, illetve eltűnt, mert a meghozott áldozat nem a várt dicsőséget, hanem éppen ellenkezőleg elképzelhetetlen szenvedéseket és veszteséget hozott. Az áldozat azonban nem csak materiális, hanem erkölcsi értelemben is tökéletesen diszkreditálódott, mivel kiderült, hogy adott esetben éppen ők követték el a legszörnyűbb bűntetteket is. Mivel a hős helyét egyszerre

átvette a tettes, az áldozat fogalma is alapvető változáson ment keresztül, és már nem az aktív, hanem a passzív, nem a valakiért vagy valamiért hozott, hanem az elszenedett áldozat került a középpontba. Ennek az elmozdulásnak egyik legfontosabb sajátossága, hogy benne a zsidóság áldozatisága fokozatosan univerzalizálódott, és minden más szenvedés – háború, elnyomás, kizsákmányolás, diszkrimináció – mércéjévé is vált. Ennek következtében egyre inkább minden veszteséget az áldozatisággal azonosítottak, és maga az áldozat is egyre inkább egy morális kategóriát jelentett, mintsem egy konkrét helyzet személyes elszenedését. Olyan posztheroikus társadalmak jöttek létre, ahol nem követelnek, és nem is hoznak áldozatot. A mai társadalmak már nem várhatnak el olyasmit tagjaiktól, aminek nem lehet minden kétséget kizáróan igazolni létjogosultságát, és ha azt meg lehet is követelni, hogy valaki a maga posztján, foglalkozásának vagy társadalmi funkciójának megfelelően hozzon áldozatot, azt már semmi esetre sem, hogy legyen áldozat (Schlink, 2005). Az eltolódás ellenére az áldozat fogalma továbbra is pozitív konnotációkkal rendelkezik, de már nem az önfeláldozás váltja ki a figyelmet és az elismerést, hanem a szenvedés. Ez aztán egy mindenki számára könnyű és ellentmondásmentes azonosulási lehetőséget nyújt, amely nem szükségszerűen valódi tapasztalatokon nyugszik, hanem sokkal inkább változatos narratív struktúrákon.

Ezek fel- illetve kihasználására manapság a politikában meglehetősen sok példát látunk, amelyekre ezen a helyen két példát szeretnék röviden bemutatni és elemezni.

1. Az áldozatok nevében való beszéd

Az áldozatnarratíva inkább az áldozatok nevében való beszéd, mintsem a valódi áldozatok elbeszélése, akik előtt az elszenedett sérelem emléke vagy elfojtása elzárja a szenvedésekről szóló beszámoló lehetőségét. Az elbeszélés lehetetlensége számos okra vezethető vissza, amelyeknek mindegyikét nem lehet pontosan beazonosítani, de minden bizonnyal fontos szerepet játszik benne az áldozat szégyene, amit a felett érez, amit vele tettek, vagy éppen ő maga mulasztott el megtenni. Az áldozatok általában túl akarnak lépni az élmény okozta traumán, ezért a hallgatást választják, és a sorsukkal való megbékélést keresik. Nem szeretik, ha folytonosan áldozatmivoltukra emlékeztetik őket, nem akarnak örökre áldozatok maradni, miután egyszer áldozatokká váltak, még akkor sem, ha időközben átélt szenvedéseik széleskörű társadalmi elismerést és biztonságot nyújtanak számukra.

Az áldozattá válásra való hivatkozás sokkal inkább azokra jellemző, akik nem tapasztalták meg közvetlenül a szenvedéseket, éppen ezért nem akarnak túllépni a számukra morálisan előnyös állásponton, és nem akarnak megbékélni, hanem az áldozat szerepét akarják tovább vinni. Az áldozatok nevében való megszólalás azonban a tényleges áldozatok szempontjait többnyire nem, vagy csak korlátozottan veszi figyelembe, tekintettel

arra, hogy abban a fent említett tapasztalati és érzelmi motívumok nem játszanak szerepet. Jogosan merülhet fel a kérdés a valódi áldozatok hallgatása kapcsán, hogy ki beszélhet vagy beszéljen az áldozatok nevében, mert az áldozatnarratívák folytatói gyakran önmagukat hatalmazzák fel, hogy az áldozatok nevében megszólaljanak. Az áldozatnarratívák általában inkább az elbeszélők szempontjairól és érdekeiről szólnak, mintsem az áldozatokéről, akiknek tényleges jelenléte gyakran zavarólag hat ezekben a diskurzusokban. Az áldozatokat gyakran pusztán a követelések morális alibijének és eszközének tekintik, a közvetlen társadalmi és politikai célok elérése érdekében. Az áldozattal való szimpátia mindig implikálja a saját ártatlanságot is, mert kizárja a tettessel való azonosítást. Az erkölcsi fölény mindig az áldozat oldalán áll, ezért a bűn és felelősség csak a másik oldalt terheli. Ebben az elképzelésben a jó és a gonosz, a tiszta és a szennyes világa tökéletesen elválik, és világos szerepekre oszlik. Ez sugallja a kollektív ártatlanság képzetét, amely éppen olyan képtelenség, mint a kollektív bűnösség. Ennek egyik monumentális példája a Budapesten 2014 júliusában felállított német megszállási emlékmű, amely az áldozatiságot az állami szuverenitás elvesztésével azonosítja, és ezzel kollektív ártatlanságot sugall, ami a történelmi tények tükrében teljességgel hamis megközelítés, és nem véletlen, hogy éppen az egykori áldozatokból és leszármazottaikból váltott ki felháborodást.

2. A tettes-áldozat reláció megfordítása és áldozattá való stilizálás

Az áldozat politikai felhasználásának egy másik jellemző területe a viktimizáció, amelynek sokrétű politikai hagyománya van (Vö. Agora, 2016), de manapság elsősorban szélsőjobboldali és populista pártokhoz, mozgalmakhoz kötődik, ugyanakkor témáit és fogalmait tekintve folyamatosan hódít teret a középpártok irányába. Ezen politikai csoportok sikerességének egyik tényezője, hogy képesek olyan negatív érzelmeket felkorbácsolni, amelyek széleskörű politikai mozgósításra alkalmasak. A düh, a harag, a gyűlölet és az irigység diffúz érzelmeit képesek kanalizálni úgy, hogy azokat valamilyen közelebből meg nem határozott fenyegetésben egyesítik azzal, hogy tárgyiasítják azt (Schindler, 2016). Miután a félelmek alakot öltenek, így már csak arra van szükség, hogy azok áldozatává stilizálják magukat. Ezekben az esetekben már a képzelt fenyegetés is képes kiváltani az áldozatiság érzését. Különösen jellemző, ugyanakkor igen pervertált formája ennek a módszernek a menekültekkel és bevándorlókval szembeni félelemkeltés, amely a tényleges áldozatokat jeleníti meg fenyegetésként, és saját magát pedig ezek áldozataiként. A menekülteket, bevándorlókat és a velük szolidaritást vállalókat, mint fenyegetést immáron a tettességgel azonosítja, a fenyegetettséget pedig az áldozatisággal, amelynek során a tettes és az áldozat abszolutizált, nem relativizálható pozíciói fennmaradnak, de az előjelek egyértelműen megfordulnak. A félelmek tárgyiasítása ezekben az esetekben azért meglehetősen egyszerű, mert minél alacsonyabb pozíciót foglalnak el valakik a társadalmi hierarchiában,

annál alkalmasabbak a bűnbak pozíciójának betöltésére (Schindler, 2016, 259-268.). Az ilyen jellegű többnyire imaginált fenyegetettség következménye lehet a társadalom bizonytalan és frusztrált rétegeinek hiszterizálása, amellyel viszonylag könnyű politikailag visszaélni, illetve könnyedén ki lehet használni. Ebben az áldozatdiskurzusban hatékonyan keverednek egymással az eredeti bűnbakmechanizmus elemei és a gyakran kézzelfogható politikai érdekek, amelyek háttérben az áll, hogy a leegyszerűsítés következtében az idegen minden baj okozója, akivel szemben a mindenkori hatalom vagy az arra pályázó a védelem egyetlen garanciája.

Közös ebben a két diskurzusban, hogy a harc a morális felsőbbtség elnyeréséért folyik, amelynek adott esetben nagyon világos társadalmi és politikai következményei vannak. Ebben a harcban az a győztes, aki hitelesebben és szélesebb körben elfogadottan tudja igazolni az áldozatok nevében elnyert morális felsőbbrendűségét, amelynek nyomán meg lehet határozni, hogy ki a jó, és ki a rossz. Az áldozatok nevében beszélni elismerést és figyelmet jelent, ami immunizál minden kritikával szemben (Vö. Giglioli, 2015). Ebből fakad, hogy ezek az áldozatnarratívák végső soron nem a vesztesek narratívái, hanem a győzteseké, akik az adódó előnyöket vagy közvetlenül kihasználják, vagy közvetetten, más érzésekre, például fenyegetettségbe és kiszolgáltatottságba transzformálva húznak hasznot belőle.

Összegzés

Kétségtelen, hogy az áldozatokhoz és szenvedéseikhez való fordulás a 20. század tömeggyilkosságai után egy igen fontos humanizáló és civilizáló fejlemény volt. Ez tette lehetővé, hogy a bűntettek korábban elképzelhetetlen nagyságát és egyedülállóságát felmérjék, megértsék, és felelősséget vállaljanak értük. (Jureit, 2008) Az áldozat fokozatosan felmagasztalódott, és egyre inkább kiváltotta a társadalom elismerését és együttérzését. Ez azonban mások számára is azonosulási vágyat és lehetőséget teremtett, ami ugyan végső soron senkinek sem okozott közvetlen kárt, de azzal járt, hogy így bárki lehetett áldozat anélkül, hogy valóban azzá vált volna. Mivel az áldozatiság ma inkább identitás, mintsem tapasztalat kérdése, így a tettesség is fokozatosan elhomályosult és elszemélytelenedett. Ez a fejlemény a végletekig leegyszerűsítette és beszűkítette a perspektívát, de éppen emiatt nem vizsgálhatjuk a tettes és áldozat kérdését szentimentalizmuson és ellaposodott sztereotípiákon alapuló nézőpontokból, hanem kritikai távolságtartással kell fogadnunk minden áldozatról szóló elbeszélés többértelműségét.

IRODALOM

- Agora Zs. (2016) Áldozatból agresszor. Náci propagandabeszédek történeti-pszichológiai kontextusban. In: Balogh L. L. – Valastyán T. (szerk.), *Az áldozat reprezentációi* (291–314). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Balogh L. L. (2016) Az emlékezetpolitika és az áldozat elbeszélései. In: Balogh L. L. – Valastyán T. (szerk.), *Az áldozat reprezentációi* (361–383). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Brunotte, U. (2007) Martyrium, Vaterland und der Kult der toten Krieger. Männlichkeit und Soterologie im Krieg. *Transit* 33. 51–66.
- Demandt, A. (2007) Dekadenz als Mythos, Modell und Metapher. *Merkur* (61.) August, Heft 700: 709–719.
- Fichte, J. G. (1808) *Reden an die deutsche Nation. Achte Rede.*
http://www.deutschestextarchiv.de/book/view/fichte_reden_1808?p=249 (2016.11.10.)
- Freud, S. (1990) *Totem és tabu.* Budapest: Göncöl Kiadó.
- Giglioli, D. (2015) *Die Opferfalle. Wie die Vergangenheit die Zukunft fesselt.* Berlin: Matthes & Seitz.
- Girard, R. (2013) *Látám a sátánt, mint a villámlást lehullani az égből.* Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Girard, R. (2014) *A bűnbak.* Budapest: Gondolat Kiadó
- Görgényi I. (2016) A bűncselekmény áldozatának fogalma és jogainak érvényesülése az új fejlemények tükrében. In: Balogh L. L. – Valastyán T. (szerk.), *Az áldozat reprezentációi* (179–201). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Graf, F. W. (2000) Die Nation – von Gott „erfunden”? In: Krumeich, G. – Lehmann, H. (szerk.), „Gott mit uns”. *Nation, Religion und Gewalt im 19. und frühen 20. Jahrhundert.* (285–317). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hildebrandt, M. – Brocker, M. – Behr, H. (2001) Einleitung. In: Hildebrandt, Mathias – Brocker, Manfred – Behr, Hartmut (szerk.), *Säkularisierung und Resakralisierung in westlichen Gesellschaften. Ideengeschichtliche und theoretische Perspektiven.* (9–28). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Jureit, U. (2008) Geliehene Identitäten. Opferidentifizierung und kollektive Erinnerung. In: Manfred Grieger (szerk.), *Die Zukunft der Erinnerung. Eine Wolfsburger Tagung.* (85–96). Wolfsburg: Historische Kommunikation der Volkswagen AG.
- Kantorowicz, E. H. (1990) *Die Zwei Körper des Königs. Eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Münkler, H. (2015) Mythische Opfer und reale Tote. In: *Kriegssplitter. Die Evolution der Gewalt im 20. und 21. Jahrhundert.* (60–83.) Berlin: Rowohlt.
- Nachtigal, R. (2014) Bricht in Russland ein heroisches Zeitalter an? *helden. heroes. héros. E-Journal zu Kulturen des Heroischen* 2. (131–140.)
<https://www.sfb948.uni-freiburg.de/e-journal/ausgaben/022014/> (2016.11.17.)

- Nagy Á. (2016) Szempontok a pro patria mori és az áldozatfogalom értelmezéséhez a francia háborúk magyarországi propagandájában. In: Balogh L. L. – Valastyán T. (szerk.), *Az áldozat reprezentációi* (315–360). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Palaver W. (2009) Ende oder Transformation des Opfers? René Girards Ringen um eine Opfertheorie, *Bibel und Kirche*. 3. (173–178.)
- Sabrow, M. (2008) Heroismus und Viktimismus. Überlegungen zum deutschen Opferdiskurs in historischer Perspektive. *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien*. 43–44. 7–20.
- Schindler, J. (2016) *Panikmache. Wie wir vor lauter Angst unser Leben verpassen*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Schlink, B. (2005) Das Opfer des Lebens. *Merkur* (59.) November, Heft 679: 1021–1031.
- Schmitt, C. (2002) *A politikai fogalma*. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.

* * *

Vajda Júlia

„Abda előtt -- szürkületbe *egy bakterházba *beszaladtam”, avagy egy történet arról, ahogy a munkaszolgálatból megszökött nők bátorsága háttérbe szorul

HIRDETMÉNY

A honvédelemről szóló 1939: II. tc. 124. §-ában biztosított jogom alapján a zsidó férfiakat 16–60., a zsidó nőket pedig 16–40. éves életkorukig honvédelmi munkaszolgálatra igénybe veszem. Felhívom az 1884–1928. években született zsidó férfiakat és az 1904–1928. években született zsidó nőket, hogy a munkába állításuk végett 1944. évi október hó 23. napján reggel 8 órakor a férfiak a Kerepesi úti új ügető-versenypályán, a nők az Erzsébet királyné úti KISOK sportpályán jelentkezzenek. [...] Az a jelentkezésre kötelezett zsidó, aki a felhívásnak nem tesz eleget, a legsúlyosabb megtorlás alá kerül.

Beregfy Károly honvédelmi miniszter

Gyerekkorom óta hallom ezeket a történeteket: zsidó nőket, akiket 1944 októberében „összeszedtek” és valamelyik téglagyárból elindítottak, és akik azután pár óra, vagy pár nap után megszöktek. Történeteket, amelyeket oly természetesként mesélnek, meséltek azok maguk, akik ezt megtették, illetve utódaik, mintha a soá idején az a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy valamelyik üldözött csak úgy megszökik. Köztük volt apai nagyanyám is. Állítson emléket ez az írás, és benne Margit története, emléket az ő és a hozzá hasonlóan bátor társainak.¹

Margit, miután a vele szemben ülő fiatalember arra kérte, hogy a korábban megbeszéltek értelmében a soá túlélője mesélje el az élettörténetét, habozik: „*ühüm -- hát nemmm az egész*

¹ A HU OSA 419 gyűjteményem soá-túlélők 2004 és 2007 között készült narratív interjúit őrzi. A 310 elbeszélő közül hatan voltak ott a KISOK pályán 1944. október 23-án. Öten közülük megszöktek, aki nem, illetve akit pár nap múlva újra elvittek, az végiggyalogolta, illetve végigkínlódta az eredetileg mindükre rótt utat, ill. lágert. Vö. Vajda Júlia: „*Túl kell éljem ezt a borzalmat, hogy a poklok poklát túlélő elmesélje*”. *Múlt és Jövő*, 2012/3. 87-94.

életemet mer hát ööö *honnan kezdjem? --”, s amikor a kérdező azt a választ adja, hogy ahonnan gondolja, mert minket minden érdekel, kis nevetés után úgy folytatja, hogy „*hát csak annyit hooogy ömmm ---- tizenkét éves voltam amikor felköltöztünk Pápáról: mer ott születtem, --- és akkor az édesapám -- e- ez volt az a ház ami akkor épült, üres volt, --- és a környéken még nagyon kevés ház volt, --- és ezt a lakást bérelte ki az édesapám *és é- az egész életemet ebbe a lakásba éltem, -- a háborút is, *és mindent* -- és a családi dolgokat is --- tehát minden ehhez a lakáshoz köt engem hát tizenkét év volt a *tizenkét éves korom óta itt lakom*”, s mint aki ezzel mindent elmondott, hisz tulajdonképpen az élettörténete azonos a lakással, amelyben ülnek, hisz az látott lényegében mindent, ami vele történt, mert az, ami előtte volt, az talán – hisz kicsi volt – egyáltalán nem is fontos. Aztán nagyot ugrik időben: „--- hát akkor *onnan folytatom hogy -- ugye volt a háború”, folytatja, egy kicsit úgy, mint aki valami nem különösebben jelentős eseményt idéz fel, de aminek említése nélkül a következők nem lennének érthetőek, amivel kapcsolatban ugyanakkor azért remélhető, hogy a másik is tud róla.

S aztán, hogy „-- és ahogy -- ööö hát mások is emlékeznek rá”, folytatja, mintegy magát is megnyugtatta, hogy amit mesélni fog, az úgy igaz, ahogy az ő emlékezetében él, hisz másokban is így őrződött meg, felidézi, hogy „*október tizenötödike után volt a nyilasoknak egy felhívása -- hogy a fiatalok menjenek a KISOK-pályára --- ööö ilyen meg olyan felszereléssel -- és hát ööö *hát oda kellett menni—”, meséli, s mint egy iskoláslány, aki egy osztálykirándulásra készül, hogy „a szüleim *engem is *elvé- készítettek egy nagy hátizsákkal -- és én is a többiek közé elmentem erre a pályára ---”

Gondolhatnánk, nem is csoda ez az osztálykirándulás-hangulat, ha tudnánk, amit persze ennyiből még az őt hallgató interjúer nem tudhat, hogy épp csak a huszonegyet töltötte be ekkor Margit, s „gyerekstátuszban”, a szüleivel él még, meg persze, ha nem tudnánk – nem jönnénk rá –, hogy a 14 és 40 év közötti zsidó nőkre vonatkozó 1944. októberi felhívásról van szó, amely, mint tudjuk, nem osztálykirándulásra invitálta a zsidó lányokat: aki végigment az úton, azt még a végzete is könnyen utolérhette az Ost-wall-ig, vagy sokszor Ravensbrück-ig, vagy valamelyik másik koncentrációs táborig tartó gyalogmenetben.

De ki is ő, aki hatvan év távolából nem tartja szükségesnek, hogy születési helyén és Budapestre költözésén kívül bármibe is beavasson minket, mielőtt belekezd annak történetébe, hogy mi történt vele az után, hogy a felhívásnak engedelmességgel elment a KISOK-pályára? Az interjút végighallgatva/olvasva persze kiderül róla egy s más. Megtudhatjuk, hogy ő maga és hat évvel idősebb bátyja is Pápán jöttek a világra, ahonnan 1934-ben költöztek fel Budapestre, s hogy szülei mindketten sokgyerekes, vallást tartó családok gyermekei. Meg hogy kereskedelmi érettségit szerzett bátyja 1939-ben – az akkor Romániához tartozó – Nagybányára költözött, ahová aztán hamarosan utána ment menyasszonya is, s

hogy még mielőtt – az időközben Magyarországhoz csatolt városból – 1942-ben behívták volna a fiatalembert munkaszolgálatra, megszületett kisfiuk is. S hogy aztán a báty, túlélve a Don-kanyart, 1944 februárjában visszatért Erdélybe.

Kiderül, hogy nem sokkal később – 1944 nyarán – az időközben leérettségizett Margit és a szülők eközben addigi Tátra utcai lakásukból egy pár házzal arrébb álló csillagos házba költöztek, s Margit innen indul el október 23-án a KISOK-pályára jelentkezni. S hogy elindulva a gyalogmenettel Pilisszentkereszt, Albertfalva érintésével pár nap alatt Süttőnél eléri a Dunát, majd Komáromon és Győrön áthaladva Abdát. S hogy ez az a hely, ahol azután Margit megszökik. Egy bakterházba menekül, majd egy katonai teherautó elhozza Budapestre.

Családját nem találja otthon. Tíz nappal később költözik át hozzájuk egy másik csillagos házba a Rothmere utcában.

December elején ismerős munkáscsaládhoz kerül Óbudára, ők bújtatják. Amikor elkezdődnek a bombázások, visszaköltözik szüleihez. A felszabadulást együtt élik meg a Rothmere utcában, ahonnan hamarosan visszaköltöznek a Tátra utcába.

Egy évvel később férjhez megy egy fiatalemberhez, akit a felszabadulás napjaiban ismert meg. Férjét előzőleg a nyilasok a családjával együtt a Duna-partra hurcolták: a férfi, aki a családból a gyilkosságok egyetlen túlélője, hozzájuk költözik a kétszobás lakásba. Időközben – vélhetően még azelőtt, hogy 1948-ban elköltöznék a szülőktől, s lányuk születik – megtudják, hogy Margit bátyját és családját, csakúgy, mint férje nővérét, megölték Auschwitzban. A gyereket bölcsődébe adják, Margit a HÉV-nél lesz titkárnő, férje az Ipari Minisztériumban dolgozik. Az évek során különböző tanfolyamokat végeznek, s egyre följebb jutnak a ranglétrán.

Margit apja 1958-ban hatvan évesen meghal, ők visszaköltöznek anyjához a gyerekkori lakásba. Lányuk 1971-ben – ugyanabban az évben, amikor apja meghal – elvégzi az egyetemet, s férjhez megy. Két gyereke születik, fia, az idősebb, kamaszkorában meghal egy veleszületett anyagcsere betegségben, lánya kisgyerekkorban kezdődő epilepsiája pedig súlyos tanulási és beilleszkedési zavarokat okoz nála. Margit anyja a nyolcvanas évek közepén meghal, ő maga pedig nyugdíjba megy, s egy kereskedelmi vállalatnál vállal nyugdíjasként munkát. A nyolcvanas-kilencvenes években többször utazik külföldre, többek között rokonokhoz Washingtonba, s felkeres különböző volt koncentrációs táborokat is.

Margit 1992-ben megismerkedik egy férfival, hamarosan összeházasodnak, s felhagy a nyugdíjas állással: egyikük lakását kiadják az IBUSZ-on keresztül. A férfi pár év múlva meghal, lányáék pedig intézetbe adják lányukat.

Mi hajthatta Margit családját, hogy a harmincas években Pápáról Budapestre költözzék? A világválság? Az abból eredő elszegényedés? Az úzné őket, hogy az apa nem tudja őket eltartani, s azt remélik, Budapesten több a lehetőség? Vagy valamiféle asszimilációs törekvés, feltörekvési vágy hajtaná őket? Mindenesetre, láthatóan sikerül a budapesti beilleszkedés, mindkét gyereket tudják iskolázni, s az adatok a zsidótörvények ellenére nem mutatják, hogy a családot 1942-ig nagyobb megrázkódtatások érnék.

Ugyanakkor a báty Nagybányára költözése már lehet, hogy nem független a zsidótörvényektől: elképzelhető, hogy a fiatalember a Magyarországon 1939-ben megkezdődött munkaszolgálatot – ami aztán a határmódosítással mégis utolérte – szerette volna így elkerülni. Mindenesetre amikor visszatér a Don-kanyarból, a család fellélegezhet, de csak rövid időre: ettől fogva nem kíméli őket a sors: hisz a fiatalember visszatért, de csak azért, hogy azután feleségével és újszülött kisfiával együtt mindhárman Auschwitz gázkamráiban végezzenek, majd a felszabadulás utáni időszakban is privát tragédiák sorát szenvedik el. Margit hamar társra talál ugyan, de férje is súlyos veszteségek terhét hurcolja, s aztán Margit apjának, majd férjének korai halálát az egyik unoka halála, majd a másik olyan súlyos betegsége követi, amely lehetetlenné teszi számára az önálló felnőtt életet. Ráadásul, amikor azt lát-nánk, hogy Margitra magára talán egy új partnerkapcsolatban egy békés öregkor vár, a férj hamarost bekövetkező halála véget vet a reménynek.

Margit munkaszolgálatára tűnik az egyedüli kivételnek: az egyetlen olyan drámai helyzetnek, amit ő – nyilván kellő bátorsággal és lélekjelenléttel – uralni volt képes. Dacolja a veszéllyel – talán azt érezve, hogy a sok rettenethez képest, aminek szemtanúja – már nem sokat veszíthet, döntötte el, hogy megszökik? Otthon is érezte már, amikor fel kellett venniük a sárga csillagot, majd a csillagos házba kellett költözniük, hogy fel kell adniuk azt a hitüket, hogy Magyarországon az nem történhet meg, ami a környező országokban? Vagy az október 23-a óta eltelt idők élményei hatottak rá így? Hisz tudjuk, ezekben a gyalogmenetekben az elhurcoltak sokszor napokon át nem kaptak enni, s aki lehajolt, egy csigáért, egy fűszálért, azt sokszor agyonlőtték. Meg hogy az éji szállásul kijelölt uszályokról sokan a jeges Dunába zuhantak, s ott lelték halálukat. Mégis, tudjuk, a többség mindennek ellenére, nyilván a közvetlen megtorlástól félve, nem lázadt.

Hogyan jutott Margit erre a szokatlan és bátor döntésre? Hogyan volt bátorsága nemcsak hogy kilépni a sorból, de bemenni a bakterházba? Nem félt, hogy ha nem is veszik észre, s nem lövik le, akivel benn találkozik, az feljelenti majd? S az is kérdés, hogy ha volt ott valaki, annak elárulta-e, hogy mi járban van. Hogy a segítségét kérte-e, vagy igyekezett inkább kilétét eltitkolni. Őrbódékba ugyanakkor nem szokás bemenni: feltétlenül szüksége van valami „mesére” annak, aki mégis megteszi. Az igazat mondta volna? Vagy valami mást talált volna ki? És jó szándékú segítőtőre talált? Vagy olyan helyzetbe került, ahol még inkább

félnie kellett? S aztán a katonai teherautó? Hogyan mert arra felkéretszkedni? A katonának nem merhette megvallani, hogy zsidóként menekül. De akkor mit mondott? Mivel magyarázta, hogy segítségre szorul? Hogy vészelt túl a szorongást, hogy lelepleződik az úton, s hogyan a rémületet, hogy szüleit nem találta otthon? És aztán a bujkálást a munkáscsaládnál, ahol tán a lelepleződéstől való félelem tartotta vissza attól, hogy a bombázásokkor lemenjen a pincébe.

Hogyan meséli majd el mindezt később, hatvan év távolából? Azután, hogy hamarosan szembesült a család soábeli veszteségeivel, bátyja, sógornője, unokaöccse halálával, s a férje révén mindazzal, ami őt érte: hogy hajszál híján maga is áldozatul esett a nyilasok gyilkosságainak, s nemcsak hogy családja nagy részét ott vesztette el, még testvéréről is megtudták, hogy megölték Auschwitzban. És hogyan hat az emlékekre az, hogy élettörténetében a következő években is csapás csapásra halmozódott?

*

„-- és én is a többiek közé elmentem erre a pályára ---”, kezdett bele, mint láttuk, korábbi élete lényegében teljes átugrásával, magának a munkaszolgálatnak az elbeszélésébe Margit. Azt hangsúlyozná, hogy együtt van sorstársaival, „a többiekkel”? Hogy nincsen egyedül? Hogy biztonságot adott neki, hogy együtt vannak? Vagy éppen ellenkezőleg, mert a tömegben úgy érezte „elvész”, „elveszti önmagát”, lenne az, ami miatt ezt hangsúlyozza? Mondata, s vele a folytatás is, hogy ui. „*na most amikor ööö --- hát már utána össze:sereglettiünk egy csomóan, fiatalok, akkor csináltak: *a fiatal lányokból egy századot, --- és elindultunk Budára*” úgy hangzik, hogy akár egy iskolai, vagy inkább egy cserkésztabori kirándulásról is szólhatna. Sőt, az is, ahogy többszám első személyben úgy folytatja, hogy egy sváb faluban volt az „*első -- éjjeli: állomáshelyünk*”. Közben a falu nevét keresgélve, mintha – abban bízva, hogy a másik tudja, hogy merre mehettek – az interjúer segítségét kérné. Aztán már szenvedő szerkezetben számol be arról, hogy „*tehénistállóba lettünk elszállásolva*”, s a váltással mintha azt üzenné, hogy már nem élte, élhette meg magát önálló cselekvőnek. Majd visszavált, s hogy „-- és ilyen fiatal nyilasok” voltak ott, mondja, s hogy a „*fiatal nőknek*” a körülbelül százfős női százada volt, „*ahol én voltam*”: megint azt gondolhatnánk, fiatal fiúk és lányok közös multságáról beszél.

A felszabadító élmény törne itt át, hogy elhagyhatta a csillagos ház zsúfoltságát? Vagy a fiatal fiúk jelenléte keltette jó érzés? Vagy az afeletti öröm, amivel szövegét folytatja, hogy „**és magyar katonák kísérték minket --- és ezek a magyar katonák nagyon nagyon rendesek voltak*”? Vagy inkább a győzelem érzéséé, hisz a magyar katonákra úgy emlékszik, halljuk a folytatásban, mint akik „*mindig védeni akartak minket a nyilasokkal szembe*”? Aztán, mintegy a magyar katonák védelmében megnyugodva, s túllépve azon, hogy nem sikerült tisztázni, melyik faluban is tértek nyugovóra, erősen küzdve a szavakkal, folytatja, hogy „---

tehát akkor ööööee ebbe aaaaz első faluba áállomásoztunk éjszaka, aztán mentiünk tovább”. Majd, mint akinek mindez csak kiindulópontul szolgált, „-----és -- hát ö az volt a feladat ---”, tér át magára a munkára, amit végeztek velük, majd ismét elkanyarodik: „ugye akkor már **közelebb** voltak az orosz csapatok”, mondja, talán, hogy érthetőbbé tegye számunkra a feladatuk, „hogy öööö **tankcsapdát**”, s a nagy-nehezen megtalált szóval elégedetlenül keresgélgni kezd, hogy „és öööö mi a másik? ---- öööö na *hogy hívják a másikat? azt a keskenyebb --- árkot, --- hogy hívják azt? -- ez valami **nem to-** a tankcsapda széles, -- **lövészárok**”, s csak miután rátalált, mondja ki, amit elkezdett. Hogy „-- ja **lövészárokat** kellett ásni”, s ugyanilyen hebegve-habogva, akadozva a beszédben, hogy azután amikor elkészültek vele, akkor mentek tovább a következő faluba.

S amikor úgy folytatja, hogy „-- na most ez úgy nézett ki *hogy:”, s azt hihetnénk, az ásásról vagy újabb és újabb falvokról fogunk hallani, talán mert hirtelen teljes plaszticitásukban merülnek fel emlékei, vagy hogy mi, akik hallgatjuk, jobban értsük a körülményeket, nem ezekbe merül bele, hanem, eltérül: „-- hát ugye: egy kis tartalék élelem mindenkinél volt, -- meg **meleg ruha** meg **satöbbi**, --- de a **cipők** koptak el legjobban a sár meg **satöbbi**”, s aztán a cipőkkel kapcsolatos nehézségeket, majd az élelmiszerek elfogyását felidézve, meglehetősen szaggatottan, a szavakat el-elharapva, arról mesél, ahogy a falvakban a náluk lévő értékekért, „amiről ők úgy gondolták, hogy az nekik jó* egy érték”, hogy azért cserébe „**ügy** lehetett venni **szalonnát, kenyeret**”, s csak eztán, hogy megemlékezett nyomorúságos körülményeiről, vagy tán inkább ügyességükről, mellyel azt enyhíteni tudták, kanyarodik vissza a munkához.

„-- [N]a most a helyzet az volt ---- hogy **borzasztó kemény volt a föld*** na most **mi:** ilyen pesti lányok voltunk, --- és ööö -- **nem** voltunk hozzászokva hogy **ássunk** de **nem** de még **ahhoz sem** -- még a **normális földet sem**”, s egy újabb kitérővel a negyvennégy-negyvenötös rettenetes hideget idézi meg, ami a földet különösen nehezen áshatóvá tette, s hogy emiatt „-- **nem *nem** tudtuk azt aaaa követelményt megcsinálni”, s bár azt várnánk, hogy az ebből eredő kínokról, az ezért járó valós, vagy rettegett megtorlásról mesél majd tovább, azt halljuk, hogy „a **mi** kíséretünkben lévő ***magyar katonáknak is *kellett adni élelmet, *mert nekik se volt elég**”, s az első értetlenkedés után, hogy miért is kellett volna nekik ezzel foglalkozniuk, az a gondolatunk támad, hogy nyilván azért, hogy megvásárolják a fentebb említett, akkor még teljesen önzetlennek tűnt rendességet. Hogy ne bántsák őket, amiért nem tudják azt a „követelményt megcsinálni”. De akkor miért beszélt róluk úgy, mint akik önszántukból voltak rendesek? Azért, hogy úgy érezhesse, e nyomorúságos helyzetükben is akadtak olyanok, akik nem akarták őket emberi méltóságuktól megfosztani, akik ekkor is mellettük álltak? Vagy valami másról lenne szó? E kérdésre a válasz némi kitérő után, melyben arról mesél, hogy „**éjjel meg este** amikor a német tisztek **nem** mászkáltak ott és **nézték** hogy **hogy dolgozunk**”, merthogy nappal, bár nem bírtak a fagyos földdel, imitálták a

munkát, érkezik: „*akkor a katonák ööö segítettek és ők olyankor amikor *hát ööö ezek nem voltak ott*”, s a félbeszakadó mondat nyilván csak úgy folytatódhatna, hogy megásták helyettünk az árkot. Margit tehát valóban azon igyekezett, hogy önzetlennek állítsa be a közvetve otthonról hozott értékeik fejében megvásárolt segítséget. Ugyanakkor, bár szövegéből eddig úgy tűnt, fiatal nyilasok és magyar katonák kísérik őket, most német tisztekről beszél. Akiket eddig nyilasokként emlegetett, németek lettek volna? Vagy most emlékezne rosszul? Vagy e két csoporton túl lettek volna velük német tisztek is? S bár történeti ismereteink szerint a német tiszt jelenléte nem valószínű, nem kizárható, a kérdés tétje számunkra nem a helyzet tisztázása, hanem sokkal inkább annak megértése, hogy Margit – aki láthatóan nem egy már százszor felidézett, elmesélt, s ezáltal jól begyakorolt élménysort idéz fel, s akiből így ezek hirtelen, rendezetlenül, kissé kaotikusan törnek fel, amiért, mint láttuk, sokszor kénytelen küzdeni, hogy rendet tegyen közöttük – miért esik e tévedésbe.

Továbbmenve szövege újabb – ismét zavarra utalóan sok dadogással elbeszél – kitérővel folytatódik. Egy Tátra utcai ismerősről hallunk, aki – így a történet – „*nagyon jól tudott németül, perfektül*”, s szóvá tette „*aaa német tisztnak aki ott fönn az árok fölött sétálgatott*”, hogy nekik ez a feladat túl nehéz, s ezért a tiszt lovaglópálcájával megütötte a nőt, aki – szerencsére, lévén télikabátban – nem sérült meg. A német tisztekről jutott eszébe a történet? Mert ez is velük kapcsolatos? S esetleg tényleg stimmelne, hogy – nyilasok helyett vagy mellett – valóban voltak velük német tisztek is? Vagy legalábbis valaki, akivel németül beszéltek? Könnyebb lenne Margitnak úgy látnia, hogy nem magyarok azok, akik rossz sorukért felelnek? Még a nyilasokat is „kimentené” e szerepből? Mert az őket kísérő – alkalmasint őket fizikailag is bántalmazó – fiatal nyilasokban akkor, fiatal nőként, vonzó férfiakat is látott, s ez az érzés nem egyeztethető össze az üldözőkről benne élő képpel? Ezt az ambivalenciát, az agresszorhoz való – tudattalanul megélt, de a tudatba nyilván be nem engedett – vonzódás miatti, az emlékekkel együtt feltörő szégyenérzetet lenne könnyebb ma is a történet ilyesfajta „átírásával” feloldania? Könnyebb lenne egy ilyen – az auschwitzzi beszámolókból szintúgy lovaglópálcával ítélkező, sok női szemtanú által ugyanakkor vonzó férfiként leírt Mengele-szerű – figurára tenni a felelősséget?

Majd hirtelen megint a körülményeikre tér, hogy volt, hogy pajtában aludtak, s hogy a vályúba öntött vízben mosakodtak hajnalban, s hogy ez „*kriminális*” volt. Majd arról, hogy „*voltak idősebb nők akik mondták hogy *hát hogy kell vigyázni:*”, s amikor ezt kifejti, az előbbi árnyalatnyi szexus ismét visszatér: szövege, bár meglepően „testivé” válik, az emiatti zavar is kiérzik belőle, amint idősebb társai szavait idézi, „*hogy a nők mittomén vattázzák jól fel magukat*”. Aztán a „testiségről” való beszédnek ez a váratlan, Margit generációjában különösen szokatlan feltörése – miután elmondta, hogy minderre a hideg és a felfázás veszélye miatt volt szükség, s hogy később Albertfalván egy nem működő papírgyárban szállásolták el őket, ahol melegvíz is volt – még erőteljesebbé válik: „*és jöttek haza ilyen * magyar*

tisztek, -- és oda bejöttek, és **azt** mondják nekü- **ja** és ottan **ők mostak*** és akkor meglátták ***hát maguknak ilyen szép fehérenműje-jeik van?**”, mondja, nyilván a testről való némileg érzéken ható beszéd miatti zavar miatt dadogva, majd úgy „csavarja” szövegét, hogy ui. „**meg voltak öö lepődve** hogy -- **hát itten nem öö nemtom milyen emberek vannak, vagy ilyen nők, hanem -- hát öö ott azér jobb napokat láttak -----**”, hogy elrejtse vele a szép fehérenműkben rejlő erotikus tartalmat, s azok csak az ő magasabb társadalmi státuszukra utaljanak.

Aztán, témát váltva, egy percen át arról mesél, amit a magyar tisztektől hallott a fronton uralkodó még rosszabb körülményekről, meg hogy egy hetet töltöttek el e Budapesthez már közel lévő gyárban, s hogy azután, bár a katonák ezt nem akarták, a nyilasok ki akarták őket „**minél előbb füstölni ebből a gyárból**”. Itt egy pillanatra nyomatékkal ejtve a szavakat visszatér a – szexuális tartalomtól talán valamelyest megfosztott – testi utalásokhoz, hogy ui. „--- **mer még melegvíz is volt** -- **tehát azér mondom hogy lehetett mosni**”, aztán – elbeszéli, hogy a nyilasok győztek ebben a katonákkal szemben, s elvitték őket a téglagyárba, s „**elkezdődött a menetelés az országúton**”. Majd váratlanul olyan rossz élményeket idéz fel, amelyek felbukkanását talán a testről való korábbi beszéd készítette számára elő.

„**[H]át ott nagyon *sok** -- rossz dolgot láttam, például az **öreg**ek ***vagy kidőltek** a menésbe, -- **mer e- annyira elfáradtak**”, s ismét akadozva beszél egy térről, ahol marhákat árultak azelőtt, s ahol egyszer éjszakáztak, s azt látta „**hogy * sok öreg meghalt, és visszatérve a cipőkre és aaaz elhasznált holmikra -- ugye *a halottakról az emberek lehúzták a cipőt: aaa hócipőt a re- a jó állapotba lévő cipőt -- aaa jó állapotba lévő meleg ruhát -----**”, s mindezt, bár ebben később elbizonytalanodva, Süttőre teszi. Ugyanakkor nem tudjuk, hogy a szavak elharapásában, elvételében, hogy például „**hócipőt a re- a jó állapotba lévő cipőt**”, mutatkozó zavar a már meg-meglebbent erotikus tartalomból eredne, vagy az eszébe jutó testi borzalmak nem hagynák nyugodni. Hisz most arról beszél, hogy valahol, talán a korábban megidézett füves területen, „**ott történt egy nagyon csúnya dolog *ezt a nőt én ismertem mer -- fűzős volt a környéken -- és hát elment be úgy az erdőbe hogy elintézte a dolgát**”, megint meglepő nyíltsággal idézve meg testi folyamatokat, s aztán, hogy „***és ezt a nőt nem tudom hány sajnos hány öö katona megerőszakolta**”. S hogy szavai hitelét tovább növelje, azt is elmondja, hogy az illető nemcsak hogy a környéken dolgozott, de szintúgy a Tátra utcában lakott, s hogy „**úgy aztán ő úgyis elmesélt aztán nekem mindent mer ismertük egymást ha nem is szorosán de úgy -- nagyjából**”. De vajon miért fontos hangsúlyoznia, hogy éppen ezt a nőt erőszakolták meg? És miért a félreérthető fogalmazás, hogy akár úgy is érthetjük, a nyomatékkal ejtett sajnos az erőszakot elkövető katonák számára vonatkozik? Meg miért, hogy – ismét nyomatékkal – úgy fogalmaz, hogy „**ő úgyis elmesélt**” mindent? Arról lenne szó, hogy valójában nem is a szomszédnőn esett az erőszak, hanem magán Margiton? Hisz tudjuk, sok esetben a „normális” életben elfogadhatatlan élményeket – s nem csak a hason-

ló megaláztatásokat, de a saját „bűnöket” is, amelyeket a hétköznapi életben az elbeszélő nyilvánvalóan nem követne el – a túlélők másvalakinek tulajdonítva, esetleg általánosan fogalmazva beszélnek el.² Az e fedőtörténet mögött megbúvó – a fiatal, szexuálisan még tapasztalatlan lány számára különösképpen borzalmas – élmény szüremkedne át a testiség, a szexus már eddig is feltűnő mértékű jelenlétén?

Esetleg az előbbi „cipős” történetbeli nyelvi (és elhelyezésbeli) zavart is egy hasonló elhárítás „felfelése” okozná? Hogy a ruhadarabok, cipők halottgyalázásnak is megélt „eltulajdonítása” miatti büntudat ellen azoknak „*az emberek*”-re, az általános harmadikra való kivetítése nem nyújtana tökéletes védelmet? S hogy a cipő, mint gyakori női genitália szimbólum³, említése még szorosabbra összeszőné a két önmagában is zavarba hozó, szégyentől terhelt történetet? Azután, bár az „--- és hát ööö -- hát példáulú ilyenek is történtek” mondattal mintha elbúcsúzna e különösen nehéz élményektől, mintha mégsem tudna elszakadni a témától: arról beszél, hogy „---- hát a férfiaknak aztán a *szemeteket meg a piszkokat össze kellett szedni: *mer itt már vegyesen voltak, emberek, mer ugye mi megszűntünk *olyan század lenni olyan női század*”. S úgy tűnik, hogy szavai, „*a szemetek meg a piszkok*” nem pusztán, vagy nem elsősorban a valóságos szemétre és piszokra utalnak, hiszen többesszámú alakban e szavakat inkább emberek megítélésére használja a nyelv, s ráadásul az, hogy minderről valahogy a „nők közé keveredve” esik szó, mintha azt sugallná, hogy Margit tudattalanul még mindig az erőszaktevőkkel van elfoglalva.

Aztán, mintha csakugyan képes lenne elhagyni a témát, emlékezetében „*aaa bb bécsi * út fele vezető úton*” indul el, ahol, mint mondja, „*én ----- ö Abda előttig mentem: ezen az úton ---*”, s itt újra megjelennek a cipők, de ezek most egészen valóságosnak tűnnek, s hosszan el is időz náluk: „*adtam egy *nekem egy magasszárú cipóm volt -- *és az még valahogy kitarzott és volt velem egy *egy öö csináltatott ilyen -- lúdtalpbetét *is volt benne hát majdnem egy vadonat új cipő azt odaadtam egy kislánynak, *akinek már lejött a lábáról a cipő *és amikor ----- láttam őt hogy megszökött -- egy lovaskocsin ült *és láttam hogy ott van rajta az én -- cipőm* és nagyon örültem hogy hát *van annyi esze hogy megszökött**”. Aztán, mint aki e megfestett képből éppolyan erőt merített, mint annak idején a valós látványából, elmondja, hogy „*en -- na énnál- nekem is eljött ez az idő:*”, s nem csalatkozunk, ha azt várjuk, hogy eztán saját szökése történetébe kezd, hisz azzal folytatja, hogy „*Abda előtt -- szürkületbe *egy kis bakterházba *beszaladtam, ----*”, mondja, mintha mi sem lenne ennél természetesebb.

* * *

² Mindenki csak arról beszél, hogy egyesek loptak, levetkőztették a halottakat stb.

³ Talán az sem véletlen, hogy ez a két „problematikus tartalom” lényegében együtt jelenik meg Margit szövegében: Freud értelmezése szerint a cipő sokszor a női genitália szimbólumaként jelenik meg.

Nem telt tehát tíz percbe sem, s Margit már szökésénél – talán élete legnagyobb tetteként megélt mozzanatánál – tart. „*[B]eszaladtam, ---- és ott egy **nagyon** nagyon rendes ilyen -- ööö vasutas férfi volt”, meséli, s hogy „-- a -- akik abba az **örházba** laktak azok **nem** voltak otthon hanem ez kezelte aaaa -- a sorompót”, s szövege mintha egy eleddig ismeretlen rendezettséget és nyugalmat árasztana, meglepetésünkre még akkor is, amikor azzal folytatja, hogy „*ez a férfi -- **levitt** engem a pincébe”. S bár eddigi tapasztalataink alapján attól tartanánk, hogy esetleg a szexuális abúzus félelme s vele összeszövődve valamiféle erotikus tartalom fog felsejleni, ehelyett szövegében nemcsak hogy nem „pénzen vett” rendességről esik szó, mint korábban a katonák esetében, de zavarttá sem válik. „---- [H]át ott egy kicsit megpihentem mer ööö mer ööö segített úgy rendbe tenni engem -- aaaa **adott** egy nagy kosarat, hogy aaaa há- hátizsákomból pakoljam át a holmikat, *és **kioktatott** *hogy itt **nem** messze van egy katonai tábor, *és hogy **én**: a bátyámhoz mentem búcsúzni, mert: -- azokat elviszik a frontra* -- tehát azt kell nekem mondani* ---- hát ilyeneke- ilyen kioktatott”, meséli, s megakadásai mintha csak a felidézéshez szükséges időt biztosítanák, nem árulkodnának nyugtalanságról. Sőt, mintha a férfi atyai gondoskodása, vagy az arra való emlékezés keltette biztonságérzetet idéznék vissza: „amikor már **egészen sötétes szürkület** volt, -- akkor **kijött** velem az országútra: ---- mert: -- egy autót egy teherautót fogott ööö nekem, és mondta hogy *ez a kislány ööö a bátyjánál volt ööö elbúcsúzni satöbbi”.

Majd így folytatja, „--- **éés két katona** ült benne. és én oda **előre** beültem közéjük”, és “hát persze mondták hogy hát mennyi zsidó hullát láttak itt”, meséli, s az akkori feszültség, a leplezendő viszolygás és rémület emléke teszi szövegét a korábbiakhoz hasonlóan ismét egyre kaotikusabbá: „---- többek között öö hát ugye: aztán egy **bizonyosra nem** tudnám megmondani hogy ööö mer akkor teljesen sötét volt *melyik ööö ilyen kis faluba vagy városba: **ők** megálltak ---- és akkor **át** kellett **szállni** mer ott öö olyan sok ember volt már”, mondja, s nem is értjük egészen, hogy mi történt. Majd azt halljuk, hogy „--- de ott már jöttek a **csendőrök** *és **mondtam** az egyik csendőrnek **képzelve elvesztettem a pokrócomat**”, meg hogy a csendőr elkezdte keresni a pokrócot. S Margit ekkor felhangzó nevetése, meg hogy szövege az elbeszélt helyzet nem egészen érthető volta ellenére összeszedettebbé válik, talán az akkori helyzet rendeződését, az akkori rémület mélyen átélt felidéződéséből való jelenbeli fellelegzését mutatja. Aztán amikor arról beszél, hogy „-- szóval én is **felevickéltem** erre a nagyobb teherautóra ahol már **sokan** ültek”, s hogy a platón fázva a fejére borította a ballonkabátját, furcsamód nem érződik az utólagos ijedelem a következő történet miatt, hogy ui. „-- és **ittthon** *vettem észre hogy **teljesen** elfelejtettem hogy öö rajtam volt a sárga csillag”. Az mintha csupán a következő mondatban, az önmaga megnyugtatását célzó mozzanatok révén válna nyilvánvalóvá: „-- de **úgy** látszik hogy aaaa a **kabát** **ujja** úgy előre lóghatott, -- és azt **senki** nem vette észre”.

Aztán azt kezdi mesélni, hogy „--- na most ööö ezen a teherautón utazott egy fiatal katona”, s hogy e közlés megint valami érzelmi terhet készít elő, jelzi, hogy amikor elkanya-

rodik, s elmeséli, hogy késő este Budapestre érve a lebombázott Margit híd körüli forgalmat német katonák irányították, hangerő-ingadozásokkal terhelt beszéde nemcsak hogy a már ismert módon akadozik, de a történetmesélés linearitása is újra és újra megbomlik. Végül elérkezik oda, hogy „és ez a **katona** fogta és ***azt** mondta hogy ő elkísér engem ***hazakísér**”, s hogy ráadásul – s ez magyarázza, mitől válhatott Margit szövege feldúlttá – „**de ez egy olyan katona volt aki azt** mondta --- **be kell állni a német hadseregbe**, -- mer **csak:** az öö akkor lehet győzni hogyha a német hadseregbe beállnak a magyarok”. Aztán, nyilván bízva abban, hogy e tény ijesztő mivolta nyilvánvaló, ezt nem fejt ki, hanem arra tér rá, hogy „--- hát egy **ilyen katonával:** mentem én ***karonfogva**”, merthogy „-- **persze:** -- ott a németek ugye látták a **katona**t szóval nem volt **igazoltatás meg semmi** -- és ő el- **eljött** velem idáig a **Tátra** utcáig. S értelmezését, hogy – a rettegés mellett, sőt, annak ellenére – ez mégis az ő hasznára vált, megint csupán a nyomatékkal ejtett szavak jelzik. Amikor végül Margit és a katona s velük mi is a Tátra utcába érünk, a lebukástól való félelem mintha fölébe kerekedne a „hivatalos közeg” kíséretéből nyert biztonságnak, s az erős hangsúlyok mellett a szó végét is elharapná: „-- **de *a mi házunk rajta volt a csillag**”. S megbontja kissé a kronologikus rendet is, amikor elmeséli, hogy „-- **na most én *elmentem a szomszéd házba mellettünk lévőbe:** és öö ugye ott nagyon jól ismertem a házfelügyelőket -- szóval ide nem csengettem be -- csak amikor már a katona **elment jóval -- akkor visszajöttem a mi házunkba**”. S gondolhatnánk, hisz ezt sejteti a szöveg „elnyugvása is”, hogy most némi nyugalom áll be, miután elmeséli, hogy a házfelügyelő engedte be.

De aztán, amikor arról beszél, hogy a platón megfázott és torokgyulladást kapott, zaklatottsága visszatér. S bár azt hihetnénk, ezt az eddigiek okozzák, hamarosan kiderül, hogy nemcsak erről van szó, hanem hogy „***itt** feküdtem **aaa** --- **aaa** házmesteréknél, ***mert a szüleim nem voltak itthon**”. S hogy a drámai hangulatot fokozza, nem a pozitív végkifejletre tér, hanem előbb nemcsak távollétük okát, hogy ui. „**kiürítették ezt a házat**”, meséli el, hanem visszaugorva az időben újabb kitérőt tesz, s elmeséli, mily zsúfoltan voltak a lakásban a nyáron, mielőtt ő elment, mert ismerősök, rokonok is odaköltöztek. S csak eztán böki ki, hogy „--- és akkor ezt a házat **ki: ürítették** -- és a **szüleimet aaa** -- **Rothemere** utcába **vitették át**”, s hogy bár ott is ugyanolyan volt a helyzet, az a ház csillagos ház maradt, „és akkor a szüleim ott voltak* és akkor **innen aaa** házmester ***másnap reggel átment ide a aaaa Rothemerébe**”, mondja akadozva, mint aki még mindig fél, hogy mi is lesz a történet vége. Aztán, bár elérkezik oda, hogy „**ott** mondta a szüleimnek* hogy **megjöttem**”, újabb kitérőben hazaérkezése dátumát keresi; de először október 15-e, épp a balsorsáért felelős dátum jut eszébe, s csak utána ér el nyelvileg is hibásan oda, hogy „**ez már volt teljesen november vége vagy december eleje**”, s hogy „--- **na** és akkor **meggyógyultam itt** önáluk -- és **azután *mentem át a -- és akkor ott is laktam a szüleimmel**”.

Aztán, mintha nem lenne különös jelentősége annak, hogy munkaszolgálatára és szökése története ezzel az összetalálkozással lezárult, nem időz el itt, hanem rögtön a nyilasok

rémtesteivel folytatja: hogy ui. „-- *sajnos -- többször jöttek a nyilasok -- és onnan elvittek embereket -- és a vége *ugye az volt hogy belelőtték a Dunába*”.

Mi pedig nem kísérjük tovább, ahogy az óbudai munkáscsaládnál való bujkálása története után eljut ahhoz, ahogy elfagyott lábbal ismét visszakerült a szüleihez, s ahogy egy éles váltással, hogy ui. „----- *na most van egy másik történetem*”, érdekes módon lezáratlanul hagyva saját soá-történetét, hirtelen belekezd férjhezmenésének már az üldöztetés utáni történetébe, ami – hisz helyette valójában férje Duna-parti megmenekülése történetét meséli el – visszaviszi a soához.

* * *

A legtöbb túlélő a felszabadulással lezárja saját elbeszélését. Margit azonban a férje története részletezése után visszatér házasságukra, s vele felszabadulás utáni életére. Ezt ugyanakkor – minden tragédia ellenére, de azokat röviden mindet említve – az eddigiekhez képest meglepő rövidezséggel intézi el. Végül lezárja elbeszélését: „*és az anyám nyolcvanegy márciusába halt meg ----- ennyi a mese -----*”, majd hirtelen visszaugorva szökése történetéhez kimondja, hogy: „*hát szóval ööö mondjuk bátorság kellett ahhoz -- hogy az ember beszaladjon abba aaa ööö bakterházba na és az volt az érdekes hogy az vasúti őrbódé -- ööö ba szaladtam be és az /egész életemet a HÉV-nél, helyiérdekű vasútnál töl- /szóval aaa munkaviszonyom ööö bocsánat ((nevet)) öö hát ott zajlott le az életem. a helyiérdekű vasútnál -- ennyi. -- nem tudok többet mondani*”. Majd, mégis visszatérve a férjéhez, „**ugye közbe elmeséltem nagyjából a férjemnek is a *történetét ----*”, le tudja zárni elbeszélését.

* * *

Zárszában Margit ki tudta tehát mondani, hogy nem kis bátorság kellett a szökéshez. Mégis, mintha a lezárás nem lenne lehetséges a férj története nélkül: kétszer is vissza kell térnie hozzá. Ráadásul a visszakérdezés során – amibe most nincs terünk belemenni – az interjúer minden erőfeszítése ellenére sem képes érzelmeibe mélyebben elmerülni, az átélt eseményeket áttekinthetően megjeleníteni, szövege a korábban látottakhoz hasonlóan kaotikus marad. Lehetséges lenne, hogy minderről a „túlélők versenyében” – mellyel túlélő házaspárokkal interjúzva gyakran találkozunk – való alulmaradás tehetne? Lehetséges lenne, hogy úgy élte meg, környezete bagatellizálja a vele történeteket? Hogy ezáltal magára maradt volna az emlékezeti munkával, a történetek átdolgozásával? Hogy ez a magára maradás másodlagosan is traumatizálta volna? És hogy sietsége az interjú kezdetén, hogy munkaszolgálatos történetét elmesélje, e trauma feldolgozása iránti vágyából fakadna, s azt kompenzálná, hogy korábban az Auschwitzban meggyilkolt báty és a Dunából kiűszott férj történetével szemben az ő – mégoly komoly bátorságot igénylő – története mindig komolytalannak hatott?

Friedrich Melinda

FERENCZI SÁNDOR A ZENEAKADÉMIÁN Az 1928-as előadássorozat a *Pesti Napló*ban

Ferenczi Sándor 1928. február 14. és március 23. között összesen hat nyilvános előadást tartott a Zeneakadémián (Vö. Freud/Ferenczi 2005, 186.). Az előadások a nagyközönségnek szóltak a pszichoanalízis társadalmi, gyógyászati, pedagógiai vonatkozásairól és lélektani jelentőségéről. Céljuk a freudizmussal kapcsolatos „ferde felfogások” eloszlátása és a pszichoanalízis népszerűsítése volt.

A nyilvános előadások tervét Ferenczi évekkorábban, 1925 októberében említi először egy Freudnak írt levélben, mint a pszichoanalízis vadhajtásaival szembeni tényre-
rés egy lehetséges eszközét: „[...] kissé nagyobb hírverést kell csapnunk a közvéleményben, s már tanácskozunk a módozatokat illetően (nyilvános előadások, publikációk stb.)” (Freud/Ferenczi 2005, 66). A pszichoanalízis népszerűsítésének szükségességére hívta föl a figyelmet az 1925-ben Budapesten vendégeskedő Rudolf von Urbantschitsch¹ is: „Mesterem, Freud [...] mereven elzárkózott a pszichoanalitika népszerűsítése elől és minden erre vonatkozó indítványunkat, kérésünket elutasította. Ma már azonban nem lehet tovább várni, a nagyközönségnek meg kell tudnia, hogy tulajdonképpen mi is az a pszichoanalízis [...]” (Ráskay² 1925, 6.). 1928-ra a freudi lélekelemzés népszerűsítése nem tűrt további halasztást: a rivális irányzatok egyre terjeszkedtek, az 1927-es év végén a Független Orvosanalitikusok Egyesületének és az Individuálpszichológiai Egyesületnek is megalakult a magyarországi fiókegyesülete.

¹ Rudolf von Urbantschitsch (később Urban), (Bécs, 1879 – Kalifornia, USA, 1964), osztrák orvos, pszichoanalitikus, az 1920-as években népszerű tudományos előadó. Bővebben lásd: Freud/Ferenczi 2000, 137., ill. analíziséről Ferenczinél: Freud/Ferenczi 2004, 181, 220, 222–224, 230, 234.

² Ráskay László (?-?): költő, hírlapíró, a *Pesti Napló* tudósítója.

Ferenczi előadásainak írott változata nem maradt fenn, de tartalmukat megismerhetjük a *Pesti Napló* által közölt részletes beszámolókból. Mind a *Pesti Napló*, mind más korabeli napilap tudósításai kiemelik a Ferenczi előadásait övező rendkívüli érdeklődést. Révész Béla³ 1928. március 20-án, néhány nappal Ferenczi utolsó előadása előtt riportot közölt a *Pesti Napló*-ban. A címe: Siker.

„Zsúfolt házak! Pedig nem a világhíró tenorista énekel, nem is a táncfenomén ejti lepleit, nem is a csodahegedűs szédíti hangjai köré a tömegeket és nem is az Olimpiáról, Uri muriról, a Zenebonáról van szó — a színjáték, a dal, a muzsika vonzása nélkül, *értekezéseket* hallgat végig a zsúfolódó közönség, feszült figyelemmel. Most hirdetik meg hatodszor az értekezést és hat telt ház hallgatja a Zeneakadémiában, a puritánszavú előadót. [...] Észre kell venni ezt a speciális sikert, ami mostanában némultan, de vehemensen zajlik a Zeneakadémiában, ahol a kitűnő orvostudós, a mai ember pszichéjéről tart előadást. Határozottan tudományos beszámolókról van szó és az emberek a kakasülőt is megszállják. Igaz ugyan, hogy a pszichiáter jóhírű és tudója a rejtelmeknek, de igaz az is, hogy a hatszor zsúfolódó közönség *önmagáért* megy el az előadásokra; arányaival el sem gondolt tömeg, mely azzal ül az orvos elé: *mond meg, mi van velünk?*... [...] Úgy halljuk, a hatodik előadásra is elkapkodták a jegyeket. Félelmes siker!” (Révész 1928, 14.) [Kiemelések az eredetiben]

IRODALOM

- FREUD/FERENCZI (2000). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor Levelezés, 1908–1911*. I/1. kötet. Budapest, Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- FREUD/FERENCZI (2004). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor Levelezés, 1920–1924*. III/1. kötet. Budapest, Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- FREUD/FERENCZI (2005). *Sigmund Freud – Ferenczi Sándor Levelezés, 1925–1933*. III/2. kötet. Budapest, Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- RÁSKAY, L. [R.L.] (1925). „Előbb magatokat neveljétek meg, csak azután gyermekeiteket!” Beszélgetés Urbanschich Rudolf-fal, a pszichoanalitikai nevelésről. *Pesti Napló*, 76. évf. 68. szám. 1925. március 24. 6. oldal.
- RÉVÉSZ, B. (1928). Siker. *Pesti Napló*, 79. évf. 65. szám 1928. március 20. 14. oldal.

* * *

³ Révész Béla (Esztergom, 1876 – Auschwitz, 1944) író, újságíró.

Beszámoló a *Pesti Napló* tudósítójától

Ami a lélek alatt van ...

Dr. Ferenczi Sándor előadása a pszichoanalízisről*

(*Saját tudósítónktól.*) Dr. Ferenczi Sándor a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke kedden este tartotta meg első előadását a pszichoanalízisről a Zeneakadémia kistermében. Dr. Ferenczi hat előadást tart és ezekben tájékoztatni akarja a nagyközönséget a pszichoanalízis lényégéről, és el akarja oszlatni azokat a ferde felfogásokat, amelyek téves megvilágításba helyezik a freudizmust. Első előadásában azokat a *fogalmakat* tisztázta dr. Ferenczi Sándor, amelyek a pszichoanalízis során felmerült anyag megjelölésére szolgálnak. Előadásának az volt a kiinduló pontja, hogy *lelkitények éppúgy vannak, mint természettudományiak*. A pszichoanalízis bebizonyította, hogy a lélekben olyan tudatalatti problémák rejtőznek, amelyek a vizsgálása elől nem lehet kitérni. Dr. Ferenczi a pszichoanalízis meghatározására ezt a definíciót választotta: *A tudattalan lélektana*.

Mit mond az emlékezés?

Példákkal illusztrálta előadása során, hogy a lélekben csakugyan megvan ez a tudattalanság és felemlítette Freud nevezetes hasonlatát: *az alagútban , eltűnő, majd az ismét előbukkanó vonatot*. Éppúgy, amint nem lehet kétségbe vonni azt, hogy az alagút sötétjében vonat marad a vonat, az is bizonyos, hogy a lélek mélyén rejtőző tudattalanságok nem veszítik el lényegüket.

– Bizonyos, hogy vannak tudattalan lelki tények, – mondotta dr. Ferenczi – noha kézzelfoghatóan bizonyítani ezt nem lehet. Ezek a lelki tulajdonságok *az idegesség* vizsgálatánál kerültek felszínre. Ezen a ponton jött rá a pszichoanalízis a *gondolatelfojtás* jelenségére és innen továbbhaladva tanulmányozta az idioszinkráziát, vagyis azt az ellenszenvet, amelynek az emberek nem tudják a magyarázatát adni és mélyen elrejtik magukban. Az idioszinkráziát a pszichoanalízis útján sikerült visszavezetni mindig olyan eseményekre, amelyeket az ember már régen elfelejtett. Ezeknek az eseményeknek a felelevenítése azután mindent magyaráz.

Előadása további során azt fejtegette dr. Ferenczi Sándor, hogy az ember *sok mindenről nem vesz tudomást, mert az nem kellemes neki*. Ezek a dolgok kerültek aztán a *tudat küszöbe alá*. Az emlékezés ugyanis egyáltalán nem tárgyilagos, hanem nagyon is *szubjektív*. Csak olyasmiről hajlandó tudomást szerezni, ami nem kellemetlen neki. A továbbiakban a pszichoanalízis elnevezés okait magyarázta dr. Ferenczi. Freud választotta ezt az elnevezést és ebből

* Forrás: *Pesti Napló*, 1928. 79. évf. 37. szám 1928. február 15. 10. oldal.

az tűnik, hogy Freudból kibújt a régi kémikus: *az analízis szót a kémiától kérte kölcsön*, nyugodtan nevezhette volna tudományát *gondolat-bonctannak* is.

A lélekkutatás módszere

Áttért ezután *a tudatos és a tudattalan céljának és szerepének* az ismertetésére. Példákat említett arra, mikor az ember feladja a tudatos célkitűzéseket és ekkor az asszociációk gyors és zavaros megindulásával a tudat alatt elnyomott képzetek érvényesülnek és az ember a *tudattalan cél* felé tolódik el. Freud professzor kétféle tudattalant ismert fel. Az egyik a *Vorbewusst*, vagyis az a tudattalan, amit az ember bármikor elővehet és felhasználhat, a másik pedig az *elfojtott tudattalan*, amely a lélek legmélyén rejtőzik. Ezt a legelfojtottabb tudattalant próbálja a lélek mélyéről kiemelni a pszichoanalízis. Ennek módja pedig az, ha szabadjára engedik az asszociációkat. Ilyen módon a pszichoanalitikus közeljut a lélekben elrejtett tudattalanhoz.

– A pszichoanalízis úgy indult útnak, – mondotta dr. Ferenczi Sándor – mint *gyógymód*, azért, hogy kifürkésze a betegség elfojtott okát. Freud eleinte maga sem gondolt arra, hogy voltaképpen új alapokra fekteti a pszichológiát. A pszichoanalízis végül is *lélekkutató módszerre* fejlődött ki. Ma már több bátorsággal merünk rendszert vinni abba a tudástömegbe, amelyet az emberek seregének a vizsgálatával nyertünk. De nemcsak a betegeket vizsgáljuk. *A pszichoanalízis kiterjed mindenféle emberre*. Azok, akik kikiabálják a lélek mélyén elrejtett tudattalant, azok az *elmebetegek*, akik elferdítik, azok az *idegbajosok*, azok pedig, akik úgy járnak-kelnek a világban, mintha nem is volna lelkiéletük: *ezek az egészségesek*. Velük van a legtöbb bajunk, őket a legnehezebb meggyógyítani.

Az automatikus karakter

Előadásában eljutott most a karakter problémájához dr. Ferenczi Sándor. A pszichoanalízis a karaktert egy olyan tulajdonságnak tekinti, amely *alkalmazkodik a tudattalanhoz*. *Az emberek rabjaik karakterüknek*, amit legtöbb esetben nem is ismernek. Akármilyen ez a karakter, mindig automatizmus. Elképzelhető olyan kor, amelyben az egészséges ember már nem ragaszkodik makacsul karakteréhez és ha nem is változtatja azt az okosság és észszerűség parancsára, legalább is megismeri saját karakterét. Az elmebetegek pszichoanalitikus vizsgálata azért jelentős, mert ők karikatúrái az egészséges embereknek.

Vázolta most dr. Ferenczi, hogyan történik a képzetek elfojtása és rámutatott arra, hogy a metapszichológia legjelentősebb pontja Freud tudományos munkásságának. Itt vizsgálni kellett a lelkiező ökonomiáját és tanulmányozni kellett bizonyos erőmennyiségek elosztását. A Freud-féle metapszichológia olyan konstrukció, amely már a pszichoanalízist is egészen új alapokra fektette és hatalmas lehetőségeket nyújt *az ember ösztönéletének* tanulmányozására.

A közönség, amely zsúfolásig megtöltötte a Zeneakadémia kistermét, mindvégig nagy figyelemmel kísérte dr. Ferenczi Sándor előadását.

* * *

Ha a lélek beteg...

Ferenczi Sándor előadása a pszichoanalízisről.*

(*Saját tudósítónktól.*) Kedden este tartotta meg második előadását a pszichoanalízisről dr. Ferenczi Sándor. Előadása az egészséges és a beteg lélek között levő átmenetek hosszú sorát részletezte.

Kínkerülés és kedvkeresés

Az egészséges és beteg lélek között levő különbségek megvilágítására példákat sorolt fel dr. *Ferenczi*. A pszichoanalízis és a lelkibetegség viszonyában magától adódik a kérdés, hogy *a pszichoanalitikus technika mit tekint a gyógyulás eszközének?* Erre a kérdésre válaszolva dr. Ferenczi ismertette a kínkerülést és a kedvkeresési lelki jelenségeket, amelyek alapvető elvei a pszichoanalitikus gyógy eljárásnak. Hangsúlyozta, hogy a lelki és a testi állapotokat egészség és betegség szempontjából osztályozni nagyon bajos. Olyan az ilyesmi, mintha a növényeket aszerint osztaná valaki csoportokba, hogy *ehetők-e azok, vagy nem?* Az úgynevezett lelki betegség és az egészség között *az átmenetek végtelen sora lehetséges.*

– A beteg, aki gyógyulni akar, – mondotta dr. Ferenczi Sándor – tudatának egy részében mindent elkövet azért, hogy ne gyógyuljon. Szinte kifogyhatatlan ügyességgel és majdnem zsenialitással, *megpróbálkozik mindennel, hogy megakadályozza a gyógyulást.* Igyekszik elkedvetleníteni az orvost, aztán provokálja őt, hogy goromba legyen és ennek az ellentállási processzusnak a során általában *úgy viselkedik és úgy cselekszik, mintha semmi se jutna az eszébe.* Micsoda hát a pszichoanalitikus fegyvere ezzel az ellentállással szemben?

Erre a kérdésre azzal válaszolt dr. Ferenczi, hogy a pszichoanalízis a kísérletek során rájött az indulattávitel többféle változatára. Freud arra is ráeszmélt, hogy a betegnek nemcsak a ki-mondott szava, hanem a *viselkedése is voltaképpen elferdített emlékmegnyilvánulás.* Az indulattétel sok változata közül, amellyel a pszichoanalitikus a lelkibetegre akar hatni, jőideig csak a pozitív indulattétel volt ismeretes. Ilyen például az orvos nyájassága a beteggel szemben.

* Forrás: *Pesti Napló*, 1928. 79. évf. 43. szám 1928. február 22. 4. oldal.

A szuggerátor és az analitikus

Tovább vizsgálva a beteg és az orvos viszonyát, röviden vázolta dr. Ferenczi Sándor *Charcot* párizsi professzor kísérleteinek eredményeit. Freud éveken át tanítványa volt Charcot-nak. Itt merült fel annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy tulajdonképpen mi a különbség a szuggeráció és a pszichoanalízis között.

A *szuggerátor* mindig egy feketeszakállas Svengali, aki meredt szemével hatalmában tartja a beteget, a pszichoanalitikus pedig szerényen a sarokban ül, onnan kérdez és annyit ajánl fel magában a betegnek, amennyire éppen szüksége van. A szuggerátor hatalmában akarja tartani a beteget, a pszichoanalitikus viszont, mielőtt befejezné a gyógyítást, *feloldja őt befolyása alól*. Hiszen az analízisnek az a magasabb célja, hogy a beteget önálló egyénné tegye.

Megemlítette most dr. Ferenczi, hogy mennyire téves és ferde az a felfogás, amely a *pszichoanalízist kizárólag a szexualitás pszichológiájának tekinti*. A pszichoanalízis úgy jutott el az erotika vizsgálatához, hogy szükségesnek találta annak a kikutatását: *micsoda lelki és fizikai élményeken ment keresztül a lelkibeteg gyermekkorában?* Freud vizsgálódásai során eljutott ahhoz a megállapításhoz, hogy az, amit a gyerekeknél általában rossz szokásoknak neveznek, voltaképpen *az erotizmus ősfoka*.

Az Oedipus-komplexum

– Az erotika csiráit látjuk a gyermek játékosságában, a simogatás szeretetében, a ritmikus mozgásban – mondotta dr. Ferenczi. *Ez az autoerotikus időszak*. Ezt követi később *a narcisztikus kor*, amelyben a gyermek már felfedezi saját magát és minden cselekedete az önszeretésre irányul. Ezt később felváltja a tárgyak és személyek szeretete és itt következik az, amit mindenki mint valami rémséget emleget: *az Oedipus-komplekszum*. *Ennek az elintézésétől függ nagyrészt az ember jövője*. Ez az az időszak, amikor a fiú komolyan szeretné háttérbe szorítani az apját az anyja iránt táplált érzései miatt. Az Oedipus-komplekszum általában a hatodik évben lerombolódik. A gyerek látja, hogy erőszakos eszközökkel nem tud boldogulni, mert szülei erősebbek nála. Elhatározza, hogy majd később, ha megnő mindent kipótol. Ettől az időtől kezdve *elfordul az anyjától és az apját kezdi utánozni*. Ez a lappangási időszak. Freud úgy tekinti az Oedipusz-komplekszumot, mint a kanyarót, amelyen minden gyereknek át kell esnie. Az egészséges embereknél *az Oedipus-komplekszum titkait csak az álomban lehet felfedni*. De azoknál, akik neurotikusakká válnak, rendkívül nagy jelentősége van az Oedipus-komplekszumnak. Rögzítve megmarad tudattalan énjükben.

Ki az elmebeteg?

Most sorra vizsgálva az egészséges és a beteg lélek között jelentkező átmeneti formákat, részletesen beszél dr. *Ferenczi a fantáziáról, amely nem egyéb, mint az élet egyik*

érintetlenül hagyott darabja. Ennék a darabnak szabad, hogy gyermeki maradjon. A fantáziaéletben a szabadjára eresztett gondolatok a *vágybeteljesülés* felé igyekeznek. Ezen a ponton épp az a különbség az egészséges ember és az elmebeteg között, hogy *az elmebeteg valóban hisz a vágybeteljesülésben* és csakugyan olyannak tartja magát, mint amilyennek a fantáziaélet tükre mutatja. Az átmeneti formák között szerepel az *indulatkitörés*. Az indulatok kifejező mozgások és gesztusok, a józan ész szempontjából tulajdonképpen értelmetlen maradványai azoknak a reakciómódoknak, amelyek egykor hasznosak voltak. A pszichoanalízis ebben a tekintetben a Darwin-féle történelmi magyarázatot fogadja el. Bizonyos gesztusok és mozdulatok *átöröklés* révén jelentkeznek az emberben. A térdeplés és a kéz összekulcsolása voltaképpen a *rabszolgaságot* jelenti. A rabszolga letérdel, könyörög urának és valami jót vár tőle.

– Az alvás is rendkívül hasonlít az elmebetegséghez, – folytatta dr. Ferenczi Sándor.

– *Tulajdonképp görcsös magábazárkózás.* Az, aki alszik, visszavonja érdeklődését a külvilágtól. A *szerelem* érzése is átmenet az egészség és a lelkibaj között. Aki szerelmes, az túlbecsüli szerelme tárgyát és elvakult minden más szépséggel szemben. Bizonyos dolgok elfelejtése ugyancsak ebbe a csoportba tartozik. És mindennapi elmebetegségünk: az álmodás.

Az álom

Hosszasan beszélt az *álmorról*, dr. Ferenczi. Az álmok elemzése tette lehetővé, hogy a pszichoanalízis megtalálja azokat a csírákat, amelyekből az elmebaj származott és amelyek nélkül az elmebeteg megérteni nem lehet. Az álom tele van olyan képekkel, amelyek rejtett kívánságokat fejeznek ki, de bizonyos *erkölcsi érzés* kíséri és ellenőrzi az álmoképeket, mintha egy *cenzor* ügyelne belül. Freud megállapítása szerint az álom vágyteljesülés. Legprimitívebb formája az úgynevezett *ingerálom*, amikor valaki arról, álmodik, hogy forró pusztaságon jár és vizet keres. Fölriad az álomból és *csakugyan vizet iszik, mert szomjas*.

Dr. Ferenczi Sándor előadását a Zeneakadémia: nagytermében tartotta meg. Az első előadáson, amely a kisteremben folyt le, sokan nem vehettek részt és ezért a további előadásokat is a nagyteremben fogja megtartani dr. Ferenczi. A termet zsúfolásig megtöltötte a közönség, mely mindvégig feszült érdeklődéssel kísérte az előadás fejtegetéseit.

* * *

Hogyan ne neveljük gyermekeinket?

Adatok a gyermeklélek történelemelőtti korából – Dr. Ferenczi Sándor előadása a gyermeklélek és a nevelés kölcsönhatásairól.*

(Saját tudósítónktól.) A Magyar Pszichoanalitikai Társaság február 23-án a Zeneakadémiában tartott harmadik nyilvános előadásán dr. *Ferenczi Sándor*, a Társaság elnöke, *A gyermeki lélek és a nevelés* cím alatt szólt a pszichoanalízis és a neveléstan kölcsönhatásairól.

Freud kutatásai során – fejtegette az előadó – a gyermeki benyomások maradandó kihatása a felnőttek egészséges vagy beteg lélekállapotára egyre nyilvánvalóbbá lett. Az analízis így abba a helyzetbe jutott, hogy *rekonstruálja a gyermek lelki fejlődésének egy részét*, amely a tudattalan lelki élet ismeretének híján el kellett, hogy kerülje a szülők és a neveléssel foglalkozók figyelmét. Így az analízis dilettáns módon ugyan, de mégis *képes lett a pedagógia tudományát fontos új adatokkal gazdagítani*. Távoll áll a pszichoanalízistől, hogy a nevelést radikálisan reformálja addig, míg erre a tapasztalat biztosabb alapot nem nyújt. Még mindig jobb a tradíciókhoz való ragaszkodás, mint az idő előtti kísérletezés, főképp oly értékes és érzékeny anyaggal, mint amilyen a gyermek. Inkább arra tud helyenként rámutatni, hogyan ne neveljék a gyermekeket, mintsem hogy rendszeres utasítást adhatna a gyermeknevelésre.

Az előadó példákkal illusztrálja, hogyan keletkezhetnek neurózisok, jellemhibák, kriminális hajlandóságok a hibás nevelés utóhatásaként. A minden felnőttél megállapítható *infantilis amnézia*, vagyis az első 4–5 életév emlékeinek hiánya, egyik fő oka annak, hogy az analízis ismerete előtt értetlenül állottunk szemben a gyermek viselkedésének és reakciómódjának számos esetében. Adatok merültek fel arra, hogy *már az első nagy rázkódtatás, a megszületés is hagy emléknymokat*, melyeknek öröklött tünetei későbbi rázkódtatások, megijedések esetében felelevenednek. De rázkódtató hatása maradhat az elválásnak, a fogzásnak, a szilárd táplálékhoz, tisztasághoz való alkalmazkodásnak, különösen pedig annak a krízisnek, melynek eredménye a szülők tekintélyének elismerése és *az úgynevezett Oedipus-konfliktus átváltozása családi és társadalmi konzerváló erőkké*.

A neurózistan révén fogalmat alkothatunk *az ösztönök* körül lassanként végbemenő specifikus jellemképződési folyamatról, melyet az előadó példákkal próbál szemléltetni. A neveléstan egy másik defektusa *a szülők és nevelő személyzet lélektanának hiányos ismerete volt*. Az analitikus tapasztalást megelőzően vajmi keveset tudtunk azokról a negatív indulatokról, amelyekkel az egymást követő generációk küzdenek egymás ellen. *A szülő-gyermek viszony nem egyirányúan csak szeretés, hanem kétirányúan (ambivalensen) a szeretés és ellenségesség*

* Forrás: *Pesti Napló*, 1928. 79. évf. 49. szám 1928. február 29. 12. oldal.

keveréke. Megemlíti ezzel kapcsolatban a szülők hajlandóságát arra, hogy a gyermeki intellektust túlságos sokra és túlságos kevésre becsüljék.

Rámutat az előadó a *felnőttek jellemhibáinak*, az irigységnek, álszenteskedésnek, hazudozásnak, tettetésnek, a cinizmusnak, makacsságnak a korai gyermekkor élményeivel való összefüggésére is. Különösen az *őszinteség hiány*, mely majdnem szükségszerű átmenet az ösztönök szabad megnyilvánulása és a családi morál elfogadása között, lehet neurózisra hajlamosító rögzítődés vagy visszaesés tárgya. *A gyermek éles szemmel kritizálja a felnőttek konvencionális hazugságait* s ha ebben megakadályozzák, maradandó korlátoltságot akvirálhat. A középkori szkolaszticizmusra és talmudizmusra, melyek leplezett irónia megnyilatkozásaiént értelmezhetők (igaz, hogy csak tudattalan irónia gyanánt), sokban emlékeztet a kényszer-neurótikusoknak gyerekkorban szerzett túlzott pedantériájára.

Szól előadó kriminális tendenciák összefüggéséről, gyerekcsínyek miatt támadt rossz lelkiismerettel és bűnhődési vágygal, sznobizmusról, mely a szülőnek megaláztatásából következő és az értelmetlen nevelés társadalmi kihatásáról is.

A korai nevelés célját a gyermek és a család kölcsönös alkalmazkodásának megteremtésében látja, melynek természetes folytatása a társadalomba való beilleszkedés. Szól *az alkalmazkodás biológiájáról* általában s a természet pazarló módszereivel szembeállítja a nevelés gazdaságosságát. A pszichoanalitikus megismerés *nem a tanítást, hanem a tanító és a tanítvány közti indulati viszonylatot állítja a problémák középpontjába*. A tapintatos nevelő nem arrogál magának több tekintélyt, mint ami megilleti és mégis imponálhat neveltjének, ha őszinte vele. A legelső gyermekkor úgyszólván történelemelőtti korában a nevelés *csak szoktatás, tapintatos diszciplína lehet*, de már itt is gondolni kell arra, hogy minden alkalmazkodási lépés fejében kompenzáció is jár.

Annak a reményének ad kifejezést, hogy a pszichoanalízis tapasztalatai révén az emberismeretet, amely a nevelési érzék alapja, élesebben lehet majd körülírni. Röviden érinti a nevelési aktivitás és passzivitás, a szigor és elkényeztetés következményeit, az intézeti nevelést csak ott javasolja, ahol az otthon a nevelésre alkalmatlan. Szól a fegyelmezés és büntetés módjairól, az elfojtás és az önfegyelmezés közti ellentétről, s az elképzelés szabadságáról, szemben a cselekvések fékezésével. Kívánatos volna, ha a gyermekjátékok a romboló és egyéb disszociális ösztönök levezetéséről éppúgy gondoskodnának, mint *Fröbel* a konstruktívekről. Az idősebb gyermekek életében *az ideálok hasznosságát, a túl magasra csigázott idealizálás kártékonyosságát hangoztatja*.

A gyermeki »rossz szokások« a pszichoanalízis szerint nem vasszigorral, hanem szeretettel és megértéssel intézhetőek el. Idézi *Freudot*, aki szerint *a nemi kielégülés a gyermeket és ifjút nevelhetetlenné teszi*. *A szexuális felvilágosítást a gyermekekre rákényszeríteni nem*

szabad, de kérdéseire őszintén kell felelni. Tapintatlan elriasztással és a sexualitás bemocskolásával sok kárt lehet okozni a gyermeknek szülőjéhez való viszonyában és felnőtt korabeli nemi életében.

Arra a kérdésre, hogy alkalmazható-e a pszichoanalízis a gyermekkorban, úgy felel, hogy *erre csak patológikus esetekben lehet szükség*, de még itt sem szabad vaktában alkalmazni a felnőtteknél használatos technikát, hanem alkalmazkodni kell a gyermek sajátos helyzetéhez. A felnőttek analízise fölszabadít az illetéktelen családi befolyás alól, míg *a gyermekek analízisét Freud Anna nyomán úgy kell gyakorolni, hogy a meghasonlott gyermek lelkileg vissza kerüljön a családhoz való jó viszonyba*. Ez másképp, mint a család közreműködésével, nem érhető el és így a tapintatos gyermekanalízis az analitikusnak és a szülőnek közös munkája kell, hogy legyen. Az analízis ezek szerint *fontosabbnak tartja a szülők és nevelőszemélyek analitikus kiképzését, mint a gyermekanalízist*. Az a nevelés, mely önfegyelemre képesít anélkül, hogy az életörömrre való képességet elfojtaná, mindent megtett, amit lelki befolyásolástól egyáltalán remélhetünk.

A pszichoanalitikus sorozat következő, negyedik, előadását ugyancsak dr. *Ferenczi* fogja tartani *A férfi és a nő lelki életéről*. Az időpontban változás állott be, úgyhogy az előadást nem a kitűzött időben, hanem *március 7-én, szerdán, félkilenc órai kezdettel* fogja megtartani a Zeneakadémia nagytermében *Ferenczi* professzor.

* * *

Férfi és nő teste és lelke.

Dr. Ferenczi Sándor pszichoanalitikai előadása.*

(*Saját tudósítónktól.*) A pszichoanalízisről szóló előadásai során dr. *Ferenczi* Sándor szerdán este eljutott *a férfi és a női lélek* vizsgálatához. Bevezetésképpen beszélt a szekszualitás lelki jelenségeiről és megemlítette, hogy *a fiziológiai szekszualitás nyilvános tárgyalása sokáig lehetetlen volt*. A szekszualitás lelki jelenségeinek vizsgálata még ma is nagy nehézséggel jár, de a pszichoanalízis alkalmas arra, hogy rajta keresztül a szekszuális élet rejtett mélységeibe bárki bepillantson.

A szekszualitás lelki jelenségeinek rejtőzöttsége — mondotta dr. *Ferenczi* — nagy bajt okozhat úgy a magánéletben, mint a társadalom életében. A mai tudás szerint a lelki egészség

* Forrás: *Pesti Napló*, 1928. 79. évf. 56. szám 1928. március 8. 10. oldal.

jótekonnyan tudja befolyásolni a testi egészséget. Ez a megfigyelés a pszichoanalízis érdeme, noha a nemek között levő különbség dolgában nem kizárólag a freudizmus ért el meglepő eredményeket. A pszichoanalízis gondolatmenete e kérdés vizsgálatánál sok tekintetben olyan irányban mozgott, mint a biológiai vizsgálat.

Részletesen fejtegette ezután dr. Ferenczi, hogy a *freudizmus a nemi különbségek vizsgálatánál sokszor egy úton haladt Steinach kutatásaival*. A továbbiakban a pszichoanalízis két alapfogalmát igyekezett tisztázni: *a szimbolikát és az Oedipus-komplexumot*.

Rámutatott arra, hogy a szimbólumok mily nagy szerepet játszanak a pszichoanalitikus vizsgálatok során. Elmondotta, hogy a szimbólumok keletkezését a gyermekkorban kell keresni. *A gyermek minden tárgyban, amelyet a kezébe vesz, ételt lát és ezért mindent a szájába vesz. Számára minden tárgy az élet szimbóluma. Azután minden nyílást szájnak képzel és így... a gyermek gondolatvilágában egyre jobban szaporodnak a szimbólumok. Az infantilis gyermeki gondolkozásmód később sem vész el teljesen, hanem rejtve marad a felnőtt ember tudatalattiságában és jelentkezik az álomban. Az álom képei többnyire oly gondolatoknak szimbolikus megjelenései, amelyek nappal foglalkoztatják az embert. Nagyon gyakran az álom nem egyéb, mint a testi szükségletek szimbolikus beteljesülése.*

Vázolta ezután dr. Ferenczi az *apaszimbólum* keletkezését, majd felsorolta azokat a komplikált szimbólumokat, amelyek az álomban jelentkeznek.

Az *Oedipus-komplexum* fogalmának megvilágítására elmondta az Oedipus-mitoszt, amely őspéldája ma is érvényben lévő lelki komplikációknak. Freud azért kérte kölcsön a görög mitosztól Oedipus történetét, mert pontosan ráillik arra a lelki folyamatra, amely a gyermekkorban hatalmába ejti a lelket. *A lényeg az, hogy Oedipus megöli apját és feleségül veszi az anyját.* Ez a kettős cselekedet a gyermeki lélekben minduntalan megnyilvánul. Némely emberben sokáig rögzítve marad az apával való viaskodás és az anyának oedipusi értelemben vett képe.

Ezután áttért dr. Ferenczi a *férfi és a női lélek* megrajzolására. Hangsúlyozta, hogy a két lélek között levő különbséget eddig alig vizsgálták tudományosan. Filozófusok, költők és regényírók igyekeztek megvilágítani a két lélek között levő különbséget. *Schopenhauer* pesszimizmusa mellett megemlítette *Nietzsche* felfogását is. Ez a felfogás arról tesz tanúságot, hogy *Nietzschében megvolt a pszichoanalízis »öntudatlan tudása«.*

Beszélt ezután dr. Ferenczi a nő ösztönéletének szelídségéről és szembeállította ezt a szelídséget a férfilélek eruptív ösztönösségével. Kifejtette, hogy *a nő praktikus énjé sokkal fejlettebb, mint a férfié.* Érdekes kísérlet volna valahol próbaképpen a nők parlamentjére bízni az állami ügyek vezetését. Ez a kísérlet igazolhatná a freudizmusnak azt a megfigyelését, hogy a női lélek praktikusabb a férfiléleknél.

A további lelki különbségek részletezése után beszélt az anyaság problémájáról, amely a nőben konzervativizmust hoz létre.

Dr. Ferenczi Sándor előadását mindvégig nagy érdeklődéssel hallgatta a közönség, amely most is zsúfolásig megtöltötte a Zeneakadémia nagytermét.

* * *

A neurózis és a társadalom.

Dr. Ferenczi Sándor előadása az ideges állapotok pszichoanalíziséről.*

(Saját tudósítónktól.) Dr. Ferenczi Sándor kedden este tartotta meg ötödik előadását a Zeneakadémia nagytermében. Az *ideges állapotok pszichoanalíziséről* beszélt előadása során és Freud nyomán mindenekelőtt utalt arra a sajtóságos tényre, hogy a neurózisok nemcsak szenvedést okozó testi és lelki állapotok, hanem úgyszólván *társadalmi védőberendezések*.

– Ezek a neurózisok – mondotta dr. Ferenczi – védekezések *az ösztön kitörései ellen*. Felmerülhet a kérdés, célszerű-e a neurotikus elfojtásokat feloldani és ez ösztönöket rászabadítani a társadalomra? Ezt a kérdést csak olyan ember teheti fel, ki teljesen járatlan a pszichoanalitikus technikában. Az ilyen ember nem tudja, hogy a felszabadító munkát valójában nyomon követi *az önfigyelmezés és az átszellemítés*. Ez pedig az energiák célszerűbb elosztását biztosítja az egyén és a társadalom feszélyeztetése nélkül.

Vázolta most dr. Ferenczi *a neurózisok jellemző tüneteit*. Minden neurózisnak közös tulajdonsága egyrészt *az anatómiai elváltozások hiánya*, másrészt pedig az a körülmény, hogy minden neurózis az Én és a libidó között levő konfliktusra vezethető vissza. Ez a konfliktus mindig az *én-ideálok győzelmével* végződik. Nem igaz tehát az az állítás, hogy Freud neurózistana »*pan-sexualis*«.

Elmondta most, hogy a pszichoanalízis megkülönbözteti a pusztán *élettani rendellenességekre* visszavezethető neurózisokat a tulajdonképpeni lelki neurózisoktól. Az ilyen úgynevezett aktuál-neurózisokat gyógyítani lehet, az élet higiénikus berendezésével. Ezek közé tartozik a *neuraszténia, a hipohondria és a lelkileg megokolatlan szorongás*. A továbbiakban rámutatott dr. Ferenczi arra, hogy a pszichoanalízis behatóan foglalkozik a *hisztériával és a kényszer-neurózissal*.

* Forrás: *Pesti Napló*, 1928. 79. évf. 61. szám 1928. március 14. 4. oldal.

– Ez az a két kórállapot, – mondotta dr. Ferenczi – amelynek tanulmányozása a legtöbb gyakorlati haladást eredményezte. Magának a hisztériának több formája van. Ezek között legjellegzetesebb az úgynevezett *konverziós hisztéria*, amely a lelki szenvedéseket *testiekké* változtatja át. Ilyen eset például az, amikor ez a *hisztéria a rossz lelkiismeret helyett hűdéses vagy bénulásos testi tüneteket okoz*.

Az előadás további során dr. Ferenczi Sándor beszélt *Charcot* és *Janet* vizsgálódásairól, amelyek a hisztéria megértésére irányultak. Sor került ezután *a különböző fóbiák*, félelemérzések megvizsgálására. A traumás hisztéria eseteinek tanulmányozására bő alkalmat nyújtottak a háborús tapasztalatok. Ezt a kóralakot *hisztérikus dermedtség, gyermeces tehetetlenségbe való visszaesés és félelem jellemezte*. Sokan igazságtalanul szimulálásnak minősítették az ilyen traumás hisztériát, noha fékezhetetlen kínos szorongást meg lehetett ezeknél a betegek-nél állapítani. Nem bizonyít semmit az, hogy a háború után sok gránátnyomásos beteg meggyógyult és hogy csak azok maradtak betegek, akik koldulással keresik kenyerüket. Ez az érv nem állja meg a helyét, és kétségtelen, hogy még az állítólagos szimulálás különböző módjai is beteges jellegűek.

Beszélt ezután dr. Ferenczi a *kényszerneurotikus emberekről*, akik örökösen csak gondolkoznak és védekeznek a lehetőségek ellen, úgyhogy sohasem jutnak el a cselekvésig. Ennek az az oka, hogy az ilyen kényszerneurotikus attól tart tudattalan félelmében, hogy a cselekvés felszabadulása vad és ösztönös tettekre ragadná őt. Hosszú kezelés súlyos esetekben is hozhat javulást, noha a kényszerneurózissal szemben sokáig tehetetlen volt a pszichoanalízis.

Megemlítette most, hogy Freud az álommagyarázás közben szerzett ismeretei segítségével tanulta meg *az elmebeteg nyelvét*. Be kell azonban vallani, hogy az elmebetegségek pszichoanalízise még csak a kezdet kezdetén van.

Előadása végén dr. Ferenczi vázolta Freud követőinek felfogását az analízis néhány mellékvágányra tért irányzata felől. Kijelentette, hogy a Freud tanaitól való elszakadás tipikus megisméltődése a nagy szellemek nyomán rendszerint fellépő jogosulatlan trónkövetelési ambícióknak. *Jung* zürichi pszichiáter nem elégedett meg a pszichoanalitikus elmekörtan körül szerzett érdemekkel, hanem új elméletet állított fel, amely elég misztikusan *mindent a libidó körül csoportosít*. Adler mindent az én szempontjára vezet vissza és tagadja a libidó jelentőségét. Megemlítette *Stekelt* is, akinek nincs önálló rendszere.

A hallgatóság mindvégig nagy figyelemmel kísérte dr. Ferenczi Sándor fejtegetéseit. A pszichoanalitikus előadássorozat utolsó estéje március 23-án, pénteken este lesz a Zeneakadémiában.

* * *

Egyén és tömeg, utánzás és sznobizmus, bűn és komikum, öngyilkosság és lélek.

Dr. Ferenczi Sándor előadása.*

(*Saját tudósítónktól.*) Dr. Ferenczi Sándor pénteken este tartotta meg utolsó előadását a pszichoanalízisről. *Néhány társadalmi és tömegjelenséget* analizált előadása során és először a *tömeg* fogalmának analitikus magyarázatát adta elő.

Le Bon-nal szemben *Freud* kimutatta, hogy lélektani értelemben *már két-három személy is tömeget alkot*, ha ezek a személyek maradandó vagy múló hatással vannak egymásra. Sőt a pszichoanalízis szerint az egyes ember is bizonyos tekintetben »tömeg«, minthogy a lelkében a többi ember hatását, benyomását hordozza.

Az utánzási hajlam különböző megnyilvánulásait tárgyalta ezután dr. *Ferenczi*. Beszélt a sznobizmusról, amely gyerekes ragaszkodás a primitív nagysági ideálokhoz.

– *Az esztétikai élvezet lélektanát* – folytatta dr. *Ferenczi* – *Freud* pszichoanalízise eddig csak az élc és a komikum magyarázatára terjesztette ki. A többi művészeti ág csak néhány irodalmi példa elemzésekképpen volt tanulmány tárgya.

Részletesen foglalkozott ezután azzal a kérdéssel, mennyiben befolyásolják a pszichoanalitikai ismeretek a bűnözés eddigi lélektanát. Rendszeres analitikus kutatás ezen a téren még *nem történt* és a legközelebbi feladat az, hogy *alapos lélektani kiképzésben részesüljenek a bírák, ügyészek és ügyvédek*.

Végül az öngyilkosságról beszélt dr. *Ferenczi* és azt fejtegette, hogy az öngyilkosság lélektani magyarázata *az egyes »én-rétegek« meghasonlása és egymás ellen való fordulása*.

Ezzel dr. *Ferenczi Sándor* befejezte előadássorozatát, amelyet estéről estére zsúfolt szék-sorok hallgattak végig.

* * *

* Forrás: *Pesti Napló*, 1928. 79. évf. 69. szám 1928. március 24. 6. oldal.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh László Levente, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, Politikatudományi Tanszék.

Benza Málna, pszichológus hallgató (MA), Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológiai Intézet.

Csabai Márta, pszichológus, egyetemi tanár, SZTE, Személyiség- Klinikai és Egészségpszichológiai Tanszék. E-mail: marta.csabai@psy.u-szeged.hu

Friedrich Melinda, doktorandusz, MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet. E-mail: melinda.friedrich@gmail.com

Fülöp Éva, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Intézet.

Kelenhegyi Olga Sára, pszichológus hallgató (MA), Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológiai Intézet.

Kovács Katalin, pszichológus hallgató (MA), Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológiai Intézet.

Kővágó Pál, egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Intézet.

Szemerey Márton, Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: mszemerey@gmail.com

Székely Zsófia, Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: zsofko@gmail.com

Vajda Júlia, PhD, klinikai szakpszichológus, szociológus. E-mail: vajdajulia@ella.hu

ENGLISH SUMMARIES

MÁRTA CSABAI: **Therapists in therapy: difficult cases**

Not much systematic research has been done about therapists' own psychotherapy despite the fact that therapists themselves are one of the most frequent users of psychological services. In some respect this theme is considered as taboo, especially the analysis of professionals' own therapies. Relatively few professionals have written about their own therapies at all. Among these accounts probably one of the most well-known is the paper of Heinz Kohut, entitled "The Two Analyses of Mr. Z.". This is very probable that it was based on Kohut's own personal therapy. In this case study one can follow also the process of Kohut's movement from classical psychoanalysis towards self-psychology. Besides Kohut's case I introduce another very famous story of a personal therapy: the case of Harry Guntrip, British object-relation therapist whose highly controversial therapies were analyzed in case-studies not just by himself but also by other authors. Finally, we may have an insight in the inner processes of psychotherapists' therapy through the account of James Bugental, the great figure of existential-humanistic psychotherapy.

Keywords: *therapists' personal therapy, therapeutic relationship, Kohut, Guntrip, Bugental*

MÁRTON SZEMEREY: **The burdens of countertransference and empathy: Somatic experience and vicarious traumatization**

The present paper aims at providing a brief introduction about the role countertransference and empathy may play in the occurrence of vicarious traumatization. This is done by covering the wide range of changes that might occur in the somatic experience of the therapist in relation to the therapeutic relationship, based on psychoanalytic and neuroscience literature. Countertransference and empathic attunement mean valuable sources of information in the therapeutic process, but due to the underlying involuntary neurological mechanisms both carry the risk of overwhelming the therapist. Prevention of the therapist's traumatic exhaustion may be facilitated by a heightened awareness of his/her somatic sensations within and without the sessions of therapy.

Keywords: *countertransference, empathy, imitation, identification, bodily experience, vicarious traumatization*

ZSÓFIA SZÉKELY: Re-interpreting professional healthcare at child-birth: focusing on modern psychoanalytical theories

I am studying narratives of child-birth stories, especially representations of the relationship between the helper and the labouring woman. This being my thesis of doctoral dissertation, I made several interviews with mothers, midwives and doulas. I think labour and child-birth can be interpreted as a possible initiation, a healing and self-healing process – hermeneutically understood in psychoanalytical theoretical frames. Ferenczi's confusion of tongues, Winnicott's potential space, Welles' and Wrye's maternal erotic transference and countertransference: psychoanalytical theories which are most helpful to understand what is happening during labour and child-birth. We have to focus on the fact that nowadays child-birth takes place mostly at hospitals, in medical environment. All of us – professional helpers and private people – interested in the following questions: How does medical environment influence the quality of the birth, or the quality of the helping relationship? How could be the helper good enough to provide safety for the labouring woman? What kind of psychic factors affect the process of labour and child-birth?

Keywords: *child-birth, personality development, therapeutic alliance, maternal erotic transference and countertransference, potential space, language confusion*

ÉVA FÜLÖP, PÁL KÖVÁGÓ, MÁLNA BENZA, KATALIN KOVÁCS, OLGA SÁRA KELENHEGYI: Victim and “even more victim” – collective victimhood in transgenerational interviews of Jewish families

The past and present of social groups inevitably intertwine, since the long-term effects of historical experiences weigh on present days' intergroup relations. Among these historical events, the Holocaust stands as a special reference point in defining basic moral principles. In Hungary, in a society where a collective victim identity is shared among the whole nation, the attitude towards the grievances of minority groups is especially complicated since the majority group of the society could be held responsible for many crimes. Since different groups have different representations of the events, the phenomenon of competitive victimhood could arise where each and every acting group may define themselves as victims.

In our present study, we interviewed members of three generations of Jewish families focusing on the Holocaust, the elaboration of the events and the attempts on reconciliation. It has been found that the most prevalent issue preventing the reconciliation is the denial of responsibility of the majority who also emphasize its own victimhood. In our current study, we aimed at interpreting our results in the framework of social psychology.

Keywords: *collective victimhood, transgenerational interview, holocaust, reconciliation*

LÁSZLÓ LEVENTE BALOGH: The Metamorphosis of Victimhood from cults to politics

As a result of the recent ethical turn in the humanities and social sciences, victimhood has become the focus of research in history, theology, criminology, and the social sciences in genera. What makes the topic of victimhood so attractive to research, and yet also omi-

nous? Topics of victimhood are varied, and change from culture to culture, while the approach to them differs depending on the discipline, and yet all are tied to a common pattern of thought and emotion. The semantic and cultural widening of suffering and violence, and the increasingly secular nature of the idea of victimhood has made of it an identity that is available to everyone, including witnesses and perpetrators. Undoubtedly, sociological, historical and political master narratives have followed this change in paradigm.

Keywords: *sacrifice, victim, scapegoat, narrative of victimhood, perpetrator*

JÚLIA VAJDA: “Before Abda -- in the dusk *I ran into a *track-watchman’s house”, or a story on how the courage of women escaped from the labour camp has been neglected

The study is presents a narrative interview of a Jewish woman who was started from a brick factory to a foot march in October 1944 and who escaped after a few days. The interviewer presents and interprets the literal transcription and draws conclusions from the emphases and omissions on the emotional significance of the events. It is also a memorial to the courage of women escaped from labour service.

Keywords: *labour service, narrative, trauma, march, escaping*

MELINDA FRIEDRICH: Sándor Ferenczi at the Academy of Music. The 1928 Series of Lectures in *Pesti Napló*

Ferenczi gave six open lectures on psychoanalysis from February to the end of March 1928 to a full house audience. The lectures had the aim of popularizing psychoanalysis. A written version of Ferenczi's popular lectures does not exist but *Pesti Napló* reported them in detail.

Keywords: *Sándor Ferenczi, Zeneakadémia, Pesti Napló*

* * *